STUDIA
UNIVERSITATUM
VICTOR BABEŞ ET BOLYAI

TOMUS III NR. 6

SERIES IV
FASCICULUS 1
PHILOLOGIA

REDACȚIA:
Cluj, Str. Kogălniceanu nr. 1.

SZERKESZTŐSÉG:
Kolozsvár, Kogălniceanu utca 1. sz.

Buletinul Universităților „Victor Babeș“ și „Bolyai“ din Cluj apare începînd cu anul 1958 sub denumirea de *Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai*, în următoarele serii:

I. matematică, fizică, chimie;
II. geologie, geografie, biologie;
III. filozofie, economie politică, psihologie, pedagogie, științe juridce;
IV. istorie, lingvistică, literatură.

Fiecare serie apare anual in 2 fascicule.

A kolozsvári Victor Babeș és a Bolyai Tudományegyetem Közleményeinek címe 1958-tól kezdődően *Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai*. Sorozatai:

I. matematika, fizika, kémia;
II. geológia, földrajz, biológia;
III. filozófia, politikai gazdaságtan, lélektan, pedagógia, jogtudomány;
IV. történet-, nyelv- és irodalomtudomány.

Minden sorozatban évenként két füzet jelenik meg.

Вестник университетов имени Виктора Бабеша и Бойай города Клужа, начиная с 1958 года, выходит под названием *Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai* в следующих сериях:

I. математика, физика, химия;
II. геология, география, биология;
III. филология, политэкономия, психология, педагогика, юридические науки;
IV. история, языкознание, литературоведение.

В каждой серии ежегодно два выпуска.

Le Bulletin des Universités Victor Babeș et Bolyai de Cluj paraît à partir de 1958 sous le titre de *Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai* dans les séries suivantes:

I-e mathématiques, physique, chimie;
II-e géologie, géographie, biologie;
III-e philosophie, économie politique, psychologie, pédagogie, sciences juridiques;
IV-e histoire, linguistique, littérature.

Chaque série comprend deux fascicules par année.

SUMAR — TARTALOM

Note — Kisebb közlemények

In memoriam

СОДЕРЖАНИЕ

Заметки

Некрологи

SOMMAIRE — INHALT

Notes — Notizen

In memoriam

APLICAREA MARXISM-LENINISMULUI ÎN LINGVISTICA ROMÎNEASCĂ

de

D. MACREA

Lingvistica este ultima dintre ştiinţele sociale in care a fost aplicată concepţia marxistă. Dacă se poate vorbi de mai bine de o sută de ani despre marxism în economia politică sau în filozofie, o aplicare justă a marxismului ca teorie călăuzitoare în lingvistică a avut loc abia în ultimii ani.

Această situaţie este explicabilă prin faptul că gînditorii marxişti din trecut, absorbiţi de sarcinile ideologice şi politice ale acţiunii revoluţionare, au căutat în primul rînd să aplice marxismul la acele ştiinţe care aveau o legătură mai directă cu lupta proletariatului: economie politică, filozofie, drept. Lingvistica, avînd preocupări mai îndepărtate de interesul imediat al acţiunii revoluţionare, n-a putut decît tîrziu să-şi formeze o teorie marxist-leninistă bine conturată, deşi existau preţioase indicaţii asupra limbii date de Marx, Engels şi Lenin. Pe de altă parte, cînd în Uniunea Sovietică marxism-leninismul a devenit teoria călăuzitoare în ştiinţele naturii şi societăţii, în lingvistică el a fost la început greşit aplicat, încît n-a putut să dea roadele necesare. Teoria dominantă în lingvistica sovietică, după Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, a fost cea a lui N. I. Marr şi a şcolii sale, denumită „noua teorie a limbii", care, vulgarizînd şi denaturînd marxismul a dat naştere unor confuzii şi unor grave cu privire a explicarea limbii. Această teorie a stăpînit ştiinţa limbii în Uniunea Sovietică pînă în iunie 1950, cînd a avut loc o cotitură hotărîtoare pentru viitorul lingvisticii ca ştiinţă, prin dezbaterea largă, în coloanele ziarului „Pravda", asupra problemelor de bază ale lingvisticii. La această amplă dezbatere au luat parte academicieni, numeroşi profesori şi militanţi ai frontului ideologic.

Discuţiile din „Pravda", şi îndeosebi intervenţia lui I. V. Stalin prin trei articole adunate ulterior în lucrarea *Marxismul şi problemele lingvisticii,* au îndrumat lingvistica pe o cale nouă, introducîndu-se pentru întîia oară concepţia şi metoda marxist-leninistă, just interpretată, în cercetările lingvistice.

Eliberîndu-se de sub influenţa şcolii lui N. I. Marr şi urmînd calea indicată de dezbaterile din „Pravda", lingviştii sovietici au adus contribuţii teoretice şi metodologice de mare importanţă pentru crearea lingvisticii marxist-leniniste, prin lucrările lui V. V. Vinogradov, A. S. Cikobava, R. I. Avanesov, V. A. Zveghinţev, R. A. Budagov, A. Bulahovski, V. A. Serebrenikov, V. F. Şişmarev, A. I. Efimov şi numeroşi alţii.

Prin elaborarea principiilor lingvisticii marxist-leniniste, lingvistica sovietică şi-a cucerit primul loc în lingvisitica mondială contemporană.

Revistele sovietice de lingvistică, „Voprosî iazîkoznania", „Izvestia Akademii Nauk", „Ruskii iazîk v şkole", „Innostranie iazîk v şkole", au avut şi au un rol deosebit de activ în opera de adîncire, lămurire şi popularizare a problemelor lingvisticii marxist-leniniste.

Principalele teze marxist-leniniste despre limbă sînt:

1. Limba este un produs istoric, creat de necesităţile vieţii sociale. Ea nu există decît în societate şi pentru societate, fiind mijlocul de comunicare şi schimb de idei care dă oamenilor posibilitatea să se înţeleagă între ei şi să organizeze munca comună în toate sferele activităţii omeneşti.

2. Inseparabil legată de funcţiunea de comunicare a limbii este aceea de a ajuta la formarea şi dezvoltarea gîndirii. Fără denumirea noţiunilor nu există gîndire. Funcţionarea limbii şi a gîndirii sînt indisolubile. *„Limba este realitatea nemijlocită a gîndirii"*, scrie Marx. A vorbi bine înseamnă a gîndi bine; vorbirea incoerentă este semnul unei gîndiri confuze. Teza că există o gîndire fără limbă este idealistă, contrară marxismului. Limba şi gîndirea nu sînt fenomene identice, dar ele funcţionează strîns legate, sprijinindu-se reciproc în cunoaştere şi acţiune.

3. Pentru a-şi putea îndeplini funcţiunea de comunicare şi de exprimare a gîndirii, limba are un caracter organizat, sistematic, atît în ansamblul ei cît şi în interiorul elementelor componente: fonetică, vocabular, gramatică. Toate părţile limbii sînt interdependente şi se influenţează reciproc. Fără sunete nu există cuvinte, fără cuvinte nu se pot construi fraze etc.

4. Spre deosebire de fenomenele de suprastructură — filozofie, morală, drept, educaţie — limba nu are caracter de clasă. Ea serveşte cu indiferenţă, aşa cum servesc şi uneltele, toate clasele societăţii. Numai o limbă înţeleasă de toţi membrii societăţii poate servi ca mijloc de comunicare. O societate fără un mijloc de comunicare cu caracter obiectiv, folosit şi înţeles de toţi membrii ei, nu-şi poate organiza producţia şi nu poate asigura desfăşurarea activităţii ei complexe.

Dar dacă limba nu are caracter de clasă, dacă ea este indiferentă faţă de clase, acestea nu sînt indiferente faţă de limbă. Ele încearcă să influenţeze limba în sensul că introduc în ea cuvinte şi expresii specifice mentalităţii lor. Astfel burghezo-moşierimea de la noi a împestriţat limba romînă cu numeroase cuvinte străine, mai ales franceze, ajungînd să-şi creeze un limbaj aparte. Acest limbaj aparte al claselor suprapuse se

numeşte jargon. Prin jargoane, clasele suprapuse se izolează de popor, vorbirea lor nemaifiind comună întregii societăţi. Jargoanele dispar o dată cu clasele care le-au creat.

5. Limba se schimbă după necesităţile de comunicare ale societăţii. Alta este forma de exprimare în limba romînă din secolul al XVI-lea, cînd apar primele noastre texte şi alta este cea a societăţii de astăzi, cu relaţiile de producţie radical schimbate. Dar schimbarea limbii noastre din secolul al XVI-lea pînă astăzi nu este totală. Nu avem o limbă radical deosebită de cea de atunci, ci numai o limbă mai şlefuită, mai perfecţionată, capabilă să exprime conţinutul bogat al vieţii de astăzi. Ceea ce s-a schimbat în ea este mai ales vocabularul, adică au apărut noi cuvinte care denumesc noţiunile noi ale vieţii sociale şi au dispărut cuvintele care exprimau vechile noţiuni şi vechile raporturi sociale, economice, politice.

Schimbările în limbă nu se manifestă egal în toate compartimentele ei. Cel mai sensibil la schimbări este vocabularul, fiindcă el înregistrează rapid toate prefacerile care intervin în modul de producţie şi în relaţiile sociale.

Lingvistica marxistă a arătat că limba are două elemente care îi asigură continuitatea şi stabilitatea: structura gramaticală şi fondul principal lexical.

Structura gramaticală este elementul principal care determină tipul limbii: romanică, slavă, germanică, fino-ugrică. Ea este cea mai rezistentă la schimbări, care nu se produc decît în perioade de timp foarte îndelungate. În structura gramaticală a limbii romîne nu au intervenit, din secolul al XVI-lea pînă astăzi, decît schimbări, în general, neînsemnate.

Aproape tot atît de stabil ca structura gramaticală este fondul principal lexical. Prin fond principal lexical înţelegem acele cuvinte ale unei limbi care desemnează noţiunile de bază ale vieţii omeneşti şi care sînt cele mai des folosite în procesul comunicării: *pămînt, apă, casă, pom, munte, pîine, om.* Acestea nu se schimbă, fiindcă ele denumesc realităţi permanente ale vieţii societăţii. Fondul pricipal lexical cunoaşte, desigur, şi el unele schimbări, completări şi eliminări, dar, în general, foarte lente. Acestea nu se schimbă, fiindcă ele denumesc realităţi permanente ale vieţii societăţii.

6. Schimbările în limbă nu se produc numai din cauze istorice externe, ci şi prin legile interne de dezvoltare a limbii, cărora marxism-leninismul le atribuie o mare însemnătate.

Aceste legi decurg cu necesitate obiectivă din natura internă a structurii limbii, din contradicţiile interne care se ivesc între diferitele compartimente ale ei, determinînd prin rezolvarea acestor contradicţii, trecerea de la o stare calitativă inferioară la o stare calitativă superioară.

7. Trecerea limbii de la o calitate la alta nu se face prin explozii brusce, prin stadii radical diferite unul de altul, ci prin treceri treptate,

printr-o evoluție îndelungată. În limbă nu există distrugerea bruscă a vechilor elemente și crearea bruscă a unor elemente noi, ci o acumulare treptată a elementelor noii calități și dispariția treptată a elementelor vechii calități. Un cuvînt nu dispare brusc din limbă; el continuă să circule un timp alături de cuvîntul nou care numește mai plastic și mai precis aceeași noțiune. De asemenea, o formă gramaticală veche funcționează un timp paralel cu cea nouă care-și impune treptat întîietatea.

*

Din principiile generale ale lingvisticii marxiste, expuse mai sus, rezultă pentru cercetările lingvistice numeroase directive metodologice și teoretice.

Cea mai importantă directivă metodologică este de a studia limba în strînsă legătură cu istoria poporului care a creat-o și o vorbește. Această directivă rezultă din teza marxist-leninistă a caracterului istoric și social al limbii.

De înțelegerea naturii și funcțiunii sociale a limbii depinde interpretarea justă a legăturii dintre istoria limbii și istoria societății și a gîndirii, lămurirea rolului limbii ca formă a culturi naționale, însemnătatea ei ca „materie primă" a literaturii.

Ruperea studiului limbii de istorie duce la idealism. Această cale o urmează de multă vreme lingvistica burgheză, îndeosebi școala structuralistă. Ferdinand de Saussure, de exemplu, a preconizat studiul limbii ca al unui sistem în sine și pentru sine, rupt de istoria poporului, iar V. Bröndal, L. Hjelmslev și alți lingviști structuraliști caută să găsească, în diferitele limbi, nu elementul specific, explicabil prin istoria popoarelor, ci factori permanenți și universali, comuni tuturor limbilor. Poziția lor este antiistorică, cosmopolită, în flagrantă contradicție cu faptele.

O altă teorie cosmopolită este aceea a școlii semantice care desprinde de asemenea limba de istoria poporului și de gîndire, susținînd că limba nu reflectă realitatea prin noțiuni și cuvinte, ci ar fi un sistem de semne rupt de lumea obiectivă. Astfel, spre exemplu, cuvinte ca: *burghezie, capitalism, exploatare* n-ar exprima conținutul social și istoric obiectiv al acestor noțiuni, cunoscute și înțelese într-un sens bine determinat de masele muncitoare, ci ar fi niște termeni oarecare, putînd fi înlocuiți oricînd cu alții. De aceea semanticii propun chiar să se schimbe numele acelor noțiuni, ca cele de mai sus, care polarizează afectul de ură al maselor, prin alte cuvinte noi, pentru ca în acest fel să dispară conflictele legate în prezent de asemenea realități. După ei, limba n-ar avea deci un conținut obiectiv și nu ar fi legată nici de istorie, nici de gîndire. Fiind un sistem de semne arbitrare, limba, susțin semanticii, poate fi schimbată după voința și interesele oamenilor.

Marxism-leninismul combate aceste teorii cosmopolite, neștiințifice, arătînd că limba este un produs social obiectiv, strîns legat de istoria poporului și că schimbarea ei arbitrară este o imposibilitate logică și practică. Nu întîmplător tocmai acei lingviști care susțin că limba ar fi un produs de natură convențională preamăresc calitățile limbii engleze

care ar fi, chipurile, mai simplă ca structură și superioară ca expresivitate oricărei alte limbi.

În ideologia burgheză actuală explicarea istorică a realității este evitată deoarece istoria este neprielnică intereselor burgheziei. Explicarea materialistă a istoriei scoate în evidență agonia capitalismului și rolul hotărîtor al clasei muncitoare. De aceea ideologii burgheziei se refugiză în idealism și reformism.

O altă sarcină de mare importanță, cu caracter științific și practic, pe care o impune concepția marxist-leninistă, spre deosebire de concepțiile burgheze, este cultivarea necontenită a limbii.

Limba fiind un produs social, care servește pe oameni ca să comunice între ei în scopul organizării producției și vieții comune, trebuie mereu îngrijită și perfecționată, pentru a-și putea îndeplini, în mod cît mai adecvat, acest rol de seamă. Cultivarea limbii, adică supravegherea respectării normelor ei, se poate face numai ținînd seama de caracterul obiectiv al ei ca produs istoric și social, de tendințele ei firești de dezvoltare, înlăturînd intervențiile arbitrare și subiective, cum au fost cele latiniste, italienizante sau puriste din trecutul lingvisticii noastre.

Cultivarea limbii de către lingviști se face prin elaborarea lucrărilor de bază necesare folosirii corecte a limbii: stabilirea și îmbunătățirea regulilor ortografice, elaborarea de gramatici și de dicționare, fixarea și unificarea terminologiei tehnice în condițiile moderne de dezvoltare intensă a științei, supravegherea continuă a folosirii limbii pentru ca ea să-și mențină și să-și dezvolte calitățile literare, acordarea de sprijin științific și metodologic școlii pentru cunoașterea cit mai adincă a limbii naționale și pentru vorbirea și scrierea ei corectă.

Prin munca de cultivare a limbii, lingviștii marxist-leniniști leagă știința de practică, îndeplinind o importantă sarcină socială. Ei apropie știința de masele largi, sprijinind ridicarea lor culturală.

Rolul activ al lingviștilor în cultivarea limbii poate fi eficace numai în statele socialiste în care activitatea lingvistică este călăuzită de învățătura marxist-leninistă și coordonată de institute de specialitate.

Marxism-leninismul aplicat în lingvistică înseamnă susținerea dragostei popoarelor pentru limba lor și munca continuă pentru dezvoltarea și înflorirea limbilor naționale, așa cum se vede în exemplul Uniunii Sovietice și al statelor de democrație populară.

În statele burgheze cultivarea limbii are un caracter sporadic și este în funcție de inițiative individuale izolate. Exemplul felului anarhic în care s-a scris la noi în trecut, față de felul de a se scrie astăzi, este edificator pentru influența pozitivă pe care o are în prezent acțiunea de cultivare a limbii romîne.

*

Pentru a vedea în ce măsură a fost aplicată învățătura marxist-leninistă în lingvistica romînească din ultimii ani, se impune, în prealabil, răspunsul la întrebarea: care era starea lingvisticii romînești cînd a început introducerea marxism-leninismului în cercetările ei?

Lingvistica are în cultura romînească a tradiție de aproape două sute de ani. Ea a fost, alături de istorie, disciplina cea mai intens cultivată de cărturarii noștri din trecut, prin faptul că a constituit o armă de luptă pentru afirmarea individualității naționale a poporului romîn. Avînd inițial ca obiectiv principal un scop național-politic, lingvistica romînească, mai ales în perioada latinistă, a trezit interesul cercurilor largi pentru studiul limbii noastre ca limbă romanică, dar ea nu a avut, în acea epocă, un caracter științific. Latiniștii n-au ținut seama de caracterul obiectiv al structurii limbii, consolidat printr-o evoluție de veacuri, ci voiau să intervină în dezvoltarea ei prin reforme subiective, căutînd să elimine tot ceea ce considerau nelatin.

Curentul latinist a dominat, cu mici excepții — între care menționăm prima perioadă a activității de gramatician a lui I. Eliade Rădulescu, — dezvoltarea lingvisticii noastre timp de aproape un secol. Din a doua jumătate a secolului trecut, îndeosebi după 1870, lingvistica romînească a luat o dezvoltare științifică prin activitatea lui B. P. Hasdeu, Al. Lambrior, continuată în forme proprii de O. Densusianu, Al. Philippide, Sextil Pușcariu, I. A. Candrea, Th. Capidan, N. Drăganu și alții.

Meritul cel mai de seamă al acestei orientări este studiul limbii pe baze istorice. Faptele de limbă au fost cercetate și explicate în legătură cu istoria poporului, fiind considerate ca realități obiective pe care lingviștii nu le pot modifica prin intervenții arbitrare. Acestei direcții îi datorăm, între altele, începutul studierii elementelor de substrat și a celor slave din limba romînă, pe care latiniștii le-au neglijat deopotrivă.

În afară de această orientare pozitivă — căreia îi datorăm lucrări de bază, cum sînt *Cuvinte din bătrîni* de B. P. Hasdeu, *Histoire de la langue roumaine* de Ovid Densusianu, *Originea romînilor* de Al. Philippide, *Limba romînă* de Sextil Pușcariu, *Romînii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii* de N. Drăganu — lingvistica romînească din trecut, dezvoltată sub influența școlii neogramatice, a avut numeroase lipsuri și greșeli, care au caracterizat această școală, și dintre care menționăm:

1. Studiul limbii romîne era îndreptat mai ales spre limba veche, preocupările pentru limba contemporană, cu excepția celor de dialectologie, fiind foarte reduse.

2. N-a existat, decît în mod sporadic, interesul pentru studiul limbii literare, cea mai îngrijită formă a limbii naționale sub raport gramatical, stilistic și lexical.

3. Istorismul neogramaticilor era dominat de factologie, de adunarea de material, lingvistica confundîndu-se cu erudiția. Cercetările teoretice erau aproape inexistente.

4. În orientarea lingvisticii noastre din trecut s-au manifestat două tendințe contradictorii: naționalismul și cosmopolitismul.

Naționalismul s-a caracterizat prin accentuarea vădită și căutată a latinității limbii romîne și prin tendința de a găsi argumente în

favoarea „drepturilor istorice" ale dominației burgheziei care ațîța la ură împotriva popoarelor vecine, mai ales maghiar și bulgar. Ce-i drept, nici lingviștii din țările respective nu s-au lăsat mai prejos în zelul de a servi burghezia lor națională.

Cealaltă tendință, cosmopolitismul, s-a manifestat prin ploconirea față de tot ce era „la modă" în Apus și prin popularizarea lui la noi. Amintim, în această privință, încercarea, fără succes, de popularizare a tezelor fonologiste ale școlilor de la Praga și Copenhaga, iar în stilistică preluarea ideilor lui K. Vossler, Charles Bally și Leo Spitzer.

Cosmopolitismul nu s-a mărginit însă numai la adoptarea unor principii teoretice, idealiste, ci a avut și manifestări practice. Astfel, spre exemplu, în ortografie se păstrau și se justificau rămășițe etimologiste de origine franceză: *poesie, vitesă, filosofie* și altele.

5. Caracteristica cea mai negativă a lingvisticii noastre din trecut a fost lipsa de legătură cu practica.

Se știe că prin lipsa de sprijin a statului burghezo-moșieresc și prin greșita orientare a activității fostei Academii Romîne nu s-au putut elabora, timp de optzeci de ani, nici gramatica științifică și nici dicționarul limbii romîne. Asemenea lucrări necesare marilor mase s-au făcut la noi, în trecut, în afara Academiei, din inițiative particulare, nelipsite, desigur, de un mobil comercial: *Dicționarul universal* de Lazăr Șăineanu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat de* I. A. Candrea și Gh. Adamescu și chiar gramatica și dicționarul lui H. Tiktin. Legătura lingvisticii vechi cu școala era determinată, în bună măsură, de același mobil, situație explicabilă în acea vreme prin condițiile materiale precare în care se găseau cărturarii romîni.

Activitatea lingvistică era izolată de marile mase. Cele cîteva reviste de lingvistică care apăreau atunci, „Dacoromania" (Cluj), „Grai și suflet" (București), „Buletinul institutului de filologie romînă «Al. Philippide»" (Iași), „Bulletin linguistique" (București), aveau o circulație restrînsă și n-au contribuit activ la stimularea interesului maselor pentru problemele de lingvistică.

Munca lingviștilor era stăpînită de individualismul specific mentalității burgheze. Cu excepția fostului „Muzeu al limbii romîne" din Cluj, în care se cimentase un spirit colectiv, grație căruia s-au putut elabora, deși numai parțial, lucrari colective ca *Dicționarul limbii romîne* și *Atlasul lingvistic romîn,* în celelalte centre universitare asemenea lucrări colective nu s-au putut realiza din pricina stilului individualist de muncă.

*

Introducerea, după 1950, a marxismului în lingvistica romînească a fost favorizată de trei factori de seamă:

1. Însușirea experienței lingvisticii sovietice, care a creat bazele teoretice și metodologice ale lingvisticii marxist-leniniste.

2. Sprijinul material și ideologic dat dezvoltării lingvisticii din țara noastră de către Partidul Muncitoresc Romîn. Acest sprijin s-a

manifestat prin înființarea, în 1949, a Institutelor de lingvistică din București și Cluj ale Academiei R.P.R. și a secției din Iași și prin articole de îndrumare teoretică publicate în revista *„Lupta de clasă"* și în ziarul *„Scînteia"*, mai ales în anii 1950 și 1951.

3. Însușirea, atît de cadrele vechi de lingviști ca și de numeroasele cadre tinere, a învățăturii marxist-leniniste despre societate și limbă și munca lor stăruitoare în aceasta nouă direcție.

Aplicarea învățăturii marxist-leniniste în lingvistica noastră nu s-a făcut, desigur, de la sine și dintr-o dată. În primii ani după 1944, dominația în lingvistica sovietică a școlii lui N. I. Marr a creat nedumeriri și confuzii prin tezele ei, care contraziceau realitatea. Abia după 1950, cînd s-a precizat în ce constă cu adevărat marxism-leninismul în lingvistică, s-au putut obține rezultate pozitive în această direcție sănătoasă.

Marxism-leninismul în lingvistica romînească s-a manifestat în primul rînd prin munca de sprijinire a revoluției culturale inițiate și conduse de Partidul Muncitoresc Romîn. Cele mai urgente lucrări lingvistice care trebuiau elaborate erau cele legate de ridicarea nivelului cultural al maselor. Era necesar ca masele largi de intelectuali și de muncitori de toate categoriile să aibă la dispoziție, la nivelul științei contemporane, lucrările de bază asupra structurii și folosirii corecte a limbii naționale: îmbunătățirea normelor ortografice, gramatica și dicționarul limbii romîne.

În ortografia limbii romîne, principiul științific și practic, impus prin tradiția literară, este cel fonetic, îmbinat cu cel morfologic. El a reușit să fie aplicat în ortografia noastră abia din 1904, dar cu rămășițe de etimologism și îndeosebi cu inconsecvențe care s-au păstrat, în bună parte, și în reforma din 1932.

Reforma ortografică din 1953 n-a fost necesar deci să fie radicală, ci ea a adus îmbunătățirile și simplificările impuse de aplicarea consecventă a principiului fonetic îmbinat cu cel morfologic. Ea este rezultatul cunoștințelor dobîndite pînă acum, privind structura gramaticală a limbii romîne și experiența scrisului nostru. S-a pus astfel la dispoziția marilor mase o scriere simplificată și ușor accesibilă. Regulile ei sînt expuse în *Micul dicționar ortografic* care cuprinde și un indice de circa zece mii de cuvinte a căror scriere o precizează.

Importanța culturală a unei ortografii științifice și ușor accesibilă maselor largi a făcut ca, în 1918, în plin război civil, guvernul sovietic să procedeze la reforma ortografiei, aducîndu-i simplificările impuse de practica literară și de uzul curent al maselor.

O reformă radicală a ortografiei, cu scopul practic de a crea o limbă unitară prin simplificarea scrierii, s-a făcut recent în Republica Populară Chineză, unde zecile de mii de semne ieroglifice au fost deocamdată reduse la cîteva sute, pregătindu-se introducerea alfabetului latin.

Îmbunătățirea normelor ortografice din 1953 se bucură de o mare autoritate și de sprijinul maselor, fiind aplicată în scrisul nostru de astăzi fără nici o opoziție convingătoare.

A doua lucrare de mare importanță realizată prin aplicarea marxism-leninismului a fost *Gramatica limbii romîne*, în două volume, apărută în 1954.

În trecutul nostru cultural, începînd din 1757, s-au făcut peste o sută de încercări de a se elabora gramatica limbii romîne. Cele mai multe din aceste încercări au avut însă la bază principiul etimologist-latinist sau au fost simple manuale didactice, cu excepția gramaticilor lui I. Eliade Rădulescu (1828), Al Lambrior-Ghibănescu (1882) și H. Tiktin (1889), care au avut la bază principiul descriptiv. Fosta Academie Romînă a renunțat din 1879, de cînd a fost premiată gramatica etimologistă a lui Timotei Cipariu, să mai elaboreze această lucrare de bază privind structura limbii noastre. Institutul de lingvistică din București al Academiei R.P.R. a elaborat *Gramatica limbii romîne* numai în cîțiva ani, aceasta fiind prima gramatică științifică a limbii noastre.

Aplicînd învățătura marxistă despre structura gramaticală, folosind părțile progresiste ale gramaticilor noastre din trecut și experiența bogată a lingvisticii sovietice în domeniul gramaticii, *Gramatica limbii romîne*, elaborată de Institutul de lingvistică din București, are un caracter descriptiv, normativ și istoric.

Limba ale cărei reguli le-a precizat este limba literară contemporană, care constituie forma cea mai îngrijită a limbii naționale.

În tratarea tuturor problemelor, *Gramatica limbii romîne* a urmărit dezvoltarea vie a limbii, făcînd deosebirea noului de vechi, a elementelor productive de cele neproductive, a formelor literare de cele regionale și sprijinind, prin regulile fixate, tendințele literare productive.

Potrivit învățăturii marxiste, după care limba este un produs istoric, *Gramatica limbii romîne* cuprinde, la începutul fiecărui capitol, o scurtă schiță istorică a evoluției formelor limbii noastre de la latina populară pînă astăzi, dînd uneori și în cuprinsul diferitelor capitole scurte explicații istorice socotite necesare. Spre deosebire de gramaticile romînești din trecut, *Gramatica limbii romîne* scoate în evidență în această parte, deși numai în mod schematic, influența slavă asupra limbii romîne.

Cu toate că vocabularul și fonetica nu fac parte propriu-zis din gramatică, ele formează primele capitole ale *Gramaticii limbii romîne*, aplicîndu-se învățătura marxistă privitoare la legătura strînsă dintre toate elementele constitutive ale limbii.

Atît în ansamblul ei cît și în felul de a interpreta numeroase probleme speciale, *Gramatica limbii romîne* s-a orientat îndeaproape după indicațiile metodologice pe care le cuprind gramaticile sovietice: manualul de gramatică a limbii ruse de Zemski, Krucikov și Zvetlaev, manualul lui Finkel și Bajenov, dar îndeosebi *Gramatica limbii ruse*, partea întîi, alcătuită de Academia de Științe a Uniunii Sovietice, sub redacția lui V. V. Vinogradov, F. S. Istrina și S. G. Barhudarov, apărută în 1952.

În morfologie s-au tratat, după modelul sovietic, procedeele de formare a cuvintelor la fiecare parte de vorbire, pronumele, numeralele, adverbele și părțile de vorbire neflexibile.

De asemenea în sintaxă s-au introdus capitole noi: complementul concesiv, cuvinte şi construcţii idiomatice, accentul, intonaţia.

Gramatica limbii romîne este astăzi călăuza de bază pentru cunoaşterea şi cultivarea limbii romîne. Spre a ajuta însuşirea cunoştinţelor gramaticale de către marile mase, Institutul de lingvistică din Bucureşti a elaborat o ediţie prescurtată a ei, sub titlul *Limba romînă* (1956), care s-a bucurat de o largă răspîndire, mai ales în rîndul cadrelor didactice, al studenţilor şi elevilor, ea constituind astăzi, alături de ediţia mare a gramaticii, baza pentru alcătuirea gramaticilor şcolare.

A treia mare lucrare realizată prin aplicarea marxismului în lingvistică a fost *Dicţionarul limbii romîne literare contemporane*, în patru volume (1955—1957) şi ediţia prescurtată şi îmbunătăţită a acestuia, *Dicţionarul limbii romîne moderne* ilustrat şi etimologic (1958).

Dicţionarul pe care fosta Academie voia să-l elaboreze avea la bază concepţia istorică, căutînd să arate dezvoltarea sensurilor şi formei cuvintelor de la originea lor pînă astăzi. Pe de altă parte, el trebuia să fie un fel de arhivă a limbii, să cuprindă toate cuvintele vii şi moarte, cele de largă circulaţie, ca şi cele de uz regional. Un astfel de dicţionar ar fi fost o operă utilă specialiştilor, dar neutilizabilă de către marile mase, care n-ar fi reuşit să se descurce într-un material atît de încărcat cu caracter istoric şi dialectal.

Noutatea adusă de *Dicţionarul limbii romîne literare contemporane* şi de *Dicţionarul limbii romîne moderne* a fost schimbarea de perspectivă în ceea ce priveşte înregistrarea materialului şi explicarea sensurilor cuvintelor. În locul înregistrării întregului lexic al limbii din trecut şi prezent, regional şi de largă circulaţie, *Dicţionarul limbii romîne literare contemporane* şi *Dicţionarul limbii romîne moderne* au pornit de la principiul că ceea ce e în primul rînd necesar culturii noastre de astăzi este cunoaşterea lexicului literar contemporan, adică al celui folosit de marii noştri scriitori clasici şi contemporani, de operele ştiinţifice, de periodice şi de presa zilnică. La ce ar fi folosit marilor mase un dicţionar în care arhaismele, terminologia veche religioasă, cuvintele cronicăreşti şi mulţimea regionalismelor ar fi copleşit cuvintele de uz literar şi curent?

Tot în sprijinul desfăşurării revoluţiei culturale şi însuşirii culturii de către marile mase, principiu marxist-leninist de bază, *Dicţionarul limbii romîne literare contemporane* şi *Dicţionarul limbii romîne moderne* au schimbat ordinea explicării sensurilor cuvintelor. În vechile dicţionare academice, ordinea sensurilor era cea istorică, adică de la origine pînă astăzi. Pentru ca cineva să afle care este sensul actual al unui cuvînt trebuia să străbată coloane întregi de explicaţii ca să-l găsească pe cel actual. În *Dicţionarul limbii romîne literare contemporane* şi în *Dicţionarul limbii romîne moderne*, primul sens explicat este cel actual şi cel mai larg răspîndit. Sensurile au fost redate mergîndu-se de la prezent spre trecut, pînă la începutul secolului al XIX-lea, dată care a fost luată ca punct de plecare pentru noţiunea de limbă romînă literară contemporană.

Ordinea sensurilor în *Dicționarul limbii romîne literare contemporane* și în *Dicționarul limbii romîne moderne* a dat naștere la cele mai vii discuții și obiecții din partea adepților concepției dicționarului istoric. Aceste obiecții au fost făcute și de unii lingviști burghezi de peste hotare, educați în spiritul lingvisticii istorice. Aceștia din urmă au ridicat obiecții nu numai față de schimbarea ordinei sensurior ci mai ales față de înregistrarea sensurilor politice marxist-leniniste ale cuvintelor. Urechea lor a fost ofensată de sensul dat cuvintelor *capitalist, exploatator, agent provocator* și altele, cuvinte care în dicționarele burgheze au un sens diferit de cel real, menit să nu dezvăluie realitatea în spiritul luptei de clasă. Asemenea supărări sînt explicabile, iar pentru noi sînt semnul că am procedat just.

Dicționarul limbii romîne literare contemporane și *Dicționarul limbii romîne moderne* au avut în vedere, în redarea ordinei sensurilor și a includerii terminologiei actuale, experiența dicționarelor similare sovietice, îndeosebi a *Dicționarului limbii ruse literare contemporane,* a dicționarului lui Ușakov și a celui al lui Ojegov. Masele noastre cititoare au primit cu satisfacție *Dicționarul limbii romîne literare contemporane* și *Dicționarul limbii romîne moderne,* edițiile lor fiind, după abia doi ani de la publicare, complet epuizate, deși au apărut, primul în 23.000, iar al doilea în 40.000 de exemplare. Acesta din urmă a apărut recent într-un nou tiraj de 20.000 de exemplare. Popularitatea acestor dicționare este o dovadă vie a necesității culturale împlinite prin apariția lor, ca și a legăturii indisoluble dintre știință și practică pe care o dovedesc nu numai dicționarele ci și celelalte lucrări elaborate pe temeiul învățăturii marxist-leniniste.

Studierea cu prioritate a limbii literare contemporane, spre deosebire de trecut cînd se studia mai ales limba veche, corespunde întrutotul cerințelor lingvisticii marxiste pentru care limba contemporană, fiind instrumentul principal de comunicare și de creare a culturii naționale, trebuie cît mai adînc cunoscută și încontinuu perfecționată pentru a servi cu succes acestui scop.

În lingvistica burgheză studiul limbii literare a fost cu totul insuficient adîncit, atît sub aspect teoretic cît și practic. Nu era definită cu preciziune nici noțiunea de limbă literară, iar analiza propriu-zisă a limbii operelor literare nu depășea generalitățile și impresiile arbitrare deoarece lipseau criteriile științifice de cecetare.

Prin introducerea marxismului în lingvistică s-a definit noțiunea de limbă literară, care este cea mai îngrijită formă a limbii naționale și care nu cuprinde numai limba literaturii, cum se considera în trecut, ci și limba operelor științifice, a revistelor și ziarelor.

Ca rezultat al studierii limbii literare s-au publicat pînă acum numeroase articole și studii privind fixarea problematicii studierii limbii literare, concepția despre limbă a marilor noștri scriitori, analiza limbii folosite de aceștia în opera lor. Din 1957 a început să apară în cadrul Institutului de lingvistică din București o publicație specială privitoare la aceste probleme, intitulată *Contribuții la istoria limbii romîne literare*

din secolul al XIX-lea, din care au apărut pînă acum două volume iar al treilea se află sub tipar.

Strîns legată de studiul limbii literare contemporane este începerea acțiunii organizate de cultivare a limbii noastre, sub forma urmăririi felului cum este folosită în scris și vorbire. Această acțiune este o consecință firească a faptului că limba se dezvoltă necontenit, că în ea se manifestă tendințe noi și vechi, productive și neproductive, vorbitorii folosind alături de formele corecte literare și forme învechite, necorespunzătoare sau necorecte. Epoca noastră se caracterizează printr-o intensă dezvoltare a vieții economice, sociale și culturale, ca urmare a transformărilor revoluționare care se petrec în structura țării noastre. Această dezvoltare determină apariția unor oscilații și a unor forme paralele în toate compartimentele limbii: vocabular, formarea cuvintelor, pronunțare, accent și chiar în gramatică. Lărgirea granițelor limbii literare, răspîndirea largă a terminologiei științifice și tehnice în limba maselor, prin presă, radio, cărți, impune lingviștior sarcina de a supraveghea folosirea termenilor și formelor noi. Cultivarea limbii ajută tendințele de dezvoltare literară a ei, acolo unde limba dă posibilitatea unei selecții. Prin însăși profesiunea lor, lingviștii sînt obligați să ia atitudine față de folosirea necorectă a limbii în presă, la radio, în operele tehnico-științifice și literare, combătînd nerespectarea regulilor ortografice, crearea de cuvinte care contrazic legile obiective ale formării lor, construcțiile gramaticale greșite, neologismele artificiale, abreviațiunile care urîțesc limba. Acțiunea pentru cultivarea limbii este impusă de țelurile revoluției culturale prin care se urmărește să se dea culturii un conținut socialist într-o formă cît mai desăvîrșită.

Lingviștii romîni, urmînd exemplul călăuzitor al celor din Uniunea Sovietică, sprijină activ politica marxist-leninistă a statului nostru democrat-popular față de minoritățile naționale și față de alte popoare cu care întreținem raporturi de colaborare. Pe această linie se situează activitatea de elaborare a numeroaselor dicționare bilingve întreprinsă în ultimii șase ani: rus-romîn, în două volume, apărut recent, romîn-maghiar, german-romîn, francez-romîn, englez-romîn și polon-romîn.

Unele dintre aceste dicționare au apărut în format școlar iar cele în format mare se află sub tipar sau în pregătire de tipar.

Pentru cunoașterea graiurilor maghiare din țara noastră s-au întreprins anchete dialectale în vederea elaborării *Atlasului lingvistic al graiurilor maghiare din R.P.R.*, iar de curînd s-au reluat lucrările la *Dicționarul graiurilor săsești* începute cu mai bine de cincizeci de ani în urmă de către învățatul sas Adolf Schullerus.

O altă schimbare în lingvistica noastră, ca urmare a politicii culturale marxist-leniniste a Partidului Muncitoresc Romîn, este apropierea lingvisticii de marile mase prin publicațiile periodice. Legarea conținutului acestor publicații de problemele vii și actuale ale culturii noastre fac ca ele să se deosebească total de publicațiile lingvistice din trecut, care, atunci cînd nu erau scrise în limbi străine, erau destinate adesea unor probleme rupte de viață și străine de actualitatea culturală, motiv

pentru care ele aveau o circulație foarte redusă. Revistele *„Limba romînă"*, *„Studii și cercetări lingvistice"* și *„Revista Universității C. I. Parhon"* (București), *„Cercetări de lingvistică"* și *„Buletinul Universităților Babeș și Bolyai"* (Cluj), *„Analele Universității Al. I. Cuza"* din Iași (Seria științelor sociale) se ocupă de problemele arzătoare ale dezvoltării noastre culturale: predarea limbilor în școală, răspîndirea și popularizarea cuceririlor lingvisticii romînești și sovietice, întreținerea interesului și dragostei pentru cultivarea limbii noastre. Tirajul acestor publicații se ridică la mii de exemplare, ceea ce constituie un semn al interesului unor cercuri largi pentru problemele lingvistice.

Cultura socialistă se realizează într-o limbă mult mai corectă și mai frumoasă ca cea folosită înainte. Nu se poate compara grija de astăzi pentru scris cu cea existentă în știința, literatura și presa din trecut, cu excepția desigur a marilor noștri scriitori clasici.

Lupta pentru claritate, preciziune și respect al normelor limbii este expresia firească și nemijlocită a creșterii conștiinței naționale și a înfloririi culturii în societatea socialistă. Acțiunea de cultivare a limbii face parte integrantă din lupta popoarelor socialiste pentru unitatea lor morală și politică.

În revista *„Limba romînă"* s-a creat din 1956 încoace rubrica *Cultivarea limbii*, în care se analizează folosirea limbii noastre de către diferiți autori, ziare și reviste, care deși au la dispoziție normele ortografice îmbunătățite, gramatica și dicționarele, se abat totuși uneori de la normele literare.

O atenție specială se acordă limbii traducerilor care, după cum poate constata oricine, este astăzi incomparabil mai îngrijită decît cea a traducerilor făcute în trecut.

Pe aceeași linie de cultivare a limbii se situează elaborarea și publicarea, în 1956, a *Tratatului de punctuație*, în 1957 a *Dicționarului ortoepic*, ambele elaborate de Institutul de lingvistică din București, iar în 1958 a *Scrierii cuvintelor compuse*, de cercetătoarea Fulvia Ciobanu de la același institut.

O schimbare radicală s-a produs și în stilul de muncă al lingviștilor. Individualismul din trecut a fost înlocuit cu munca în colectiv care a dat pînă în prezent rezultate importante, concretizate în lucrările colective de proporții mari despre care am vorbit mai sus.

Spiritul de colaborare s-a manifestat și în lucrări întocmite în comun de lingviștii romîni și maghiari din R.P.R. și din R.P. Ungară *(Dicționarul romîn-maghiar)* și de lingviștii romîni și germani din R.P.R. și din R. D. Germană *(Dicționarul graiurilor săsești)*.

Schimbarea stilului în munca științifică, prin accentuarea spiritului de colaborare, n-a adus nicidecum slăbirea inițiativelor și contribuțiilor individuale în activitatea lingvistică din țara noastră.

În ultimii ani au apărut numeroase lucrări individuale prin care lingviștii romîni au căutat să contribuie la dezvoltarea lingvisticii marxist-leniniste. Dintre aceste lucrări amintim: *Limba romînă contemporană* (ed. I, 1955, ed. a II-a, 1956) de Iorgu Iordan, lucrare de matu-

ritate; *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne* (ed. I, 1954, ed. a II-a, 1957), *Studii de lingvistică generală* (1955) și *Introducere în lingvistică* (1958) de Al. Graur; *Probleme de stil și artă literară* (1955) de Tudor Vianu; *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii romîne* (1956) de Emil Petrovici, *Introducere în fonetică* (1957) de Al. Rosetti; *Fonetica graiului huțul din valea Sucevei* (1957) de Ioan Pătruț; *Locuțiunile verbale în limba romînă* (1958) de Florica Dimitrescu-Niculescu; *Scrierea cuvintelor compuse* (1958) de Fulvia Ciobanu; *Probleme de fonetică* (1953) de D. Macrea și altele.

*

Dacă lingvistica este ultima dintre științele sociale în care s-a aplicat marxismul, din expunerea de mai sus rezultă că ea nu este astăzi în urmă față de celelalte discipline în ceea ce privește rezultatele obținute. Făcînd bilanțul realizărilor din lingvistica romînească, după aplicarea marxism-leninismului, constatăm că el are un caracter pozitiv.

Aplicarea marxism-leninismului în lingvistică a dus în primul rînd la întărirea principiilor teoretice ale acestei discipline, lipsită în trecut de o orientare temeinică și limpede.

Nu se poate susține însă că învățătura marxist-leninistă în lingvistică, ca teorie călăuzitoare, a fost deplin dezvoltată și că a fost aplicată în toate sectoarele de cercetare. Există încă numeroase lipsuri datorite faptului că problemele în discuție sînt prin ele însele foarte complexe. Aceste greutăți, inerente începutului, sînt recunosute de toți lingviștii sovietici, primii care au depus cel mai mare efort în aplicarea marxism-leninismului în această disciplină.

Dintre lipsurile existente în lingvistica romînească în legătură cu aplicarea marxism-leninismului menționăm:

1. Lipsa studiilor teoretice mai ample despre marxism-leninism în lingvistică, atît în general cît și în diferitele probleme speciale unde se impun teoretizări. Studiile de acest fel nu sînt prea numeroase nici în celelalte țări socialiste. Adîncirea teoriei marxist-leniniste despre limbă trebuie făcută în strînsă legătură cu cunoașterea și combaterea teoriilor idealiste din lingvistica burgheză contemporană care de asemenea nu sînt studiate suficient. În domeniul teoriei marxist-leniniste a limbii a apărut pînă acum la noi numai *Studii de lingvistică generală* (1955) de Al. Graur și volumul de îndrumare *Introducere în lingvistică* (1958), elaborat de un colectiv sub conducerea aceluiași autor.

În lingvistica noastră au avut loc în ultimii ani discuții asupra ortografiei limbii romîne, a gramaticii limbii romîne, a principiilor de elaborare a dicționarelor explicative, asupra fondului principal lexical, a problemelor studiului limbii noastre literare, a raporturilor dintre limbă și dialect. Aceste discuții au fost rodnice prin perspectivele pe care le-au deschis cercetărilor în toate problemele discutate. Cu totul altfel este studiată limba literară sau fondul principal lexical după aceste discuții decît înainte. Discuțiile purtate n-au putut

adînci problemele în mod complet, dar au scos la iveală aspecte esențiale. Este necesar ca fiecăreia dintre aceste probleme să i se consacre un studiu teoretic amănunțit, deoarece ele sînt strîns legate de munca pentru crearea elementelor de bază ale lingvisticii marxist-leniniste în țara noastră.

2. S-au început studii temeinice asupra influenței slave din limba romînă. Emil Petrovici, spre exemplu, studiază toponimia slavă de pe teritoriul țării noastre, urmărind să stabilească ce idiom vorbea populația slavă în timpul conviețuirii ei cu poporul romîn. Studiile asupra raporturilor lingvistice slavo-romîne sînt totuși abia la începutul lor. Există însă astăzi numeroase cadre pregătite în domeniul slavisticii, după cum dovedește culegerea *Romanoslavica,* în trei volume, prezentată Congresului slaviștilor ținut la Moscova în 1958.

3. Deși teoretic s-a ajuns la o definiție general acceptată a limbii literare, se studiază încă cu precădere mai ales limba literaturii, în dauna limbii operelor științifice, didactice, juridice, filozofice, administrative, a revistelor și ziarelor. Această lipsă a început să fie în parte remediată prin cîteva studii cuprinse în volumul al II-lea de *Contribuții la istoria limbii romîne literare din secolul al XIX-lea* (1958).

4. Încep să lipsească cadrele de romaniști, deoarece la unele universități ca cea din Cluj și Iași, pentru limbile clasice, greacă și latină și pentru limbi romanice importante ca italiana, spaniola și portugheza, nu există catedre speciale.

5. O lipsă cu caracter organizatoric este întreruperea, din 1957, a publicării în traducere romînească a revistei sovietice *„Voprosî iazîkoznania"*. Se presupune, pe drept cuvînt, că lingviștii trebuie să cunoască limba rusă, însă nu este ușor, chiar pentru lingviștii care au învățat această limbă, să poată folosi cu deplină siguranță texte lingvistice care reclamă înțelegerea celor mai fine nuanțe. Dar pe lîngă lingviști trebuie să avem în vedere pe studenți și pe profesorii din învățămîntul mediu cărora le este cu atît mai greu să consulte revista în original. Dacă nu se revine la traducerea ei integrală, este necesară cel puțin apariția în cadrul „Analelor romîno-sovietice" a unui caiet selectiv din revistele sovietice de lingvistică.

Lichidarea lipsurilor semnalate mai sus nu este o sarcină ușoară. Ea se poate face numai prin adîncirea continuă a învățăturii marxist-leniniste și printr-o muncă sistematică de cercetare. Atît mijloacele materiale care stau astăzi la dispoziția lingviștilor, cît și existența cadrelor capabile să desfășoare această muncă, constituie garanții temeinice că aplicarea marxism-leninismului în lingvistica din țara noastră va face neîncetate progrese.

ПРИМЕНЕНИЕ МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

(Краткое содержание)

Языкознание является последней из социальных наук, в которой было применено марксистское мировоззрение. Марксизм-ленинизм становится в Советском Союзе руководящей теорией в изучении лингвистических явлений лишь в 1950 г., после дискуссий организованных газетой „Правда" и после выступления И. В. Сталина с тремя статьями, вышедшими под заглавием „Марксизм и вопросы языкознания".

Разработав принципы марксистско-лнинского языкознания, советское языкознание завоевало себе первое место в мировом языкознании.

По рассмотрении главных марксистско-ленинских тезисов о языке (социального характера языка, связи языка и мышления, систематического характера языка, соотношения между языком и социальными классами, изменений в языке, внутренних законов развития), автор указывает несколько теоретических и практических заданий в связи с лингвистическими исследованиями: необходимость изучения языка в тесной связи с историей народа и усовершенствование языка.

Далее автор показывает положение румынского языкознания в то время, когда стали применять марксизм-ленинизм в лингвистических исследованиях. В свете указанных заданий автор рассматривает замечательные результаты как теоретические, так и практические, достигнутые за последние годы лингвистами Румынской Народной Республики.

L'APPLICATION DU MARXISME-LÊNINISME DANS LA LINGUISTIQUE ROUMAINE

(R é s u m é)

La linguistique est la dernière des sciences sociales à laquelle a été appliquée la conception marxiste. Le marxisme-léninisme ne devient le guide théorique dans l'étude des phénomènes linguistiques qu'en 1950, après les discussions ouvertes dans le journal „Pravda" et l'intervention de I. V. Staline avec les trois articles rassemblés ensuite sous le titre *Le Marxisme et les problèmes de la linguistique.*

Grâce à l'élaboration des principes de la linguistique marxiste-léniniste, la linguistique soviétique a pu conquérir une place éminente dans la linguistique mondiale.

Après s'être occupé des principales thèses marxistes-léninistes relatives à la langue (caractères social et historique de la langue, corréla-

tion de la langue et de la pensée, caractère systématique de la langue, rapport entre la langue et les classes sociales, les changements linguistiques, les lois internes de développement), l'auteur expose les tâches théoriques et pratiques touchant les recherches linguistiques et souligne la nécessité d'étudier la langue en étroite relation avec l'histoire du peuple respectif et la culture de cette langue.

Après avoir montré l'état de la linguistique roumaine lors de l'introduction du marxisme-léninisme dans ces recherches, l'auteur passe en revue, sous l'angle des tâches tracées, les réalisations remarquables, du point de vue aussi bien théorique que pratique, des linguistes de la République Populaire Roumaine au cours des dernières années.

DIMITRIE EUSTATIEVICI

de

IOSIF PERVAIN

Un străin, Fr. J. Sulzer, l-a caracterizat astfel pe Dimitrie Eustatievici, în 1781: „Ein Mann von dem besten Karakter, und ein Kenner der meisten europäischen, besonders der slavischen Sprachen“[1]. Despre omul acesta știutor de multe limbi europene, dar mai cu seamă slave, se pot culege astăzi informații răzlețe din numeroase izvoare: din istoriile literare și unele monografii închinate învățămîntului nostru de altădată, din articole aflătoare în diferite reviste și din arhive. Împlinirea a 200 de ani de la alcătuirea, de către Eustatievici, a celei dintîi gramatici romînești este un prilej binevenit pentru a strînge mănunchi toate datele privitoare la scriitor, a corecta anumite erori și a face cu putință o mai dreaptă prețuire a activității sale.

Dimitrie Eustatievici, pomenit în documentele vremii și sub numele de Eusthatiadis ori Dumitru Eustatu, s-a născut la Brașov. Data nașterii nu i se cunoaște. Știm, în schimb, lucruri folositoare despre părintele său, Eustatie Grid sau Gridovici[2]. În această ordine, vrednică de amintit este mergerea lui la Moscova în 1744, povestită frumos de autorul unei vechi *Descrieri hronologice:* „După ce s-au lățit unația în Transilvania, pe la 1744, ... văzîndu-să poporenii ortodocși ai bisericii Sf. Nicolau din Brașov espuși periculului de a li să face silă, ca ... să treacă la unație, erau foarte scîrbiți și speriați ... Atunci, ... povățuiți“ de Eustatie Grid, „s-au înțeles între sine și au hotărît cu toți ca să trimiță din sînul lor deputat, cu rugăminte la înălțata împărăteasă de atunci a Rosiei, *Elisabeta Petrovna,* ... de a nu-i lăsa să-și piarză religia, a-i sprijini cu protecțiunea sa și a mijloci la înălțata împărăteasă a Austrii, *Maria Terezia,* ca să înceteze sila unații în Ardeal, și să nu i se dea loc aceștii siluiri religionare în comuna ortodoxă din Brașov. Însuși părintele protopop ... a primit misiunea de deputat în privința aceasta și mergînd la Moscova a căzut cu ferbinte rugare la picioarele înălțatei împărătese ..., ca să se milostivească

[1] *Geschichte des transalpinischen Daciens,* vol. II, Viena, Rudolph Grässer, 1781, p. 152.

[2] Vezi, de exemplu, St. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul romînilor din Șchei,* vol. I, Brașov, Tipografia Ciurcu & comp., 1901, p. 61—64.

a-i apăra biserica și poporul din Brașov de pornita silă a unației și a le fi patro[a]nă sprijinitoare în privința religiunei. Numita împărătească a Rosii s-au pătruns de rugăciunea acestui protopop..., i-au promis a întreveni la înălțata împărătească, *Maria Terezia,* pentru creștinii ortodocși și biserica Sfîntului Nicolae din Brașov și i-au dat un crug întreg de cărți bisericești, ca să-l aducă ca dar pe sama bisericii. Rezultatul aceștii întreprinderi îndrăznețe fu favoritoriu,... iară Brașovul a rămas de tot neatacat și ferit de influința unații"[3].

Deputăția lui Eustatie la Moscova, călătoriile sale anterioare la Belgrad (1735) și Viena (1737), precum și alte acțiuni în „treaba obștii", inițiate ori numai sprijinite de el, dovedesc că era un om energic, răzbătător și, mai presus de orice, un reprezentant de nădejde al luptei împotriva asupririi neamului său, pe tărîm social și religios[4]. Amănuntele acestea ne ajută să ghicim cîte ceva și din climatul familiar în care a crescut Dimitrie Eustatievici.

Observîndu-i înclinația spre carte, Grid și-a trimis fiul la o școală vestită: Academia teologică din Chiev, pe care a vizitat-o, pare-se, în 1744, cu prilejul reîntoarcerii de la Moscova[5]. Eustatievici a petrecut în Chiev, ca „student", mai mulți ani. Din certificatul său de absolvire, eliberat în 23 aprilie 1753 și semnat de rectorul Georgius Konicki, aflăm că „magnificus dominus Demetrius Eustaphiades" a fost un elev plin de rîvnă și un exemplu de cinste, integritate și modestie: „Ubi [în Academia chieveană] tam honestis et humanis moribus, quam etiam diligentia, per longum temporis intervallum, non modo cum maximo emolumento sua promovit studia, verum etiam aliis probitatis, modestiae, diligentiae et integritatis specimen fuit". Calitățile înșirate aici l-au îndemnat pe Georgius Szczerbackj, prefectul de studii al Academiei, să

---

[3] *Ibid.*, p. 321—322. O versiune mai nouă apud T. Cipariu, *Călătoria în Muntenia la 1836,* în *Prietenii istoriei literare,* vol. I, Buc., 1931, „Tipografiile romîne unite", p. 363: „Povestitu-ne-au același d. protopop [Simion], cum în zilele M. Tereziei, siliți fiind credincioșii a se da uniți, au alergat la acea împărătească a Rosiei [Elisabeta Petrovna], cu rugăminte ca să mijlocească a se lăsa neclintiți în legea lor, iară ea au scris împărătesii întru acest chip: „Iubită soră, mă rog ca pre credincioșii de legea Răsăritului să binevoiești a nu-i bântui în credința lor; altmintrelea, cum vei lucra tu cu dînșii, așa voi să lucru și eu cu papistașii în țerile mele". Și de atuncea au avut bună pace".

[4] Vezi S. Dragomir, *Relațiile bisericești ale romînilor din Ardeal cu Rusia în veacul XVIII,* Sibii, 1914, p. 4—9; idem, *Istoria desrobirei religioase a romînilor din Ardeal: în secolul XVII,* vol. I, Sibii, 1920, p. 122—126; C. C. Mușlea, *Protoporul Eustatie Grid,* Brașov, Tipografia „Unirea", 1933. (Extras din *Țara Bîrsei);* idem, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului,* vol. II, Brașov, Institutul de arte grafice „Astra", 1946, p. 9—80 și passim. Vezi și: St. Stinghe, *lucr. cit.,* p. 173, 174, 188—192, 211—213, 222—223, 231—232, 332—335 și passim; N. Iorga, *Brașovul și romînii. Scrisori și lămuriri,* Buc., Stabilimentul grafic I. V. Socec, 1905, p. 318 (Eustatie Grid a fost sprijinit de Constantin Cantemir, fiul lui Antioh Cantemir) și 335—336; idem, *Însemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului,* în *Buletinul comisiei istorice a Romîniei,* vol. XII (1932; pe copertă: 1933), p. 86—87.

[5] Ipoteza apud N. Iorga, *Însemnări,* p. 36; S. Dragomir, *Relațiile,* p. 9; G. Pascu, *Istoriea literaturii romîne din secolul XVIII,* vol. III, Iași 1927, p. 285—286, și C. C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae,* vol. II, p. 13.

ceară celor „la care va ajunge" Eustatievici să-l respecte și să-i aprecieze meritele[6]. Atestatele au impresionat pe cetățenii din „Bolgaria" Brașovului, unde Eustatievici se consacră, pentru un timp oarecare, dăscăliei și unde alcătuiește o gramatică „rumînească", întîia din cîte se cunosc pînă acum. Lucrarea se păstrează, în manuscris, la Biblioteca Academiei R.P.R., sub cotele 583 și 1716. Primul manuscris este complet și poartă data de 1757[7], al doilea însă, din 1774, e lacunar.

Manuscrisul autograf (1757), „întărit cu pilde prea folositoare" și „așezat cu orînduială dreaptă", cuprinde un *Cuvînt de afierothisire* către Nicolae Mavrocordat, o *Înainte cuvîntare cătră bine cinstitoriul și iubitoriul de înțelepciune cititor*, gramatica propriu-zisă și patru capitole privitoare la prosodie, stih, ritm și „tehnologhia" prosodiei[8].

Dedicația laudă, în fraze lungi și încîlcite, pe voievodul Ungrovlahiei, îi preamărește strădania de a scoate norodul din „ceața întunerecului întru lumina adevărului" și, lucru important pentru noi, arată motivele care l-au făcut pe autor să-i închine „această prea puțină și slabă roadă a minții" sale, adică: grija nesmintită a domnitorului față de propășirea învățăturilor „adevărate și drept măritoare", dorința de a împlini vrerea „de demult" a lui Nicolae Mavrocordat de-a avea o gramatică în „dialectul romînesc", în sfîrșit, speranța că milostivul domn va dispune „a să da tipăririi" opera. Fără a silui textul, atîta se poate desprinde din *Cuvînt de afierothisire*. Totuși, cercetători ca A. D. Xenopol, C. Erbiceanu, Andr. Bîrseanu, A. Bunea, G. Pascu, N. Iorga[9] ș. a., au susținut că Eustatievici și-a

[6] „Testimoniile" rectorului și prefectului de studii au fost publicate de A. Bîrseanu, *Istoria școalelor centrale romîne gr. ort. din Brașov, scrisă din incidentul jubileului de 50 ani al gimnasiului*, Brașov, Tipografia Ciurcu & comp., 1902, *Anexe*, p. 16a—17a. Este greșită părerea că Eustatievici a cutreierat în tinerețe Rusia (vezi A. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria romînilor transilvăneni de la 1751 pînă la 1764*, Blaș, *1902, p. 251—252, și I.* Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697—1792*, Budapest, Athenaeum, 1946, p. 252) și că a studiat la Moscova, unde l-a dus tatăl său (vezi N. Iorga, *Brașovul și romînii*, p. 318 și *Istoria bisericii romînești și a vieții religioase a romînilor*, ediția a II-a, revăzută și larg întregită, vol. II, Buc., Edit. Ministeriului de Culte, 1930, p. 93; la p. 137 și 160, Iorga arată că Eustatievici a învățat la Chiev). C. C. Mușlea *(Biserica Sf. Nicolae*, vol. II, p. 44, n. 1) a cules din J. Teutsch *(Quellen*... IV, p. 456) informația că „la 18 iulie 1755 Dimitrie se întorcea din Germania, unde-și făcuse studiile la Halle". Știrea nu-i lipsită de interes.

[7] Data de 1735, propusă de Wilkinson (în *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1821, p. 120, cit. apud L. Șăineanu, *Istoria filologiei romînești*, Buc., Editura librăriei Socec & comp., 1892, p. 105, n. 1), este eronată. Greșit e și anul 1756, indicat de L. Șăineanu *(lucr. cit.*, p. 104), Lupás János *(Az erdélyi görög-keleti egyház és a vallás unió a XVIII. század folyamán*..., Budapest, Barcza József könyvnyomdája, 1904, p. 67) și A. Bîrseanu (*lucr. cit.*, p. 9).

[8] Titlul complet al *Gramaticii*, dedicația, înainte cuvîntarea și tabla de materii le-au tipărit I. Bianu și R. Caracaș, în *Catalogul manuscriptelor romînești*, vol. II, Buc., 1913, p. 337—344.

[9] Vezi A. Bîrseanu, *lucr. cit.*, p. 9; A Bunea, *lucr. cit.*, p. 252; G. Pascu, *lucr. cit.*, p. 287; N. Iorga, *Istoria literaturii romănești*, ediția a II-a, vol. III, partea I-a (Generalități, Școala Ardeleană), Buc., 1933, p. 275.

scris „methodos"-ul la porunca principelui muntean, care „se vede că au vroit să uşureze studiul gramaticei greceşti pentru romîni, introducîndu-i în studiul limbei lor prin cunoştinţele gramaticale romîneşti"[10]. Presupunerea se cade să fie luată în considerare, pentru că o sprijinesc desele relaţii ale şcheienilor, prin biserică şi negustori, cu Mavrocordaţii şi faptul că lui Eustatievici „îi era foarte bine cunoscută" Ţara Romînească, unde poseda vii şi cu care făcea comerţ[11].

Referindu-se în dedicaţie la *Gramatica rumînească,* Eustatievici anunţă că „cele trebuincioase spre slăvirea şi lăudarea acestui methodos" le-a arătat „pe scurt... întru cuvîntarea... cătră bine cinstitoriul cititoriu". *Înainte cuvîntarea* ocupă foile 5—8 din manuscris şi în cuprinsul ei autorul discută „folosul învăţăturii", enumeră relele datorate lipsei de cultură, defineşte gramatica şi îi subliniază importanţa, indică vag izvoarele de care s-a slujit şi deplînge situaţia grea a neamului său, trăitor de veacuri fără un cod al canoanelor limbii strămoşeşti. Detaliez, pornind de la *folosul învăţăturii.*

Consideraţiile pe tema aceasta se hrănesc din ideea că neştiinţa reprezintă un rău imens, întrucît ea odrăsleşte judecăţile strîmbe, „urîciunea cătră săraci", dihoniile dintre popoare, raptul averii altora şi decăderea morală; cufundă „prostimea cea de obşte" în întuneric şi-n „sălbăticire nepovestită"; ajută „înălţarea ticăloşilor bogaţi, după nevrednicie, la cinste, la orînduieli şi la hrană îndestulătoare"; înteţeşte îndrăzneala celui „vătămat de arderea şi chinuirea aurului... spre obida şi prada săracilor" etc. Un potop de racile, aşadar, lecuibile, se amăgeşte Eustatievici, prin *lumina cunoştinţei,* care se cîştigă învăţînd. Ea „Pre unii întru arătare îndreptîndu-i îi biruieşte, iar altora mintea cea neînfrînată o înfrînează, şi din perire scoate, viiaţă dăruind".

După apologia ştiinţei de carte, prefaţatorul accentuează în continuare că gramatica e „începutul tuturor învăţăturilor"; ea este o *cheie* cu ajutorul căreia omul dobîndeşte putinţa de a pricepe filozofia, retorica, teologia etc.: „Fără ştiinţa gramaticii, a te folosi cum este trebuinţa nu vei putea, şi te vei îndulci unde este amărăciune, şi te vei amarî unde este dulceaţă". La romîni, adaugă Eustatievici, această *cheie a priceperii* „lipsire au fost". De aceea şi pentru „sădirea înţelepciunii"

---

[10] A. D. Xenopol şi C. Erbiceanu, *Serbarea şcolară de la Iaşi,* Iaşi, Tipografia Naţională, 1885, p. 252. Opinia lor o mai întîlnim la L. Şăineanu, *lucr. cit.,* p. 104, şi R. Ionaşcu, *Gramaticii romîni. Tractat istoric despre evoluţiunea studiului gramaticei limbei romîne de la 1757 pînă astăzi,* Iaşi, Institutul de arte grafice N. V. Ştefăniu & comp., 1914, p. 7. Măsurile luate de C. Mavrocordat pentru îmbunătăţirea învaţămîntului sînt discutate de V. A. Ureche, *Istoria şcoalelor de la 1800—1864,* vol. I, Buc., Imprimeria statului, 1892, p. 13—16.

[11] Vezi N. Iorga, *Braşovul şi romînii,* p. 229 şi urm., 394; idem, *Însemnări de cronică,* p. 61; idem, *Acte româneşti şi cîteva greceşti din archivele companiei de comerţ oriental din Braşov. Publicate cu o introducere despre istoria companiei de...,* Vălenii de Munte, (Datina romînească), 1932, p. 42; *Testamentul lui Dimitrie Eustatievici,* în *Revista istorică,* an. X (1924), p. 133. — Consider părelnice următoarele rînduri ale lui G. Pascu *(lucr. cit.,* p. 287): „Studiile făcute la Chiev l-au făcut [pe Eustatievici] răpede cunoscut şi la Bucureşti".

la romîni, el a prins îndrăzneală „spre săvîrşirea lucrului gramaticii rumîneşti". Însemnătatea ei este relevată de predoslov în următorii termeni: „Adevărat, cu înțelepciune luînd aminte meşteşugul acesta, mult folos va cîştiga mintea ta adăpîndu-te întru acestea. Întîi, vei cunoaşte osebirea fieştecăriia ziceri. A doao, vei cunoaşte desfătăciunea limbii rumîneşti cîtă este şi ce feli este. A treia, vei pricepe cu ce este dialectul rumînesc mai îndestulat, sau mai neîndestulat decît alte dialecturi. A patra, vei avea cheia priceperii în scripturile cele bisericeşti şi întru cele din afară. A cincea, vei avea unealtă mijlocitoare întru tălmăcirea altor dialecturi şi întru despărțirea fieştecăriia cuvîntări rumîneşti sau streine, şi altele, care pentru neîngreuiarea iubitoriului de înțelepciune cititori le las"[12].

Sfîrşindu-şi deslușirile, dintre care unele sînt de atribuit izvoarelor puse la contribuție, Eustatievici se ocupă osîrdnic de ortografie şi „tehnologhia" ei, de morfologie, „înpodobitul syntaxis" şi topică. Expunerea cunoştințelor se face, în general, catihetic, prin întrebări şi răspunsuri, ca în exemplul:

„— Ce este gramatica?

— Gramatica este meşteşugul carele învață bine a grăi şi drept a scrie"[13].

Definiția este clar formulată; alte definiții sînt însă întortocheate, în primul rînd din cauza terminologiei. Aşa, de pildă, Eustatievici numeşte declinările *plecări*, singularul şi pluralul, *numărul cel unitoriu* şi *numărul cel îmulțitoriu*, iar cazurile *căderi*. *Căderi* există în limba romînă şase: *numitoarea, născătoarea, dătătoarea, pricinuitoarea, chemătoarea* şi *luătoarea*. Verbele, botezate *graiuri*, se împart în *lucrătoare* „active", *pătimitoare* „pasive" şi *fără fețe* „impersonale". *Graiurile* au *înjugări* „conjugări", *închipuiri* „moduri" (*închipuirea cea arătătoare* „indicativul", *poftitoare* „optativul", *încheietoare* „condiționalul", *poruncitoare* „imperativul", *nehotărîtoare* „infinitivul" etc.) şi *vremi* „timpuri". Timpurile indicativului sînt: *vremea de acum* (săvîrşesc), *vremea cea trecută* (săvîrşiam), *vremea cea trecută săvîrşită* (am săvîrşit sau săvîrşii), *vremea cea trecută de mult săvîrşită* (săvîrşisem) şi *vremea cea fiitoare* (voi săvîrşi). Se vede, chiar şi numai din aceste exemple, că nomenclatura este, îndeobşte, complicată şi stîngace. Stîngăciile sînt mai numeroase şi mai evidente în *Pentru prosodie*,

[12] I. Bianu şi R. Caracaş, *lucr. cit.*, p. 342. Transcriu şi un pasaj despre traduceri (*ibid.*, p. 341): „Măcar că din norodul nostru foarte puțini au cercat învățăturile dialecturilor celor streine, cei ce din părți streine, ca nişte albine adunînd dulciață, au adus luminare norodului rumînesc, multe cărți din limbi streine au prefăcut întru rumînescu dialect, dar nefiind gramatica limbii rumîneşti, multe întunecate cuvinte întru multe cărți s-au aşezat".

[13] Citez cîteva definiții din *Înainte cuvîntare*: „... Prea înțeleptul Aristotel întru cărțile sale zice: „Gramatica este ştiință care învață a scrie şi a cunoaşte cele cetite". Alții hotărăsc a fi gramatica întemeiarea tuturor învățăturilor, alții zic precum că este cale şi arătare la toate învățăturile". Definițiile întăresc părerea că *Gramatica* lui Eustatievici avea un caracter practic, fiind izvodită, asemenea altor gramatici din sec. XVIII, cu scopul „să învețe pe acei ce vorbiau o limbă sau voiau s-o cunoască, forme corecte şi un scris convenabil" (N. Iorga, *Istoria lit.*, p. 275).

Pentru stih, Pentru rythm și *Pentru tehnologhia prosodiei*, capitole considerate de Dumitru Popovici ca „primul tratat romînesc de versificație". Tratatul, lucrat după modele grecești, determină obiectul prosodiei, arată ce sînt stihul, piciorul, tăierea (= cezura), ritmul și rima, distinge douăsprezece feluri de picioare, nouăsprezece feluri de ritm și patrusprezece feluri de vers, le exemplifică prin creații poetice primitive. În general, Eustatievici se muncește să lămurească noțiuni dificile, care îl depășeau. Citez, drept argument, pasajul privitor la stih („voroavă legată"): stihul „Este încheiere sau rînduire îndreptătoare a pasurilor celor întru un neam sau în număr știut, cela ce să cuprinde dintru vremi [= lungimea vocalelor și a silabelor] și dintru numerile slovenirilor [sloveniri = silabe]. — Din ce să cuprinde stihul? Din pasuri sau picioare. — Ce este pasul sau piciorul? — Este o parte a stihului, hotărîtă prin știut număr și rînduială a slovenirilor. — Din ce să cuprinde pasul? — Din sloveniri". Cu acest dialog seamănă, din punct de vedere al expresiei, numeroase pagini ale „methodos"-ului, îmbogățite — ici-colo — cu exerciții rimate, între altele, despre moarte și atotputernicia ei:

Cît e traiul, omul tot să silește,
Pune osteneală, muncă, silire,
Ca slăvit să fie, mîhnit privește.
Pentru prea deșarta de tot mărire,
Nu să odihnește nici într-o noapte,
Numărul pune tot cu socotință,
Ca să se mire lui norodul foarte,
Dintr-a lui deșartă adeverință.
Nu-ț aduci aminte de a ta moarte,
Că va să se surpe lumeasca soarte.

În afară de cîteva excepții fericite, limba din capitolele închinate prosodiei este înțesată de termeni de origine greacă. Dovadă sînt denumirile celor nouăsprezece varietăți de ritm: *epicon* sau *epicesc, liricon* sau *liricesc, imnos* sau *euharistios, paneghiricos* sau *encomiasticos, ghenethliacos, epithalamios, properticos, bucolicos* sau *gheorghicos, pathopoeia, monocolos, dicolos, tricolos, monostihos, distihos, tristihos, tetrastihos, exighimaticos, dramaticos* și *tehnopegnios* sau *tehnopegnicesc*. Denumirile justifică părerea că Eustatievici a pus la contribuție, pentru a-și întocmi opera, anumite surse grecești, neidentificate pînă astăzi, la care a adaus însă, cum însuși recunoaște, „izvoarăle cele adevărate, p[u]r[u]rea curgătoare și nesfîrșitoare în părțile Moscovei, în Academia moghilo-zaboroștiană din Chiev". Nici izvoarele sale slavone nu ne sînt cunoscute. Deși nu-i originală, totuși, ținînd seama de timpul cînd a scris-o și de greutățile ce au stat în calea autorului, *Gramatica rumînească* poate fi socotită ca o realizare meritorie.

Cercetătorii s-au întrebat dacă manuscrisul lui Eustatievici a fost sau nu întrebuințat în școli. „Poate", a răspuns circumspect N. Iorga; „s-a folosit la școala de la Brașov", spun N. Albu și P. Constantinescu-

Iaşi, iar înaintea lor Wilkinson afirmase: C. Mavrocordat „encourageа les habitants à étudier leur langue suivant les règles de sa grammaire". Cine are dreptate, este anevoie de hotărît, pentru că nici unul dintre cei amintiţi nu se întemeiază pe mărturii documentare. Dar de se va găsi vreuna, nu este exclus ca ea să ateste opinia lui N. Albu şi P. Constantinescu-Iaşi. Pînă atunci, s-ar cuveni să se facă, de către un lingvist, o comparaţie între manualul dascălului şcheian şi *Grammatikalische Abhandlung von der walachischen Sprache* (1781) al lui Fr. J. Sulzer, căruia Eustatievici îi dăruise o copie a lucrării sale. Confruntarea trebuie să aibă neapărat în vedere recenzia lui T. Cipariu, din 1870, despre „tractat"-ul elaborat de Sulzer[14].

Cu excepţia lui N. Iorga, toţi cei pe care i-a preocupat Dimitrie Eustatievici admit că în 1757 el era dascăl sau „profesor" în Şcheii Braşovului. Aici şi în această funcţie l-a găsit mişcarea „norodului rumînesc" din anii 1759—1761. Înainte de înfrîngerea mişcării s-a spus, într-o cuvîntare ţinută la Zlaina (21 aprilie 1760), că romînii, supunîndu-se jurisdicţiei eclesiastice a mitropolitului din Carlovitz, se vor bucura de „privilegiile naţiunii sîrbeşti", „nu vor servi domnilor" şi nu vor mai fi obligaţi să plătească impozite. După A. Bunea, Dimitrie Statievici, alias Eustatievici, a ştiut de făgăduiala de la Zlatna, a tipărit la Rîmnic, în romîneşte, diploma despre privilegiile sîrbilor şi „el însuşi vestia... apropiata eliberare a neamului valah din servitutea sa de veacuri[15]. Prin participarea sa la evenimentele din 1759—1761,

---

[14] Analiza *Gramaticii* apud R. Ionaşcu, *lucr. cit.*, p. 1—2, 6—11; D. Popovici, *Literatura romînă în epoca „Luminării"*, Cluj, (1939), p. 338—384; idem, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, „Cartea Romînească din Cluj", 1945, p. 159—160, şi *Primele manifestări de teorie literară în cultura romînă*, în *Studii literare*, vol. II (1943), p. 9—13. Afirmaţia: „Se întrebuinţă poate în şcoli" apud N. Iorga, *Istoria lit.*, p. 278. Părerea lui N. Albu, în *Istoria învăţămîntului romînesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, Tipografia „Lumina", 1944, p. 283, iar a lui P. Constantinescu-Iaşi, în *Relaţiile culturale romîno-ruse din trecut*, (Buc.), Editura Academiei R.P.R., 1954, p. 206. Rîndurile din Wilkinson apud L. Şăineanu, *lucr. cit.*, p. 105, n. 1. *Grammatikalische Abhandlung* se găseşte în vol. II din *Geschichte*, p. 151—269. Observaţiile lui T. Cipariu, în *Archiv pentru filologie şi istorie*, 1870, nr. XXXV, p. 681 şi urm. Vezi despre *Gramatica romînească* şi I. Tóth Z., *lucr. cit.*, p. 253, 357.

[15] Istoria amănunţită a turburărilor apud S. Dragomir, *Istoria desrob. rel.*, vol. II, Sibiu, Editura şi tiparul Tipografiei arhidiecezane, 1930, p. 152 şi urm. Părerea lui A. Bunea cu privire la Eustatievici, în *Episcopii Petru Paul Aron...*, p. 179—180. Problema privilegiilor sîrbeşti este tratată pe larg de I. Tóth Z., *lucr. cit.*, p. 213 şi urm., în capitolul: *Az artodox szabadságharc győzelme és az illirizmus*. Completări legate de această chestiune apud S. Dragomir, *lucr. cit.*, p. 160, 169; A. Veress, *Bibliografia romînă-ungară*, vol. I, Buc., Cartea Romînească, 1931, p. 292—293, şi Al. Elian, *Primul manual de caligrafie chirilică romînească*, în *Prima sesiune ştiinţifică de bibliologie şi documentare*, (Buc.), Editura Academiei R.P.R., 1957, p. 183. Traducerea romînească a diplomei datează din 1760 (S. Dragomir, *lucr. cit.*, p. 169); tălmăcirea aparţine, probabil, lui Eustatievici, scrie I. Tóth Z. *(lucr. cit., p. 217)*: „Eustatievici Demeter... állítólag román nyelvre lefordította és Rîmnicben kiadta a szerb nemzeti privilégiumokat".

fostul elev al Academiei din Chiev s-a situat alături de cei care luptau să se pună capăt nedreptăţilor săvîrşite împotriva romînilor ortodocşi. După 1762, Eustatievici va lucra stăruitor şi cu oarecare succes tocmai în această direcţie.

Între 1758—1760, Curtea vieneză, silită de împrejurări, a luat mai multe dispoziţii prielnice ortodocşilor din Transilvania. De pildă, în octombrie 1758 Maria Terezia a decis să numească pe Dionisie Novacovici, vlădica de Buda, şi episcop exempt al romînilor ardeleni neuniţi, fixîndu-i ca reşedinţă Şcheii. Instalarea lui s-a făcut, la „biserica Braşovului" (Sf. Nicolae), în septembrie 1761, cu fast, cu „mare tractaţie (sau veselie)" şi incidente. Incidentele şi atmosfera încordată din locul de reşedinţă au trezit îngrijorare în sufletul episcopului. Precaut, el se strămută la Răşinar, împreună cu Vasile Miroliub, secretarul său, pe care îl înlocui, în 1762, cu Eustatievici. Acesta îndeplineşte slujba de „săcretariuşi" sub trei episcopi: Dionisie Novacovici (1761—1767), Sofronie Chirilovici (1771—1773) şi Ghedeon Nichitici (1784—1788). Eustatievici a cutreierat în tovărăşia lor ţara. Duşmănia sa impetuoasă faţă de unire l-a expus, în 1768, la mustrări din partea Guberniului transilvan. Dar secretarul nu s-a încovoiat nici după ce a fost probozit. A devenit însă mai abil în alegerea mijloacelor de luptă, reuşind astfel să evite noi ciocniri cu autorităţile politice[16].

În perioada 1762—1786, Eustatievici a deţinut postul de „săcretariuşi" cu intermitenţe (1762—1767, 1771—1773 şi 1784—1785 inclusiv); în restul anilor s-a dedicat altor îndeletniciri. Despre ele ne-au parvenit informaţii răzleţe. Ştim, de exemplu, că în 1779 era, alături de mai mulţi şcheieni fruntaşi, epitrop la Sf. Nicolae şi că în 1781 s-a angajat să păzească şi să împlinească „întru tot, fără de scădere", prevederile înscrise în *Catastiful pentru banii ce se strîng de la negustori la cutia povărilor.* Catastiful data din 1758 şi prin el negustorii romîni aflători în Braşov, asociaţi, se obligau să acopere cheltuielile reclamate fie de lupta pentru smulgerea unor drepturi de la saşi, fie de „osebitele

---

[16] Dispoziţiile Curţii în favoarea romînilor ortodocşi din Ardeal sînt arătate de I. Tóth Z., *lucr. cit.*, p. 218—219. Referitor la numirea, „inştalaţiia" şi activitatea lui Dionisie Novacovici vezi N. Iorga, *Însemnări de cronică,* p. 83; idem, *Sate şi preoţi din Ardeal,* Buc., 1902, p. 262 şi urm.; A. Bunea, *lucr. cit.*, p. 228—230, 241—258, şi S. Dragomir, *Istoria desrob. rel.*, vol. II, p. 247—254 şi passim. Despre Sofronie Chirilovici şi Ghedeon Nichitici, vezi I. Lupaş, *Istoria bisericească a romînilor ardeleni,* Nagyszeben—Sibii, 1818, p. 124—125. În cazul lui Novacovici, *episcop exempt* = episcop nesupus „nici Mitropolitului romîn din Bucureşti, nici celui sîrbesc din Carlovăţ", A. Bunea, *lucr. cit.*, p. 230.

Neştiind sau vorbind rău romîneşte, arhiereii sîrbi, care tindeau să-şi extindă jurisdicţia canonică şi asupra Transilvaniei, ţineau pe lîngă sine un secretar romîn; în 1736, Vlad Mălăescu îl servea pe mitropilitul Vincenţiu Ioanovici (vezi S. Dragomir, *Relaţiile,* p. 6). Detalii despre secretariatul lui Eustatievici, despre firea sa de ortodox războinic şi mustrările Guberniului apud A. Bunea, *lucr. cit.*, p. 251; N. Iorga, *Sate şi preoţi,* p. 271 (V. Miroliub, arată Iorga, era plătit cu 100 de galbeni pe an; presupun că tot atîţia primea şi Eustatievici); I. Tóth Z., *lucr. cit.*, p. 252; C. C. Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae,* vol. II, p. 147 şi 149.

trebi... a orașului". Prin urmare, Eustatievici a petrecut răstimpul cît nu a stat în preajma celor trei episcopi la Brașov, unde „trebi" cetățenești și particulare l-au solicitat deopotrivă[17].

Dar, de-a lungul anilor 1762—1786 Eustatievici a mai făcut și altceva, anume: a trudit pe tărîmul scrisului. Biografii săi au raportat la această perioadă două traduceri din limba sîrbească și rusă (*Îndreptarea păcătosului* și *Economia lui Florin cel Mare)*, revizuirea unei tălmăciri a lui Ștefan Ioanovici din Baronius *(Analele eclesiastice)* și niște însemnări de cronică[18]. Dintre ele, importante sînt însemnările.

Fragmentul de cronică, tipărit de N. Iorga în 1932, conține „înștiințări" politice și de istorie bisericească, o statistică a șcheienilor născuți, însurați și morți între 1759—1783, amănunte despre întîlnirea Ecaterinei a II-a cu Iosif al II-lea, despre Columb, descoperitorul Americii, Luther și Calvin, critici la adresa contemporanilor și luări aminte ocazionate de „nedreptățile care le fac stăpînitorii carii sînt orînduiț de la înpărăție". Deseori, povestirea e seacă; sînt însă și pagini îndemînatic scrise, care împărtășesc cititorului, atrăgător, lucruri și întîmplări ce au frămîntat insistent veacul al XVIII-lea. Astfel, în *Înștiințare de cînd s-au început unația la această țară a Ardealului*, autorul evocă o scenă savuroasă din zilele soborului de la Alba Iulia (1700): „Iar deaca au răspuns brașovianii și făgărășeanii că nicidecum nu să vor uni, au strigat asupra lor: „Afară, afară, că nu sînteți din săborul nostru", și, suduindu-i foarte urît și zicînd prot.[opopului] Vasile Grid că-l vor beli [pe] foale, el au răspuns că de-l vor beli, îș va băga Vlăd.[icul] galbeni în foale. Și așa i-au scos cu mare necinste din mitropolie, dîndu-le brînci, și bătîndu-i cu toiage pe cap, tăindu-le potcapiile și înpingîndu-i de spate și zicîndu-le: „Să vă duceți la țara turcului", și i-au pus la pază pînă a doao zi". Într-un alt loc, Eustatievici condamnă urgisirea măcelarilor, cojocarilor și a croitorilor romîni de către breslașii sași: „... Și sînt ticăloșii șchiai [= șcheieni] supuși și cu mare pizmă sînt sasii asupra lor, că acum pe măcelarii rumîni i-au oprit ca să nu mai taie carne de vită, ci numai carne de oaie, și la aceasta cu mare greu-

---

[17] Actul privitor la epitropie apud C. C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, vol. II, p. 424—425; *ibid*, p. 39 și urm., despre *Catastii*.

[18] *Îndreptarea păcătosului* nu a tradus-o Eustatievici (vezi *Bibliografia romînească veche*, vol. II, Buc., Atelierele Socec & Co., 1910, p. 164—166; opinia contrară apud A. Bunea, *lucr. cit.*, p. 252, N. Iorga, *Istoria bisericii*, ediția a II-a, vol. II, p. 137 și N. Albu, *lucr. cit.*, p. 285). Ștefan Ioanovici a transpus *Analele*, aduse de Eustatie Grid — în 1744 — de la Moscova (vezi C. C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicoale*, vol. II, p. 13), din rusă. Cronica îl laudă pe Ioanovici· „Acest prot.[opop] Ștefan, fiind cuvios și vrednic, multe cărți au scris, care li-au tălmăcit de pe limbă moschicească pe limba rumînească. Osebit de aceasta, avînd mare osîrdie către norod, de multe ori cu multe învățături vrednice i-au învățat" (N. Iorga, *Însemnări de cronică*, p. 87). Îndreptarea traducerii prin Eustatievici a semnalat-o Sulzer *(Geschichte*, vol. III, 1782, p. 39 n.; au repetat informația Bunea, Iorga, Mușlea ș. a. Tot ei menționează și *Economia*). Fragmentul de cronică apud N. Iorga, *Însemnări*, p. 65—99; la p. 59—64, lămuriri introductive. Un extras din fragment a publicat I. Lupaș, în *Cronicari și istorici romîni din Transilvania. — Școala Ardeleană*, Craiova, Editura „Scrisul romînesc", s. a., p. 79—81.

tate și cheltuială de i-au lăsat... Osebit de acești măcelari sînt și săracii croitori și cojocari și alții, sînt prădați de nu sînt slobozi a lucra meșteșugul lor, iar cu dajdea sînt îngreunați a plăti pentru merșteșug și alte greutăți... Mai nainte vremi aceste necuvioase lucruri nu au fost, care numai de la anul 1750 s-au început și din zi în zi să mai înmulțesc". Se înfierează, de asemenea, goana negustorilor după lux și bunăstare: „...Negoțătorii locului de aici [din Șchei] s-au îndemnat la aceste lucruri necuvioase: a zidi case, la care multă sumă de bani au chieltuit, și a face haine scumpe muierilor lor și lor, și nu numai acei care ar fi avut cu ce face, ci și cei care n-au avut s-au îndatorit de ș-au făcut case și haine scumpe lor și muierilor, și unii care au avut case bune, rămase de la părinții lor, care putea trăi precum și părinții lor, li-au stricat și li-au zidit cu mare cheltuială. Osebit de aceasta și hainele care avia cu cinste a le purta li-au stricat: din mantii lungi, scurte, din rochii, sucne și midere și pieptare cu flori de fir, care la un pieptari și cîte 50 de flor.[ini] au chieltuit, dar încă la căiț (sau ceapsă), chieltuind cîte 8 și 10 și 12 galbeni; dar încă la bundele care acum fac muierilor, de mătase, blănite cu samur sau cu jder, chieltuind cîte 20 și 30 de galbeni, osebit de alte scule, mărgăritari, cercei și inele scumpe... Aceste multe mîndrii la ce cale vor să rămîie [?] La rău, iar nu [la] bine". Închei citatele cu descrierea pagubelor pricinuite de o ploaie năpraznică: „La anul 1779, iulie 18, la această zi, noaptea la 12 ceasuri, fiind mare și asuprită ploaie, s-au surpat un ștuc [= o parte] de munte despre partea Bucecilor, cu mulți copaci, și, mărindu-să apa, s-au vărsat peste cîmp, și dinsus de satul Cîrstiianului, făcîndu-să multă pagubă la sat, întrînd apa pin pivnițe și case, pîn și în bisereca sașilor au întrat, înecîndu-să oameni și vite, și bucatele de pe cîmp s-au înecat. Așijderea și la hotariul Rîjnovului și al Ghimbavului și al Brașovului s-au făcut multă pagubă, s-au făcut la bucate și fînuri. La acel munte care s-au surpat au fost o stînă cu oi, și s-au înecat oile și ciobanii. Numai d-zeu să ne ferească de urgie ca aceasta!"

Exemplele actualizate, laolaltă cu întreaga cronică, relevă un cărturar atent la ceea ce se petrecea în jurul său, uneori îngrijat de forța cu care înoirile surpau rînduielile tradiționale, dar în stare să-și tălmăcească vioi impresiile. Parțial, constatările acestea se pot aplica și la înfăptuirile lui Eustatievici din perioada 1786—1796, cînd s-a consacrat școlii romînești, în a cărei istorie numele său stă la loc de cinste.

În urma *Patenș*-ului *de toleranță* al lui Iosif al II-lea (23 octombrie 1781), culturalizarea — prin școală — a maselor noastre din Transilvania a ajuns o problemă la ordinea zilei, de rezolvarea căreia se preocupau, însă nu mînați de aceleași interese, și romînii și Curtea vieneză. Chiar în 1782, de exemplu, Ioan Molnar-Piuariu întocmește un plan pentru înființarea de școli sătești în Ardeal, iar peste patru ani (22 februarie 1786) Eustatievici este numit director al „școalelor neunite

naționalicești"[19]. El va îndeplini această funcție importantă pînă la 1796, cînd moare.

Ca director, întîiul lucru pe care s-a sîrguit să-l ducă la bun sfîrșit a fost organizarea unui curs menit să pregătească învățători și cîntăreți bisericești. Cursul, început la Sibiu în 1786, ținea cam șase săptămîni („de la Paști pînă la Rusalii") și era subvenționat cu 52 de florini, pentru procurare de cărți, hîrtie etc. Lecțiile și administrația le săvîrșea, conform dispozițiilor, Eustatievici. În primii trei ani (1786—1789) treaba a mers anevoie, datorită în special lipsei de candidați corespunzători. După aceea situația s-a mai îmbunătățit, cum rezultă din *Specificatio candidatorum* pe 1790 și 1791, în care figurează elevi veniți de la Calbor (Moise Paicu), Lupșa (Petru Crișan), Sălcud (Crăciun Popovici), Alămor (Isaia Barac), Șard (Teodor Popovici), Satulung (Ștefan Popovici), Topîrcea (Antonie Șchiau) etc[20]. Atîta știm despre „școala normală" condusă de Eustatievici. Deși incompletă, informația învederează rolul său de pionier, precum și condițiile vitrege în care a lucrat.

Funcția de director îl subordonă pe Eustatievici lui Raditsching von Lerchenfeld, „Obserschulaufseher"-ul învățămîntului din Transilvania. Consultîndu-se cu acesta, Guberniul ardelean a dispus, în iulie 1787, ca magistratul Brașovului, în înțelegere cu Ghedeon Nichitici, să îndemne pe scheieni să-și construiască o „National-Hauptschule", o „școală de căpetenie normalicească". Insistențele, „însoțite puternic de ale directorului Eustatievici", nu au rămas zadarnice. Se construi localul, se angajară forțe didactice; biserica, părinți de-ai elevilor și o seamă de negustori „s-au făgăduit ca să ajute la școalele de normă", iar Guberniul, satisfăcut de isprava făcută, numi în 1788 pe Ioan Moarcăș, cumnat cu Eustatievici, „inșpectore" peste noul așezămînt de luminare. Supraveghetorul fusese bine ales. Cu toate acestea, în

---

[19] Relații prețioase despre învățămîntul din Transilvania, după 1750, apud N. Albu, *lucr. cit.*, p. 173 și urm.; Cornelia C. Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană dintre anii 1786—1830*, în *Studii*, an. IX (1956), nr. 1, p. 87—104, și Il. Bozac, *Politica școlară a Curții din Viena în domeniul fiscal al Zlatnei în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări de istorie* (Academia R.P.R., Filiala din Cluj), an. VII (1956), nr. 1—4, p. 119—147. Cu privire la planul lui I. Molnar-Piuariu, vezi I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria romînilor ardeleni, 1780—1792. Cu 84 acte și documente inedite, culese din arhivele din Viena, Budapesta, Sibii și Brașov*, în *Analele Academiei Romîne*, Mem. secț. ist., ser. II, t. XXXVII, p. 612 și 657—659; idem, *Doctorul Ioan Piuariu-Molnar. — Viața și opera lui —, 1749—1815*, Buc., Imprimeria Națională, 1939, p. 8, 27—29. (Extras din *Analele Academiei Romîne*, Mem. secț. ist., ser. III, t. XXI); V. L. Bologa, *Johann Molnar von Müllersheim, recte Joan Piuariu. Sonderabdruck aus der Neuburger Festschrift „Internationale Beiträge zur Geschichte der Medizin"*, Wien, 1928, p. 5.

Data de 22 februarie apud I. Tóth Z., *lucr., cit.*, p. 316; vezi și N. Albu, *lucr. cit.*, p. 208, n. 4. A. A. Mureșanu *(Clădirea școalei romînești din Brașov de către popa Mihai în anul 1597*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, vol. IV, p. 226) indică greșit anul 1782.

[20] Vezi I. Lupaș, *Cea mai veche școală normală în Romînia întregită*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, Buc., Editura „Casei Școalelor", 1927, p. 307—311; idem, *Istoria bisericească*, p. 128; idem, *Sibiiul ca centru al vieții romînești din Ardeal*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, vol. V, p. 58; N. Albu, *lucr. cit.*, p. 209; C. C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, vol. II, p. 134.

viaţa şcolii se iviră curînd greutăţi, provocate îndeosebi de neplata banilor promişi de sprijinitorii ei. Întărîtat, Moarcăs se plînge lui Eustatievici, de la care primeşte, în mai 1789, o lungă scrisoare. Jupînul „inşpector" să cheme neîntîrziat, se spune în epistolă, părinţii „pruncilor" şi pe cei ce s-au obligat să ajute şcoala, să le arate „folosul învăţăturii" şi să-i îndemne să-şi împlinească datoria. Iar dacă ei ar refuza, Moarcăs să-i amenințe că va „acvirălui pă C. [cinstitul] Maghistrat, ca cu puterea dinafară să scoată reştanţia". Bineînţeles că el, continuă Eustatievici, n-ar dori să se ajungă la „mijlociri silitoare". Motivul: „Mie îm cade cu ruşine să arăt pă patrioţii miei că aşa slabi paroliști sînt, pă care eu pretutindenea îi laud şi îi aduc pildă bună, spre întărirea numelui celui bun al dumnealor, cît silesc, unde aud slabă vorbă de dumnealor, a-i scoate din aceea şi a-i îmbrăţişa întru dragostea orăşenilor şi creştinilor celor de frunte din Ardeal". Drept răsplată a bunelor sale oficii, Eustatievici pretinde romînilor braşoveni să înceteze gîlcevirea, iar „şogor"-ului, să le tîlcuiască „ce este învăţătura, omenia şi omenirea, orăşenia şi păzirea numelui celui bun şi omului de cinste". Scrisoarea, trimisă din Sibiu, confirmă opinia că Eustatievici a fost un director activ, „care cu deosebire de şcoalele romîneşti din Braşov s-a interesat foarte mult". Adică: le-a îndrumat, a urmărit dezvoltarea lor şi, după opinia lui Radu Tempea, a pus cîţiva oameni pricepuţi să întocmească un regulament de „învăţătură pruncilor"[21].

O reglementare provizorie a învăţămîntului a încercat Eustatievici şi în centrele miniere din domeniul fiscal al Zlatnei. Ne-o arată patru adrese, descoperite de Ileana Bozac în fondul Zlatna de la Arhivele Statului din Cluj[22]. Documentele sînt în limba germană, privesc anii 1788—1789 şi aduc material inedit despre recrutarea de învăţători, modalităţile de a-i salariza şi cursul „pedagogic" sibian, frecventat şi de candidaţi din „Ţara de piatră". Aici, eforturile lui Eustatievici au fost mai puţin persistente decît aiurea; în consecinţă, nici rezultatele nu au depăşit pragul iniţiativelor sortite să deschidă drum pentru strădaniile altora.

În ultimul sfert al veacului XVIII, şcolile „neunite naţionaliceşti" duceau mare lipsă de manuale. Ca să înlăture măcar în parte acest neajuns, Eustatievici „preface", din slavonă, sîrbă şi germană, o *Ducere de mînă sau povăţuire către arithmetică sau socoteală* (1789), *Dezvoaltele şi tîlcuitele evanghelii a duminecilor, a sărbătorilor şi a oareşcărora zile* (1790), *Synopsis, adecă cuprindere în scurt a cei vechi şi a cei noao scripturi* (1791), *Scurt izvod pentru lucruri de obşte şi dechilin, în scrisori de multe feluri* (1792), *Extract din cartea methodului, pentru*

---

[21] Vezi A. Bîrseanu, *lucr. cit.*, p. 9—10, iar din *Anexe*, p. 17a, 18a —21a; A. A. Mureşanu, *lucr. cit.*, p. 226 şi C. C. Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae*, vol. II, p. 312—313.

[22] Il. Bozac, *lucr. cit.*, p. 139. Autoarea a terminat un studiu amplu, cu titlul *Contribuţii la problema şcolară în domeniul fiscal al Zlatnei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.* În anexe reproduce şi cele patru documente.

trebuinţa dascalilor ş. a. Toate prelucrările lui Eustatievici tindeau să deprindă tineretul cu „ascultarea şi supunerea către dumnezeu şi cătră cei mari stăpînitori", însă nu „prin goală cetire şi de rost învăţătură", ci prin activarea puterii de înţelegere a copiilor[23]. Metoda reprezenta un pas înainte faţă de buchisirea Ceaslovului, plicticoasă şi anchilozatoare. Spre deosebire de ea, conţinutul şi orientarea generală a cărţilor se resimt încă de influenţa învăţămîntului de tip bisericesc, pe care episcopia ortodoxă din Sibiu, surdă la înoiri, îl ocrotea. Eustatievici nu s-a împotrivit acestei orientări conservatoare, pentru că el însuşi concepea deseori pe dos interesele reale, nu închipuite, ale maselor romîneşti din vremea sa. Este neîndoios că omul din popor tînjea după o altfel şcoală, care să-l iniţieze în probleme laice, să-l înveţe cum să-şi chivernisească viaţa, împovărată de servituţi şi abuzuri feudale. Aspectele negative din activitatea didactică a lui Eustatievici şi alte lipsuri, relevate anterior, se datoresc condiţiei sociale şi formaţiei sale ideologice, care l-au făcut să aibă în vedere, înainte de toate, interesele burgheziei romîne în formare.

Deschiderea cursului „pedagogic" de la Sibiu şi a unei „National-Hauptschule" în Braşov, măsurile luate pentru propăşirea culturală a romînilor de pe domeniul Zlatnei, manualele scoase de sub teascuri etc., l-au înălţat pe Eustatievici în ochii contemporanilor. Unii dintre ei, ca Dimitrie Iercovici, i-au adus chiar laude: „Destul şi peste fire se osteneşte şi domnul Dimitrie Eustatievici şi d. Şincai, ca nişte orînduiţi preste aceste şcoale directori, şi să nevoiesc despre deşteptarea şi bună creşterea copiilor celor rumîneşti. Însă măcar că, precum zisei, aceşti de laudă vrednici domni multe cărţi rumîneşti, cu vătămarea sănătăţii şi scurtarea vieţii sale, pentru treaba copiilor celor rumîneşti au făcut şi în tipariu le-au dat, pînă acum foarte puţintică mărturie au dat neamul rumînesc de învăţătura sa la prea înălţata Gubernie"[24]. Aprecierea datează din 1794. Tot atunci, văzîndu-se „călcat de un beteşug cumplit", Eustatievici îşi scrie testamentul. În diată este vorba despre „soţul" său „cel iubit şi mult pătimitor", Sofia, despre cele două copile

[23] Vezi *Bibliografia romînească veche*, vol. II, p. 335—337, 340, 349, 434 şi vol. IV, p. 104—105; O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice romîneşti*, în *Analele Academiei Romîne*, Mem. secţ. lit., ser. II, t. XXXVIII, p. 79, n. 2 şi p. 236—239. Sulzer, Iorga (*Istoria învăţămîntului romînesc*, Buc., Edit. „Casa Şcoalelor", 1928, p. 125; *Istoria lit.*, ed. II, III, p. 276) şi N. Albu (*lucr. cit.*, p. 286 şi 325) spun că Eustatievici a alcătuit şi un *Catehism sîrbesc, nemţesc şi romînesc* (1789). Albu (*lucr. cit.*, p. 285 şi 326) mai adaugă: sub „supravegherea" lui Eustatievici s-a tipărit „*Ceaslovul* din 1790" şi „o ediţie şcolară a *Psaltirei* la 1799". În 1799, directorul era mort de trei ani!

Se mai ştie despre Eustatievici: că în 1789 i-a „tocmit sălaşi în Sibii" lui Gherasim Adamovici (vezi A. Bîrseanu, *lucr. cit.*, *Anexe*, p. 18a); că fusese propus (1789) revizor al unui ziar romînesc, destinat ţăranilor: *Walachische Zeitung für den Landmann* (*Jakab Elek*, *Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig*, Budapest, A. M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala, 1882, p. 13, şi Il. Chendi, *Începuturile ziaristicei noastre (1789—1795)*, Orăştie, Minerva, 1900, p. 8—9) şi că era membru al lojei masonice de la Braşov (vezi C. C. Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae*, vol. II, p. 149—150).

[24] *Bibliografia rom. veche*, vol. II, p. 363. Citatul, în prefaţă la *Istoria Alexandrului celui mare din Machedonia şi a lui Darie din Persida*, Sibii, 1794.

Fica și Lința, cărora le lasă cîte trei mii unguresti, despre „moșiile" din Țara Romînească și Brașov, despre surori, modul de „împărțalniște" a averii și curatori: „Luînd pildă... din legile țării, spre paza, povățuire[a] și spre apărarea ei [a soției] și a copiilor miei întru toate lucrurile, las pre iubitul mieu șogor, Gheorghe Marco, și pre dulcele fratele mieu, Dimitrie Ercovici, ca să ne fie curator și păzitor, cu această înzestrare și legătură ca totdeauna să se silească, supt mare jurămînt, așa a îndrepta lipsele lor și a păzi de toată asupreala pre aceste trei al[e] trupului odrasle, ca nici o răutate pizmoasă să nu cază asupra lor și să nu le calce. Bunumul lor ca al său să-l defendeluiască, lipsele lor cu sfaturi bune să le împlinească, și la avuția lor să nu se atingă sau să o înstrăineze"[25]. Cu diata în sipet, Eustatievici a mai bolit aproape doi ani, pristăvindu-se în 1796. Sofia, Lința și Fica l-au înmormîntat precum le-a fost zis răposatul: „Nu cu modrul mîndriei, ce numai după vrednicia haracterului" său. Modestia îi caracterizează și viața, în care mai ales acest gînd îl avusese mereu în minte: că „Omul... așa trebuie să se silească și să se ostenească după cele ce sînt spre traiul vieții, ca cînd niciodată n-ar înceta a viețui trupește"[26].

Catedra de literatură romînă
Universitatea „Victor Babeș"

---

[25] *Testamentul*, p. 134. *Ibid.*, p. 133. „Frați dintr-un sînge n-am". Totuși, pe Dimitrie Iercovici îl numește „dulcele fratele mieu".

[26] *Ibid*, p. 132. Reproduc, în anexă, fragmente din partea a patra a *Gramaticii*, după o fotocopie obținută prin bunăvoința profesorului Dan Simonescu. Îi aduc mulțumiri. Nu am respectat ortografia originalului, nici punctuația. Am păstrat pe *închipuiaște, ceia ce, priimește*, precum și alternanțe ca *tăiere — tăiare, să* [= se] — *se* etc.; am renunțat însă la *iaste* „este". Punctele de suspensie indică omiteri. Completările cuprinse între paranteze drepte și sublinierile îmi aparțin.

ANEXĂ

Partea a patra: pentru prosodie

Ce este prosodia? Este partea a patra a gramaticii, ceia ce supt măsurarea slovenirilor celor însemnătoare cît, învață a încheia stihuri.

Cuvîntul acesta este încheiat dintru această înainte punere grecească *pros*..., care încheindu-să întru multe feliuri cu căderi, însemnare de multe feliuri are, dintru care una deobște să pune înainte; *pros* încheindu-se cu căderea cea născătoare, însemnează *de la,* sau într-alt chip, *către* sau *pentru,* și din acest nume grecesc *odi*..., cîntare însemnînd.

Ce este stihul? (Notă marginală: stihul, într-alt chip, la piiți [= poeți] să numește *voroavă legată).* Este încheiere sau rînduire îndreptătoare a pasurilor celor întru un neam sau în număr știut, cela ce să cuprinde dintru *vremi* și dintru numerile slovenirilor.

Din ce să cuprinde stihul? Din *pasuri* sau *picioare.*

Ce este *pasul* sau *piciorul?* Este o parte a stihului, hotărîtă prin știut număr și rînduială a slovenirilor.

Din ce să cuprinde *pasul?* Din sloveniri.

Ce este slovenirea? Caută la fața [lipsește indicația].

Slovenirea din ce să cuprinde? Din slove.

Ce este slova? Caută la faț. [lipsește indicația]...

Pentru pasurile sau picioarele stihurilor

...De cîte feliuri este *pasul?* De multe feliuri, pentru rînduiala sa cea de multe feliuri, iară trebuința cea de acum arată a fi de doao feliuri: *prost*.... [și] *încheiat*....

Ce este cel *prost?* Este cel ce de la alt pas nu purcede, pr.[imer] [= de exemplu]: *troheos* sau *trohei.*

Cîte *pasuri* sînt *proaste?* Doaosprezece, și să împart întru *disilavi* (notă marginală: din doao sloveniri încheiat) și *trisilavi* (notă marginală: din trei sloveniri).

Ce este pasul *desilav* [sic]? Este care din doao măsuri scurte sau lungi este cuprins, pr.:

spondei	— —	ceara
pirrihii	∪ ∪	casa
trohei	— ∪	cinste
iamv	∪ —	voiesc

Ce este *pasul trisilav?* Este cel ce din trei măsuri scurte sau lungi să cuprinde, pr.:

molos sau *trimacr*	— — —	pr.: niminea
trivracheu	∪ ∪ ∪	moșie
amfimacr	— ∪ —	a veni
amfivraheu	∪ — ∪	științe

dactil	— ◡ ◡	oţie
anapest	◡ ◡ —	şederea
vacheu	◡ — —	ferirea
polimvacheu	— — ◡	inima

Ce este *pasul cel încheiat?* Este cel ce dintru cele proaste să închoie şi stă dintru patru măsuri scurte sau lungi, precum: *horiamv;* din trohei şi iamv să încheie cele ce sînt şaisprezece, dar dintru trebuinţa cea de stihuri, precum la elini, la latinescul dialect, la sloveni, aşa şi întru rumînescul dialect să lipseşte.

Pentru stih

... Cîte trebuiesc socotite întru stih? Trei: *părţile, pătimirile* şi *neamurile.*

Cîte sînt părţile stihului? Una: *piciorul* sau *pasul.*

Cîte sînt *pătimirile?* Trei: *măsurarea, tăierea* şi *furma.*

Ce este *măsurarea?* Despărţirea stihului prin pasuri.

În cîte chipuri este *măsurarea?* Întru un chip: prin *monopodie.*

Ce este *tăierea?* (... leten[este]: *coesura)* Este o slovenire după un întreg pas piimicesc întru sfîrşitul tot a aceluia cuvînt, întru acest chip aşezată, ca prin sine singură întreg pas nu poate să facă, fără numai jumătate de parte a pasului celui următori închipuiaşte.

Însemnează: fără de tăiere stihul fieştecăruia neam este foarte depărtat de alegerea stihurilor. Ales este ca tot cuvîntul să aibă tăiare.

Ce este *furma* sau *shima?* Este pătimirea stihului, făcîndu-să schimbare pentru trebuinţa stihului.

Cîte sînt? Cîte întru sintaxisul cel închipuitori, care s-au zis la faţa (lipseşte indicaţia), cele ce să trebuiesc pentru îndestulare, sau pentru lipsă, sau pentru alegere întru stih.

Pentru neamurile stihurilor

Cîte sînt neamurile stihurilor? Multe sînt, dar mai alese şi mai trebuincioase treisprezece: *exametr* sau *iroicesc, pentametr* sau *eleaghicesc, iamvicesc, horiamvicesc* sau *asclipidiacesc, troheicesc, arhilohicesc, faleiţicesc, saficesc, anacreonticesc, aristofanicesc* sau *anapesticesc, leonicesc, decasilavos* şi *stihul cel amestecat....*

Pentru stihul cel gliconicesc

Acest stih să cuprindă dintru un spundei [sic] şi doi dactili, pr.:

— — | — ◡ ◡ | — ◡ ◡
Cinstea des răul alege,
Dar nu vine după lege.

Însemnează: încă mai sînt trei neamuri de stihuri, dar precum întru cele streine dialecturi, aşa şi întru dialectul cel rumînesc să

lipseşte de trebuire. Dar pentru ştiinţa acelor neamuri, să va arăta încheierea şi rînduiala lor dintru ce să cuprinde.

1. Stihul cel *ferecraticesc* este de doao feliuri: unul carele are trei pasuri, întru cel dintîi şi al treilea priimeşte pre spondei, întru [al] 2[-lea] pre dactil; al doilea să cuprinde dintru patru pasuri: întru 1[-iul] şi [al] 2[-lea] pre dactil, întru [al] 3[-lea] pre horei, întru [al] 4[-lea] pre horei sau spundei [sic] priimeşte.

2. Stihul cel *alcaicesc* avînd patru pasuri, întru cel dintîi priimeşte pre spondei sau trohei, întru [al] 2[-lea] pre vacheu, întru [al] 3[-lea] şi [al] 4[-lea] pre dactil.

3. Stihul cel *alimanicesc* sau *pindaricesc* avînd patru pasuri, priimeşte întru 1[-iul] şi [al] 2[-lea] pre dactil, întru [al] 3[-lea] pre dactil sau trohei, întru [al] 4[-lea] pre trohei sau spondei.

Luare aminte

1. Stihurile întru sine a să amesteca cu multă schimbare pot, pr.: scriind *eleghii* (notă marginală: *cuvîntări de plîns),* măcar căruia exametr să supune pentametros; întru facerea *odelor* (notă marginală: *cîntărilor),* exametra cu cele iamviceşti, iamvica dimetra cu trimetra cu cele saficeşti, cele saficeşti cu cele gliconiceşti.

2. Întru stihurile iamviceşti şi altele, ia aminte: cînd să găseşte lipsă vreo slovenire, să numesc oareşcare stihuri *acatalecta,* cărora nimic la sfîrşit nu este lipsă; dară alte oareşcare, *catalecta,* cărora o slovenire este lipsă; alte oareşcare *vrahicatalecta,* cărora un pas este lipsă; altele *ipercatalecta,* cărora la sfîrşit o slovenire prisoseşte.

3. Slovenirea cea de pe urmă a fieştecăruia stih osebit este de obşte, adecă: cea scurtă în locul cei lungi, cea lungă în locul cei scurte; de cîte ori va fi trebuinţă, poate să se schimbe.

4. O slovă în locul altiia, pentru trebuinţa stihului, slobod să pune.

Pentru stihul cel leonicesc

Acesta să cuprinde dintru patrusprezece sloveniri, întru carele după a opta slovenire să pune tăierea, ceia ce întru doao loruş asemine răspunzătoare să împarte, iară ceialaltă parte a stihului, care să numeşte *cadenţia* (notă marginală: cuvînt sau slovenire asemine căzînd şi potrivindu-să cu viersul glasului al doilea stih), stă dintru şase sloveniri şi numai la sfîrşit are răspunzătoare stihului al doilea, precum:

De cînd vine, fiind bine, omului avere,
Tot ce e rău din gîndul său şi scîrbirea piere.

Pentru stihul cel decasilavon (notă marginală: de zece sloveniri)

Acesta cuprinzîndu-să din zece sloveniri, după a patra sau a cincea slovenire să taie, pr.:

Averea, cinstea ,sînt trebi alese,
Făcînd răzvrătiri şi schimbări dese.

Însemnează: stihurile cele de noao, de opt, de şapte, de şase, de cinci şi de patru sloveniri leapădă pre tăierea cea din mijloc.

Pentru stihul cel amestecat

Acesta avînd unsprezece sau opt sloveniri, întru acest chip să mută: sfîrşitul celui dintru întîi răspunzînd celui de al treilea, şi al celui de a doao, celui de a patra, la a căruia sfîrşit să adaogă *distihos* (notă marginală: doao rînduri de stih), pr.:

Cît e traiul omul tot să sileşte,
Pune osteneală, muncă, silire,
Ca slăvit să fie, mîhnit priveşte,
Pentru prea deşarta de tot mărire,
Nu să odihneşte nici într-o noapte,
Numărul pune tot cu socotinţă,
Ca să se mire lui norodul foarte,
Dintr-a lui deşartă adeverinţă.
Nu-ţ aduci aminte de a ta moarte,
Că va să se surpe lumeasca soarte.

Însemnează:

1. Acest neam de stihuri, cînd să cuprinde din opt sloveniri, la sfîrşit nu să adaogă *distihon*, precum întru acest feli de neam.

2. Să află încă de asămănarea aceasta mai multe neamuri de stihuri, precum *tricolon*, care cuprinde trei, *tetracolon*, carele cuprinde patru; rareor să trebuiaşte şi *dicolon*, unele cu tăiere, altele fără tăiere.

Pentru rithm

Ce este rithmul? Este adunarea sau piima (notă marginală: facerea) multora stihuri întru o cuprindere.

Cîte sînt neamurile sau numirile rithmurilor? Noaosprezece: *epicon* sau *epicesc*, *liricon* sau *liricesc*, *imnos* sau *euharistios*, *paneghiricos* sau *encomiasticos*, *genethliacos*, *epithalamios*, *properticos*, *buculicos* [sic] sau *gheorghicos*, *pathopoeia*, *monocolos*, *dicolos*, *tricolos*, *monostinos*, *distihos*, *tristihos*, *tetrastihos*, *exighimaticos*, *dramaticos*, *tehnopegnios* sau *tehnopegnicesc*.

Ce este stihul cel *epicesc?* Este cel ce dintru un neam metricesc să cuprinde.

Ce este cel *liricesc?* Este cel ce să cuprinde din multe feliuri de neamuri metriceşti.

Care sînt rithmurile cele *epiceşti* şi *liriceşti?*

1. Cel *iroicesc*, care să cuprinde din stihuri exametriceşti;

2. *eleghiacesc*, care să cuprinde din exametri şi pentametri, amestecat, încuviinţîndu-să oricăriia întristări.

Aicea să cuvine şi *epitafios* şi *epichedios*.

Ce este *imnos* sau *euharistios*? Este lauda sau bine mulțămirea lui d[u]mnezeu, prin stihuri binecuvîntată.

Ce este rithmul cel *paneghiricesc* sau *encomiasticesc*? Este lauda și slăvirea oareșicăriia veniri.

Ce este cel *gheneatlicesc*? Este bucurie binecuvîntată întru oareșicare naștere.

Ce este cel *epithalamicesc*? Este oareșicare facere binelăudată întru oareșicare nuntă.

Ce este cel *properticesc*? Este închipuirea cînt oareșicăruia.

Ce este cel *bucolicesc* sau *gheorghicesc*? Este cuvîntare pentru lucrurile cele sălbatice.

Ce este *pathopeia*? Este însămnarea sau închipuirea pătimirii oareșicăruia lucru.

Acestea au luoat numirea sa de la materiia lucrului.

Ce este *molocolos* [sic], *dicolos, tricolos*? Este carele un neam metricesc are, doao, trei; nici să înalță mai sus întru ode.

Acestea au primit numirea sa de la schimbarea neamului măsurii.

Ce este *monostihos, distihos, tristihos, tetrastihos*? Este carele un stih cuprinde, doao, trei, patru.

Acestea au luoat numirea sa de la numărul stihurilor.

Ce este cel *exighimaticesc*? Este cînd este grăitoare fața a piitului numai singur. Aicea să cuvine ritmul cel *didacticesc, istoricesc, ithicesc, epigramma, emblema.*

Ce este cel *dramaticesc*? Este cînd alte fețe grăitoare să aduc, după cum este *comedia, traghedia, ecloghi, satira.*

Acestea au priimit numirea sa de la lucrul cel ce să face.

Ce este rithmul cel *tehnopegnicesc*? Este cînd dintru stihuri, prin alt meșteșug, purcede o numire.

De cîte feliuri este rithmul cel *tehnopegnicesc*? De trei feliuri: *slovenicesc* sau *meșteșugit prin slove, ritoricesc, mathematicesc.*

Ce este *cel meșteșugit prin slove*? Este a căruia slovele cele dintru întîi sau cele din mijloc, sau cele de lîngă sfîrșit fac oareșicare cuvîntare, care să numește și *ahrosticos*...

Ce este *tehnopegnion cel ritoricesc*? Este acela întru carele prin *schimata*, adecă prin *închipuiri*, și prin *tropuri*, adecă *chipuri*, să naște meșteșugire.

Care să nasc prin *shimata*? *Filomelisma, paromion, simfonia, paralela.*

Ce este *filomelisma*? Este cînd să poftoresc întru stihul cel de pe urmă oareșicare cuvinte așezate întru stihurile cele înainte așezate, precum:

A d e v ă r u l curată inimă păzește,
D r e p t a t e a, viiața și legea fericește,
C i n s t e a împodobește pre dreptatea,
B u n ă t a t e a curăță drept pre toată soartea,
A d e v ă r u l, d r e p t a t e a, c i n s t e a, b u n ă t a t e a

Ce este *paromion?* Este cînd priimesc începutul său toate cuvintele tot de la o slovă, sau întru fieştecare stih, sau întru tot rithmul, precum:

Cinstească-te cinstirea cea prea cercetată,
Vicleşugul văpaie varsă veninată.

Ce este *simfonia?* Este cînd să soglăsuiesc cuvintele unuia stih cu cuvintelor celuialalt stih, precum:

ce	▽		▽	stri	▽		▽	au ispră	▽		▽	por	▽	
		are				care				vit				nirea
m	△		△	ameste	△		△	au pri	△		△	scor	△	

Ce este *paralela?* Este cînd împreună răspund cuvintele altuia stih cuvintelor celuilalt stih, precum:

Cuvîntul drept strică, dă, varsă, înnoieşte, întemeiază,
Răutatea ,cinstea, veninarea, mintea, darul, ca o rază.

Însemnează: neamul rithmului acestuia priimeşte optsprezece sloveniri, la mijloc tăindu-să.

Ce este *tehnopegnion cel mathematicesc?* Este cînd de la închipuirea cea dinafară a măcar căruia lucru de meşteşug purcede stih, sau cuvîntare, sau *titul,* sau *epigramma* . . . .

ДИМИТРИЕ ЕУСТАТИЕВИЧ

(Краткое содержание)

Статья написана в связи с 200-летием со времени создания Димитрием Еустатиевичем первой румынской грамматики (1757) и детально исследует жизнь писателя и его деятельность.

В биографии автор статьи подчеркивает значение того, что Еустатиевич получил образование в Киеве, его роль в борьбе православных румын Трансильвании за завоевание общественных, политических и культурных прав, а также и его заслуги в развитии румынской школы в период 1785—1796 гг.

Из произведений Еустатиевича рассматриваются следующие: **Грамматика румыняскэ,** отрывок хроники и несколько учебников, среди которых и начальная методика „для нужд учителей".

В приложении приводятся отрывки из четвёртой части Грамматики, посвященной просодии.

DIMITRIE EUSTATIEVICI

(Résumé)

Rédigé à l'occasion du second centenaire de l'élaboration par Dimitrie Eustatievici de la première grammaire roumaine (1757), l'article étudie de près la vie de l'écrivain et son activité.

Touchant la biographie, l'auteur de l'article souligne l'importance des études faites par Eustatievici à Kiev, son rôle dans les luttes des Roumains orthodoxes de Transylvanie pour la conquête de droits sociaux, politiques et culturels, ainsi que l'apport d'Eustatievici au développement de l'école roumaine dans la période 1785—1796.

Parmi les écrits d'Eustatievici sont analysés la *Grammaire roumaine*, un intéressant fragment de chronique et quelques manuels scolaires, dont un traité élémentaire de méthodologie „à l'usage des maîtres".

On reproduit en annexe des fragments de la IV-e partie de la *Grammaire* consacrée à la prosodie.

PREOCUPĂRI DE TEORIE LITERARĂ LA ROMÎNI ÎNTRE 1780 ŞI 1830

de

L. GRĂMADĂ şi M. PROTASE

În raport cu deceniile anterioare, în care apar primele manifestări de teorie literară în cultura romînească, perioada dintre 1780 şi 1830 însemnează un evident progres. Incidentale, rudimentare, limitate mai ales la probleme de tehnică şi versificaţie, cu o terminologie nesigură şi stîngace, preocupările de teorie literară devin în epoca ce ne preocupă mai stăruitoare, se angajează în direcţii noi şi variate, iar terminologia este mai sigură şi mai precisă.

Acest progres s-a putut realiza între 1780 şi 1830 datorită marilor frămîntări şi înnoiri care s-au petrecut atunci în ţările romîne. Cele trei provincii romîneşti trec printr-o perioadă de tranziţie, aceea a descompunerii feudalismului şi de formare a relaţiilor capitaliste, şi în cuprinsul ei au loc prefaceri economice, politice şi sociale de o importanţă deosebită. Acestea, la rîndul lor, dau impuls vieţii culturale şi înlesnesc pătrunderea ideilor noi, generate de Europa secolului al XVIII-lea. Pătrunşi de gîndirea europeană a timpului şi însufleţiţi de idealul naţional care se înfiripă, oamenii de cultură de la noi iau unele iniţiative în direcţia dezvoltării şi înmulţirii şcolilor, a întemeierii presei romîneşti şi a teatrului naţional, precum şi a dezvoltării literaturii prin încurajarea traducerilor[1]. În timp ce unele din aceste obiective se vor realiza mai ales în perioada următoare, şcoala ia avînt în aceşti ani şi devine un important centru de răspîndire a ideilor noi şi de primenire a mentalităţilor[2].

---

[1] Vezi *Programul Societăţii literare* de la Braşov, 1821, în I. Heliade Rădulescu, *Opere*, vol. I, ediţia îngrijită de D. Popovici, Bucureşti, ed. Fundaţiilor, 1939, p. 20.

[2] În Ardeal, în şcolile catolice existente nu pătrundeau decît puţini romîni. Un factor decisiv în dezvoltarea culturală a romînilor din Transilvania a fost Şcoala ardeleană, mişcare complexă, care înscrie în programul său luminarea poporului prin învăţătură. Călăuziţi de această idee şi sprijiniţi pe drepturile cîştigate de romîni prin actul unirii, învăţaţii ardeleni au pus, în 1754, bazele şcolilor romîneşti greco-catolice şi au trimis pe fiii preoţilor uniţi la colegiile din Roma şi Viena. Paralel cu acestea s-au dezvoltat

Prin şcolile existente au trecut cei mai mulţi dintre scriitorii romîni ai timpului şi ideile lor de teorie literară trebuie raportate în primul rînd la cunoştinţele primite aici şi abia apoi la datele şi influenţele receptate ulterior, fie prin lecturi, fie din cursurile audiate în şcolile apusene. Noţiuni de teorie literară se comunică în aceste şcoli îndeosebi la lecţiile de retorică şi poetică. În Transilvania studiul acestor discipline se întemeia mai cu seamă pe autori latini (Horaţiu, Quintilian), iar în Principate se baza mai ales pe autorităţile antichităţii greceşti (Homer, Aristotel), dar şi pe cele moderne (Condillac, Boileau, Fénelon, La Harpe, Marmontel), pătrunse uneori tot prin filieră grecească.

Remarcăm în aceeaşi epocă un progres şi în literatura vremii. Faţă de perioada anterioară, literatura începe să se laicizeze, îşi lărgeşte orizontul tematic şi cunoaşte genuri şi specii noi. Se cultivă diferite forme ale poeziei lirice, ca poezia religioasă (Mumuleanu, Văcărescu), poezia ocazională (Şincai, Aron, Lazăr), poezia satirică (Văcărescu, Mumuleanu), poezia anacreontică (Mumuleanu, Văcărescu), pusă în circulaţie printre altele şi prin traducerea volumului *Versuri şi proză* al lui Atanasie Hristopulos (1819), dar şi poezia preromantică, cu teme împrumutate din *Nopţile* lui Young şi *Ruinele* lui Volney, cunoscute prin traducerile lui Lazăr Asachi şi Ionică Tăutu, ambele păstrate în manuscris. Dintre speciile poeziei epice amintim cronica rimată (Beldiman, Scavinschi), epopeea eroică şi eroi-comică (Budai-Deleanu, Aron, Barac) şi fabula (Mumuleanu), iar în proză pamfletul politic (I. Tăutu) şi romanul popular, care cunoaşte o răspîndire foarte mare *(Alexandria, Viaţa şi pildele lui Esop, Istoria lui Sindipa filozoful, Floarea darurilor, Noul Erotocrit)*. Alături de aceste romane populare de mare circulaţie, se mai fac traduceri din diferiţi autori, mai ales francezi: Fénelon *(Télémaque)*, Florian *(Istoria lui Numa Pompiliu)*, Bernardin de St. Pièrre *(Bordeiul indienesc)* ş. a. Literatura dramatică se găseşte la începutul ei. Primul pas în direcţia formării unui repertoriu îl constituie traducerile din literatura greacă şi franceză *(Culegere de tragedii*, în greceşte, 1820, şi mai ales piesele traduse din Voltaire). În aceeaşi vreme apar şi piesele originale romîneşti (C. Conachi, I. Golescu).

Dar, spre a contura mai bine profilul literaturii romîne dintre anii 1780 şi 1830, trebuie să subliniem, pe lîngă varietatea genurilor şi speciilor cultivate, şi diversitatea curentelor care se întretaie, nu numai pe parcursul literaturii în general, ci şi în cuprinsul creaţiei aceluiaşi scriitor. Astfel, clasicismul, clasicismul întîrziat şi luminismul

---

apoi şi şcoli pentru romînii ortodocşi. În Principate, educaţia tineretului se desăvîrşea în şcoala grecească, centru puternic de luminare. De pildă, Academia grecească de la Bucureşti avea un deosebit prestigiu în întreg sud-estul Europei, datorită unor profesori vestiţi ca Lambru Photiade, Neofit Duca, Constantin Vardalah. Dar trezirea conştiinţei naţionale dă impuls şi aici, ca şi în Transilvania, înfiinţării şcolilor romîneşti, datorită unor oameni de cultură progresişti şi unor dascăli devotaţi, ca Lazăr, V. Costachi şi Asachi. Astfel, ia fiinţă în 1804 Seminarul de la Socola, reorganizat în 1820; în 1813 şcoala lui Asachi de la Iaşi, iar în 1818 şcoala lui Lazăr de la Bucureşti.

se împletesc cu preromantismul și, incidental, cu elemente romantice și realiste[3].

Aceste aspecte noi ale literaturii romîne, condiționate de o epocă de tranziție, efervescență și înnoiri, însemnează un real progres în istoria noastră literară.

Dezvoltarea creației literare determină și apariția preocupărilor teoretice în legătură cu ea. Scriitorii încearcă să-și limpezească unele probleme generale, de principiu, sau altele mai concrete, legate de procesul de creație. Interesul pentru problemele de teorie literară apare deci ca un fenomen firesc, în urma dezvoltării literaturii.

Oamenii de cultură, preocupați de probleme de teorie literară, sînt în același timp și scriitori cunoscuți ai vremii din diferite provincii romînești: I. Budai-Deleanu, I. Molnar-Piuariu, B. P. Mumuleanu, Ienăchiță Văcărescu, Gr. Pleșoianu, Lazăr Asachi ș. a. Observațiile lor teoretice sînt concentrate fie în lucrări aparte (*Retorica* lui Molnar), fie în prefețe și note (*Prologul, Epistolia închinătoare* și notele din *Țiganiada* lui Budai-Deleanu, prefețele lui Mumuleanu la primele două volume de poezii: *Rost de poezii și Caracteruri, Introducerea* lui Pleșoianu la *Télémaque* și a lui L. Asachi la *Bordeiul indienesc)* sau în capitole izolate din tratatele de gramatică (*Observațiile*... lui Ienăchiță Văcărescu). Incidental însă, găsim idei de teorie literară și la alți scriitori ai epocii, de pildă la Aron, Barac, poetul I... C... sau I. Golescu. Acești scriitori pun în discuție probleme fundamentale de teorie literară, cum ar fi acele referitoare la fenomenul literar și procesul de creație, la problema genurilor și a formelor literare, a stilului, versificației etc.

Una dintre problemele care solicită interesul scriitorilor este aceea a originii artei. În opoziție cu cei care atribuiau artei o origine divină[4], I. Budai-Deleanu, asemenea gînditorilor raționaliști ai secolului al XVIII-lea și în concordanță cu părerile actuale, susține că știința, filozofia și arta își trag originea din viața de societate:

„Dară cînd e lipsă de bucate,
Nu știu cum și mintea să tîmpește
Și n-are sfaturi așa curate,
  Iară limba tace ca ș-un pește.
Deci în pîntece pline stă toată
Filozofia cea lămurată.

---

[3] De exemplu, în opera lui Mumuleanu ne întîmpină îmbinarea elementelor clasice cu cele realiste *(Caracteruri)*, apoi poezia anacreontică a clasicismului întîrziat *(Rost de poezii)*, preromantismul și romantismul versurilor din ultimul său volum *(Poezii)*. La I. Budai-Deleanu însă, timide note romantice, împreună cu elemente profund realiste, se suprapun peste fondul clasic al operei sale.

[4] V. Aron, prefața la *Anul cel mănos, Sibiu,* 1820, p. 4 și verso foii de titlu la *Eneida*. În cea din urmă, scriitorul își exprimă părerea în următoarele două versuri:

Lucru cel poeticesc
Nu e lucru pămîntesc.

Tu rîzi!... dar eu mai zic o dată
Că a ştiinţelor izvoditoare
Au fost hrana cu bună bucată!
Cum din locul sterp nimic răsare.
Aşa dintru mîrşavul ajun
Nu purcede nice un lucru bun*

Spune-mi ce lucru bun făcură
Oarecînd săhastrii prin pustie,
Ce nu primea toată ziua în gură
Făr- ierburi cu rădăcini măcrie,
Mure, bureţi, alune şi poame,
Ruptoşi, ciuhoşi, leşinaţi de foame?

Eu ţi-oi spune: zilele, săracii,
Cu tăuni şi ţînţari neîncetate
Bătăi avea; nopţile cu dracii,
Care îi invita cătră păcate;
În urmă din oameni buni cu crieri
Să strămuta în sălbatece fieri.

Zieu! aceia n-aflară nici ună
Dintru cele învăţături alese
Ce pre oameni fericesc şi minună;
Nu în pustii, nici în păduri dese
Avură ele început, ci în oraşe,
Din oameni cu obiceaiuri gingaşe**.

La Bactra, în Vavilon, Memfi ş-alte
Cetăţi polite, în prisos de toate,
Nu în peşteri, ci în palaturi nalte;
Nu prin pustii, ci în curţi desfătate,
Unde sînt cu mîncări pline mese
Şi cu vin dulciu păhară drese!"*** [5]

I. Molnar-Piuariu, raportîndu-se la retorică, neagă caracterul ei divin, stabilit de vechii greci. O rezolvare asemănătoare i se dă de către poetul I... C... şi problemei originii talentului poetic. Darul de a

* Poetul iar începe cîntecul cu un moral ţigănesc, adecă, că în pîntece pline este toată învăţătura. Om vedea cum va dovedi el aceasta. — M. P.

** Poetul acesta eu văd că de nime bine nu vorbeşte. Acum s-apucă şi de săhastrii, amărîtul, şi nu ştie că toată învăţătura lumii aceştia e gunoi înaintea lui Dumnezieu şi acei pre cuvioşi părinţi, măcar că putea să să procopsească în ştiinţele deşerte, dar le defăima şi să frîngea cu posturi şi tot feliu de netihnă omenească, ca să dobîndească împărăţia ceriurilor. Păr. Evlavios.

a) Aşa dară bine zice poetul că ei nu o aflat nice o învăţătură... — Mustrul ot Punt.

b) Poetul aici vorbeşte de învăţăturile lumeşti; deci lucrul, precum îl socoteşte el, fireşte în sine, este adevărat. — Musofilos.

*** Bactra au fost în părţile Midii despre răsărit şi, precum s-arată din istoriile vechi, acolo au fost odinioară şcoala ştiinţelor şi a învăţăturilor; aceaia au fost patria vestitului Zoroastru; de acolo au împrumutat apoi Vavilonul în Haldea cunoştinţele sale, apoi Finichia şi Eghiptul, unde era cetatea Memfi şi de acolo mai tîrziu au venit la greci. — Mitru Perea.

[5] I. Budai-Deleanu, *Cîntul X* din *Ţiganiada*, ediţie îngrijită de J. Byck, Bucureşti, Editura de stat pentru literatură şi artă, 1953, p. 331—333.

cînta în poezie este considerat ca ceva natural, firesc, propriu tuturor popoarelor, chiar și celor „sălbatece"[6].

În cuprinsul materialului găsim și unele mențiuni privitoare la raportul dintre artă și realitate, o problemă fundamentală în estetica zilelor noastre. Barac, de pildă, înțelege că realitatea și imaginea ei în opera literară nu coincid întru totul; în cazul în care opera literară ar fi doar o copie fotografică a realității, ea nu ar atrage și nu ar mișca pe cititor: „Iar ca să placă tuturor, pre adevărul îl mai îmbracă omul și cu altă haină, dacă nu-l poate schimba, și-l mai împodobește cu lustru"[7]. Acest lucru trebuie făcut, adaugă Barac, „cu mare grije .... și cu așa măestrie" încît „să-i rămîie fața adevărului curată, căci într-alt chip nu ar avea nici o trecere"[8]. El apreciază poveștile arabe din colecția *Halima* tocmai pentru calitatea de a reda realitatea în formă artistică. Și Budai-Deleanu se raportează la adevărul istoric, care trebuie să stea la baza operei literare, dar care poate fi transfigurat de scriitor cu ajutorul fanteziei sale în așa măsură, încît narațiunea să devină soră cu povestea. Intervenția scriitorului însă nu trebuie să depășească limitele verosimilului, deoarece „probabilitatea... este cel mai întîi lucru la izvodiri"[9].

Scriitorii vremii semnalează și raportul ce există între diferite arte. Înrudită cu muzica și pictura, poezia este, în general, superioară celorlalte arte[10]. Ea marchează la fiecare popor începutul civilizației[11].

Rolul educativ, moralizator, al literaturii este un crez comun al scriitorilor epocii, prețuit și astăzi. El izvorăște din sentimentele lor demofile, care aprind în ei dorința de luminare a poporului, mai accentuată la romînii din Transilvania. Unii dintre adepții acestei concepții se situează pe linia ei horațiană (Gr. Pleșoianu și V. Aron), alții accentuează exclusiv funcția educativă a literaturii în general (B. P. Mumuleanu) sau a fabulei în special (D. Țichindeal)[12]. În legătură cu concepția amintită

---

[6] Poezia *Răsuflare*, în *Poezii nao alcătuite de I... C...*, unde se spune:

Verce neam ce-n lume vie
Are -ndemn la stihurghie
Și sălbatec încă cîntă
Firea însă lui cuvîntă.

[7] I. Barac, prefața la *Vrednică de iubire europeană Constantina*, vezi: I. Bianu. *Catalogul manuscriptelor romînești*, vol. I, București, 1907, p. 369. Pentru problemele de teorie literară la Ion Barac, cf. G. Antonescu, *Probleme de teorie literară la Ion Barac*, în *Buletinul cercurilor științifice studențești — Științe sociale* — editat de Univ. „V. Babeș", Cluj, tom. II, 1956—1957, p. 184—191.

[8] *Ibid.*

[9] *Țiganiada*, în *Buciumul Romîn*, vol. II, p. 376.

[10] Înrudirea cu muzica o stabilește Mumuleanu (*Înainte cuvîntare* la *Rost de poezii*, București, 1822, p. III), iar cu muzica și cu pictura — Pleșoianu (*Vorbire asupra poezii epice și de bunătatea poemii lui Telemah*, în *Întîmplările lui Telemah, fiul lui Ulise*, s. l., 1831 p. 9) și Aron (prefața la *Anul cel mănos*, p. 3).

[11] „Aceasta [poezia] este cea dintîi învățătură a oamenilor și prin poeți și poezie s-au deșteptat toate neamurile" (B. P. Mumuleanu, *Procuvîntarea* la *Caracteruri*, București, 1825, p. 3).

[12] „Căci învățătura care în moralul fabulelor se află, de mare folos, prețuire și lățire, cuprinzînd în sine toată moralicească filozofie, înaltele reguli și îndreptări poli-

este precizată și funcția scriitorilor în societate: „condeiele" lor nu vor mai fi uscate, ci vor da „în vileagul obștii, atît urmările cele spre folosul neamului, cît și cele spre prăpădenia lui"[13].

Aceleași sentimente stimulează și interesul pentru literatura populară, spre care poeții se orientează și în creația lor proprie, nereușind însă întotdeauna să realizeze frumusețea autentică a versului popular. Incidental, ei aduc în lirica lor elemente valoroase de critică socială sau versuri reușite de factură populară, dar de cele mai multe ori rămîn la notele stridente ale poeziei lăutărești (poeții Văcărești) sau toarnă în vers popular, diluat și prozaic, unele teme din literatura populară și universală (Aron și Barac). Cel care folosește în chip creator cîteva elemente ale literaturii populare este I. Budai-Deleanu în opera sa *Țiganiada*. Notele acesteia aduc și unele precizări și aprecieri referitoare la literatura populară și raporturile ei cu literatura cultă. Budai-Deleanu distinge în cuprinsul literaturii două ramuri: literatura populară și literatura cultă, „învățată". El prețuia mult creația populară, îndeosebi balada — considerată, înaintea lui Bălcescu, drept un important document istoric — și credea necesară culegerea ei[14]. Scriitorul nu era însă un admirator integral al ei, nu încuviința prelucrările stîngace ale lui Barac și nici pe aceia care, asemenea lui Cocon Idiotisianul, susțineau limitarea la cîntecele de „frunză verde".

Interesante sînt apoi observațiile scriitorilor privitoare la specificul cunoașterii artistice. Cei mai mulți dintre ei subliniază rolul fanteziei în procesul de creație. Mumuleanu, de pildă, definind poezia în spiritul preromantismului și romantismului, spune că ea este „o mișcare a simțirii, o patimă sufletească și o naștere a fandasii"[15], iar Budai-Deleanu consideră că exagerarea datelor realității cu ajutorul fanteziei constituia, încă din cele mai vechi timpuri, o cerință indispensabilă oricărei arte adevărate[16]. Și Gr. Pleșoianu acordă un rol important fanteziei în procesul de creație, însă, față de contemporanii săi, el face o observație interesantă, precizînd că fantezia trebuie să țină seama de realitate: „un poet niciodată nu se cuvine să cază din dreapta judecată, deși cîteodată poate să meargă pînă și dincolo de

---

ticești, este" (D. Ț i c h i n d e a l, prefața la *Filozoficești și politicești prin fabule moralnice învățături*, Buda, 1814).

[13] D. G o l e s c u, *Însemnare a călătoriei mele*, ediție îngrijită de P. P a n a i t e s c u - P e r p e s s i c i u s, București, Editura de stat pentru literatură și artă, (1952), p. 85.

[14] „. . . Pagubă (adauge învățatul) că niște cîntări ca aceste [despre vitejiile lui Argineanul, *n. n.*] nu să însemnează despre cei procopsiți a norodului, căci întru dînsele ar găsi multe fapturi istoricești, care ar putea să fie ocrotite de uităciunea vremilor . . ." (*Țiganiada*, ed. 1953, p. 183).

[15] *Înainte cuvîntare* la *Rost de poezii*, p. II—III.

[16] Poeții Eladei și ai Romei „au știut într-atîta frumsăța pe eroii săi, cît noi astăzi, necunoscînd pe alți asemene, ne uimim de mare-sufleția, naltă-cugetarea, bărbăția ș-alte vîrtuți a lor; și doară nu luom sama că mai mare partea întru aceasta este a scriptoriului" . . .

Pe eroii săi din trecut „întru multe i-au înălțat poeții pe deasupra de putința omenească! (*Țiganiada*, ed. 1953, p. 63 și 254, n. 1 a).

natură"[17]. În consecință, Pleșoianu, ca și Heliade Rădulescu, dar înaintea lui, înțelege procesul de creație ca o îmbinare a entuziasmului cu rațiunea: „trebuie ca inchipuirea să cerce un fel de strîmtoare și de entuziasm, pe cînd duhul cel liniștit, în împărăția sa, o oprește și o întoarce încotro voiește el"[18]. Această concepție despre creația poetică formează un compromis între clasic și romantic.

Preocupați de procesul de creație, scriitorii încearcă să-și clarifice și problema imaginii artistice. Poetul I... C..., bunăoară, știe că imaginea artistică constituie un element esențial al poeziei. El consideră că popoarele civilizate și-au exprimat felurit și nuanțat diferitele lor idei, datorită abilității cu care ele au întruchipat în imagini artistice lucruri abstracte, „au iconit nevediri". Gr. Pleșoianu adaugă că imaginea artistică trebuie să fie plastică și realistă, iar Lazăr Asachi și Vasile Aron definesc rolul ei în opera literară, anume acela de a-i concretiza ideile, de a o face mai convingătoare și mai atractivă[19].

Lipsesc în epoca la care ne referim reflexii privitoare la unele elemente ale conținutului (temă, idee) și ale formei (personaj în general, subiect etc.). Doar izolat, în *Retorica* lui I. Molnar-Piuariu, sînt indicate două dintre mijloacele artistice de exprimare, portretul și dialogul. Scriitorul face distincție între portretul fizic și moral și definește dialogul, menționînd că personajele trebuie să vorbească conform firii, vîrstei lor etc.

Întîlnim în schimb observații bogate și judicioase referitoare la genuri și la unele specii literare. Dintre speciile genului liric sînt amintite satira, idila și epitalamul. Lazăr Asachi, în *Vocabularul* anexat la traducerea *Bordeiului indienesc,* definește satira[20] și diatriba[21] ca element al ei. B. P. Mumuleanu arată că satirele din volumul său *Caracterури* nu vizează direct un anumit om, ci diferite vicii: „.... numai pe singură patimă o defaim"[22]. Este vorba de un procedeu vechi, practi-

---

[17] Gr. Pleșoianu, *op. cit.*, p. 21.

[18] *Ibid.*, p. 42.

[19] „A zugrăvi nu e destul numai a descrie lucrurile, dar și a arăta stările împrejur cu un chip așa de viu și atingător, încît să-și închipuiască neștine că le vede" (Gr. Pleșoianu, *op. cit.*, p. 39)). „Noi nu am putea vedea lumina soarelui de nu s-ar sprijini pe trupuri sau măcar pe nori, o pierdem de fuge din a noastră atmosferă și ne întunecă în izvorul său. Aceeași să poate zice și pentru adevăr: nu l-am înțălege de nu s-ar sprijini întru întîmplările cele adevărate sau măcar pe metafore și alăturări, care mai vederat fac pre el; așa dar adevărului trebuie un trup ca să ne trimită lumina sa îndărăpt" (Lazăr Asachi, *Introducere la Bordeiul indienesc,* Iași, 1821, p. 7). „... precum e briciul din fier moale și fără oțăl, precum zidul fără var și năsip și precum mîncarea, fiertura sau friptura nesărată, așa e scrierea unora întîmplări ca aceste fără închipuiri poeticești" (V. Aron, prefața la *Reporta din vis* [ms. Acad. R.P.R., nr. 214], în I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor romînești,* vol. I, București, 1907, p. 462).

[20] *„Satira.* O alcătuire morală, în proză sau în versuri, făcută spre a certa urmările cele rele sau acele care nu-s dupre placul nostru și de a le lua în rîs" *(Vocabulariu la Bordeiul indienesc,* p. 99); iar Mumuleanu o explică astfel: „scriere morală, prin care să defăimez vițiile, patimile și nebuniile omenești"*(Caracteruri,* p. 171).

[21] *„Diatriba.* O alcătuire în scris ce adeseori este o satiră amară întrebuințată în sfada învățaților" *(Vocabulariul* la *Bordeiul indienesc,* p. 85).

[22] *Procuvîntare* la *Caracteruri,* p. 32.

cat de clasici (Teofrast, La Bruyère, Boileau), prin care se satirizează defecte general omeneşti. Mumuleanu se teme însă de reacţiunea contemporanilor, pentru că, cu tot caracterul lor de generalitate, „caracterele" lui sînt întruchiparea diferitelor vicii existente în societatea romînească a vremii. Astfel, în satirele lui, clasicismul se îmbină cu realismul. I. Barac este preocupat de idilă într-un articol publicat în *Foaia Duminecii*[23]. El face un istoric al dezvoltării idilei, formulează definiţia ei, subliniindu-i totodată funcţia estetică şi moralizatoare. I. Budai-Deleanu explică „epithalamionul", care „va să zică cîntare de nuntă"[24], caracterizată prin libertatea expresiei.

Mai consistente şi mai interesante sînt însă consideraţiile asupra genului epic şi a unor specii ale lui. În direcţia aceasta contribuţia cea mai substanţială o aduce I. Budai-Deleanu. Întemeindu-şi observaţiile pe conceptul clasic, autorul *Ţiganiadei* distinge în cîmpul literaturii genuri majore şi minore şi socoteşte pe Homer întîiul scriitor care a dat opere în ambele genuri. El este „începătoriul precum a ceii *înaltei* neasemănate poezii ce se află în Iliada şi Odisea, aşa şi a cestii mai *gioase*, şuguitoare a noastre[25] (s.n.). Este deci vorba de poema eroică pură, numită „epicească" şi de poema eroi-comică, pe care o numeşte „jucăreauă", iar în altă parte „mică alcătuire poeticească" sau „poemation", în care sînt amestecate şi „lucruri de şagă"; soiul acestei alcătuiri se numeşte „comicesc". În continuare, Budai-Deleanu încearcă să definească poemul epic cu toate particularităţile sale. Tema epopeii poate fi luată din istoria popoarelor sau din credinţele lor şi autorul are libertatea să prelucreze cu ajutorul fanteziei sale materialul împrumutat. Poema epică se caracterizează prin acţiune şi eroi excepţionali. Acţiunea epopeii trebuie să fie unitară, dar cu toate acestea acţiunea principală poate fi împletită cu părţi episodice[26] şi intervenţii moralizatoare. Eroul poemei epice trebuie să aibă un caracter excepţional şi să se adapteze la temă. Aplicînd, acest din urmă principiu, Budai-Deleanu creează în *Ţiganiada* sa pe Vlad Ţepeş, personaj de epopee eroică, în genul celor ale lui Homer şi Tasso, pe ţigani, personaje de epopee comică, şi pe Parpanghel, personaj de epopee eroi-comică, cu un caracter ce însumează note contradictorii. În opoziţie cu eroii idealizaţi, ţiganii din epopee sînt înfăţişaţi în mod realist. Scriitorul afirmă că ei „sînt foarte bine zugrăviţi în povestea aceasta" de către Mitrofan, „ce au fost de faţă la toate"[27]. Realismul

---

[23] *Pentru idile*, în *Foaia duminecii spre înmulţirea cei de obşte folositoare cunoştinţe*, an. I (1837), nr. 11, p. 86—89. Articolul nu este semnat, dar credem că este al lui Barac — redactor şi colaborator cunoscut al acestei publicaţii — deoarece ideile şi stilul articolului sînt asemănătoare acelora din prefeţele sale. Deşi acest articol depăşeşte, cronologic, perioada la care ne referim, îl amintim totuşi aici, întrucît autorul lui, prin caracterele scrisului său, se încadrează în această epocă.

[24] *Ţiganiada*, ed. 1953, p. 305.

[25] *Ibid.*, p. 68.

[26] I. Budai-Deleanu menţionează că el a procedat ca alţi poeţi, „care la poveştile sale mestecă unele ce nu se ţin de firul istoriei cei de frunte. Acest feliu de istorii vîrîte se numesc epizoade" (*Ţiganiada*, în *Buciumul romîn*, vol. II, p. 62, n. 1).

[27] *Ţiganiada*, ed. 1953, p. 68.

personajelor sale comice rezultă, printre altele, și din folosirea unei vorbiri adaptate firii lor, procedeu subliniat cu insistență de autor. În concepția lui Budai-Deleanu, un element necesar poemei epice este miraculosul, împrumutat de la antici, dar cu o funcțiune limitată la aceea de „mahină" poetică, adică truc poetic, prin care se motivează anumite momente ale acțiunii sau se grăbește deznodămîntul ei[28]. Miraculosul are și o funcție stilistică: zînele lui Budai-Deleanu personifică patimi și virtuți, iar coborîrea sfinților pe pămînt și participarea lor la bătălie este o alegorie poetică. Din planul *Țiganiadei* reiese concepția clasică asupra construcției epopeii. Aceasta cuprinde 12 „cîntece", începe cu o invocație către muză, cu o expunere generală a subiectului și cu un rezumat al fiecărui cînt. Între mijloacele de exprimare proprii epopeii este amintit, în treacăt, monologul, iar ca procedee de realizare a comicului sînt semnalate ironia[29] și echivocul. Ironiei nu i se dă o definiție, dar visul cu îndoit înțeles al Romicăi este calificat drept o glumă acoperită[30]. Cît despre echivoc, referindu-se la teama păcurăriței de a nu fi prinsă de Becicherec pe vîrful stîncii, Budai-Deleanu spune că aceasta este exprimată în „cuvinte ce să pot înțelege în două chipuri (echivoace)" și pricinuiesc prin aceasta rîsul[31].

De problemele epopeii nu rămîne străin nici Gr. Pleșoianu. *Vorbire asupra poezii epice și de bunătatea poemii lui Telemah* este un studiu introductiv despre poema epică, pe baza căruia se analizează opera lui Fénelon[32]. Concentrîndu-și atenția asupra poemei eroice, scriitorul face o clasificare a ei și stăruie asupra personajelor, acțiunii și miraculosului. Definind poema epică drept o povestire a frumuseții virtuții de către poeți, el o împarte, urmînd pe Aristofan, în patetică (în care predomină patimile: *Iliada)* și morală (în care triumfă virtutea: *Odiseea),* iar *Télémaque* reprezintă ambele categorii, deoarece în el se îmbină patima și virtutea. Personajele poemei eroice trebuie să fie, ca și la Homer, simple și puternice. Acțiunea ei trebuie să fie măreață, unitară, dezvoltată, completă, îndelungată și minunată. În centrul operei epice stă o faptă mare. Unitatea constituie o cerință a acțiunii, nu a personajului; dar această unitate nu exclude episoadele, dependente de acțiunea principală, cu care se îmbină în mod armonios, într-o „potrivită proporție". Spre deosebire de tragedie, a cărei acțiune trebuie concentrată într-o singură zi, într-un poem epic acțiunea se poate desfășura într-un

---

28 „Întru alte poeticul, după regulile poeticești, au întrăbuințat mahine, adecă, precum elinii și latinii pre ziei și zieuăle sau zînele și nimfele sale au întrebuințat, așa el, după credința de obște de acum, pre îngeri și dimoni" *(Ibid.,* p. 101, n. 1).

29 Aceasta este definită și de către I. Molnar-Piuariu: „ironia să zice cînd ritorul alta zice și alta însemnează, încît lăudînd, defaimă și ocărește" *(Retorică, adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvîntări,* Buda, 1798, p. 283).

30 *Țiganiada,* în *Buciumul romîn,* vol. II, p. 174.

31 *Ibid.,* p. 223. Pentru problemele epopeii, cf. D. Popovici, *Doctrina literară a Țiganiadei lui I. Budai-Deleanu,* în *Studii literare,* vol. IV (1948), p. 94—116.

32 La Harpe închinase un studiu vast lui *Télémaque,* studiu reprodus în anumite ediții ca introducere la această operă. Gr. Pleșoianu se pare că a tradus cu romanul și introducerea lui La Harpe. Scriitorul romîn consideră însă romanul drept o epopee eroică.

an, iar pentru a respecta acest canon, poeţii înfăţişează o parte a acţiunii retrospectiv. În acţiune pot interveni elemente supranaturale, cu condiţia ca ele să fie verosimile; „fapta epică trebuie să fie minunată, dar să şi bată în adevăr"[33]. Acţiunea poemei epice are trei părţi: pricina, legarea şi deslegarea. „Pricina faptei", adică mobilul ce stă la baza acţiunii, trebuie să fie la înălţimea eroului; legarea sau nodul acţiunii şi dezlegarea sau deznodămîntul trebuie să fie fireşti şi să rezulte din acţiune[34].

Cea din urmă specie a genului epic pe care o aducem în discuţie este fabula. Definiţia ei este dată de Lazăr Asachi: „Fabula, bazna, o alcătuire scornită şi iscodită spre a învăţa şi a îndeletnici..."[35]. Se vede de aci că Asachi accentua rolul educativ al fabulei[36], dar înţelegerea şi caracterul ei atractiv, realizat prin imagini[37]. Procedeul esenţial al fabulei, remarcat de L. Asachi şi D. Ţichindeal, este alegoria. Asachi, vorbind despre fabulă, o numeşte „hobodul adevărului", iar hobod este „... o bucată de pînză sau altă materie întrebuinţată de a ascunde sau de a acoperi ceva"[38], deci „hobodul" este expresia figurată a alegoriei[39]. Asachi caută originea ei nu la popoarele primitive din Orient, în epocile de despotism, ci la popoarele civilizate (elinii, englezii), la care a apărut din preferinţa lor pentru alegorie.

Ultimul gen literar care solicită atenţia cercetătorilor este genul dramatic. Gr. Pleşoianu are o concepţie rudimentară despre teatru, cînd socoteşte că europenii, tipărind toate bunele moravuri în limba naţională, ca să le facă cunoscute, „s-au învoit ca unii să le citească şi cei mai mulţi să-i asculte în nişte săli, făcute într-adins prin toate oraşele, pe care le numesc teatruri"[40]. Prin teatru, continuă scriitorul, se cultivă virtuţile şi se combat viciile: „teatrul, în scurt, este o şcoală pentru toată starea şi vîrsta de oameni"[41]. Înfiinţat de Caragea, teatrul

---

[33] Gr. Pleşoianu, *op. cit.*, p. 20—21.

[34] Pentru unele interpretări ale ideilor lui Pleşoianu, cf. D. Popovici, *Gr. Pleşoianu şi La Harpe*, în *Studii literare*, vol. II, (1943), p. 193—201.

[35] Vezi *Vocabulariul* la *Bordeiul indienesc*, p. 103.

[36] La fel făcea şi D. Ţichindeal, care socotea fabule ca un element indispensabil în viaţa oamenilor: „Fabulele sînt asemenea aerului şi apei care numai pentru aceea căci pretutindenea sînt nu se prea arată a fi de mare preţ, dar întru singura lor lucrare cele mai de lipsă şi mai de folos pre faţa acestui trup pămîntesc sînt" *(pref. cit.*, p. III). Rolul educativ al fabulei este subliniat şi de I. Barac, prefaţa la *Halima sau o mie şi una de nopţi*, Bucureşti, Edit. Socec, 1908, p. 21—22.

[37] „Am învălit pre iele [*dovezile, n. n.*] cu haina unii fabule pentru că poveştele pretutindenea fac pre oameni a fi privighitori spre adevărul, după cum zice şi Lafonten" *(Introducere* la *Bordeiul indienesc*, p. 3).

[38] *Vocabulariu* la *Bordeiul indienesc*, p. 84.

[39] D. Ţichindeal numeşte pildele din fabulă alegorie, pe care o şi explică: „adecă: una zice şi alta se înţelege" *(pref. cit.*, p. V), iar I. Barac arată că adevărul din fabule „zace... supt perdea acoperit" (prefaţa la *Constantina*, p. 369).

[40] Vezi Gr. Pleşoianu, Prefaţa la *Aneta şi Luben*, în I. Bianu — N. Hodoş. *Bibliografia romînească veche*, III, p. 650. — În prefaţa la *Reporta din vis*, apud I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor romîneşti*, I, p. 462, V. Aron se limitează doar la definirea teatrului ca edificiu.

[41] Gr. Pleşoianu, *ibid.*, p. 657. Funcţia educativă a teatrului este subliniată şi de către D. Golescu şi Iancu Văcărescu. Documentele oficiale ale epocii confirmă

din Țara Romînească era înțeles numai de „acteri", iar publicul mergea „ca să se ție de lume". Pentru ca teatrul să-și poată îndeplini menirea, dezvoltarea lui trebuie sprijinită și îndrumată pe făgaș național (D. Golescu, Iancu Văcărescu). Singura specie a genului dramatic pusă în discuție este tragedia. După Pleșoianu, în tragedie se arată urîciunea și primejdiile viciilor, domină groaza și mila și vorbesc „acterii [42]".

Strîns legate de preocupările poetice sînt și cele retorice. Pentru modul în care era privită atunci arta oratoriei este concludent tratatul de *Retorică* al lui I. Molnar-Piuariu, care cuprinde idei recoltate probabil din lucrări similare grecești. Nu intenționăm să concentrăm aici toate datele însumate în tratatul amintit, ci vom nota doar cîteva mai importante. Retorica, „învățătura graiului frumos și a vorbei împodobite", e împărțită de autor în firească (darul natural al omului de a vorbi frumos) și meșteșugită (totalitatea normelor care trebuie respectate în oratorie). Finalitatea retoricii este, după Molnar, aceea de a arăta „mijlocul cu care ritorul poate vorbi frumos și potrivit, ca să înduplece și să tragă pre ascultătoriu la orice voiește"[43]. Trecînd la alcătuirea cuvîntării, Molnar se oprește pe rînd la părțile ei: proimion (introducere, care pregătește pe ascultători și le captează atenția), povestirea sau tîlcuirea lucrului (tratarea), adeverirea (argumentarea), epilogul (încheiere patetică ce rezumă într-o formă nouă cele spuse anterior). Indicații amănunțite găsim apoi cu privire la stilul retoric. Fără să folosească termenul, Molnar semnalează particularitățile frazei retorice: repetițiile, perioadele ample, formate din propoziții interogative și exclamative, apostrofele, interpelările ș.a. În cele din urmă Molnar surprinde cele două calități esențiale ale discursului: conciziunea și plasticitatea[44].

Scriitorii vremii nu rămîn străini nici de problemele generale de stil. Cel care face pasul hotărîtor în direcția aceasta este I. Budai-Deleanu, alături de care I. Molnar-Piuariu susține idei interesante, dar care se limpezesc anevoios din fraza sa greoaie, încîlcită și confuză.

I. Budai-Deleanu distinge stilul poetic, care trebuie să fie concis[45], și stilul vorbirii comune. În cuprinsul stilului poetic el deosebește

---

aceeași concepție utilitaristă a teatrului: „Așezarea de teatre publice, după multe cercetări și considerare politică, s-a constatat că este foarte folositoare pentru națiuni, pentru că reușește să înlăture faptele rele. Teatrul dramelor s-a constatat că este școala bunelor moravuri, cu atît mai energică și activă, cu cît are în vedere înlăturarea relelor și aducerea triumfului virtuței și ne învață ce trebuie să preferim dintre răutate și virtute" (V. A. Urechiă, *Istoria romînilor*, vol. XII, București, 1898, p. 471).

[42] Lazăr Asachi consideră „tragedia, poema dramaticească foarte tristă" (*Vocabulariu* la *Bordeiul indienesc*, p. 102).

[43] I. Molnar-Piuariu, *Retorica...*, p. 12.

[44] „Ipotiposis să zice cînd ritorul într-acest feliu de chip povestește și scrie împrejur vreun lucru, care oricine îl cetește sau ascultă i să pare că-l vede cu ochii, ca cum ar fi de față la fapta aceea (*Ibid.*, p. 250).

[45] „Stilul poetic nu sloboade ca să grăiască cineva de obște sau ca și în voroava de toate zilele, ci mai vîrtos are deosebite regule și vorbește pe scurt, ba și multe cuvinte lasă afară și trebuie să înțăleagă ca și cînd ar fi puse" (*Țiganiada*, în *Buciumul romîn*, vol. II, p. 433).

stilul „politicit" sau „mai ales şi ridicat", ce caracterizează vorbirea unora dintre soţii lui Vlad. Plecînd de aici, autorul *Ţiganiadei* arată că adeseori cuvintele îşi schimbă sensul propriu cu o „noimă figurată sau strămutată" şi cuvîntul devine „voroavă poeticească", adică figură de stil. Un punct de vedere asemănător aduce Molnar atunci cînd spune că în vorbirea figurată, „alegoreciască", apar figuri de stil, pe care le numeşte cînd „orînduiri", cînd „tropos".

Figurile de stil sînt puse în discuţie în mod special şi exemplificate abundent. I. Budai-Deleanu vede în alegorie procedeul de bază al operei sale. El aduce, în legătură cu ea, numeroase exemple, dar nu o delimitează totdeauna cu preciziune. Uneori autorul descoperă adevăratul sens al alegoriei, acela de a masca adevărul[46]. Încă în *Epistolie închinătoare* el vorbeşte de *Ţiganiada* ca de o operă alegorică, sub ai cărei eroi trebuie să înţelegem pe contemporanii săi. Apoi, codrul vrăjit, cele două cărări ce se deschid în faţa lui Becicherec, fîntîna din care curg cele două izvoare, călătoria Sf. Spiridon, a Sf. Gabriel la Vlad Ţepeş, chinurile iadului, toate trebuie interpretate alegoric. Alteori însă, Budai-Deleanu confundă alegoria cu personificarea, bunăoară atunci cînd, referindu-se la carul de război în urma căruia mergeau Vaietul, Blestemul, Lipsa şi toţi tovarăşii lor, menţionează în notă că acestea, fiind urmările războiului, trebuie înţelese alegoriceşte. În ceea ce priveşte metafora, definiţia cea mai clară şi exemplele cele mai pitoreşti le găsim de data aceasta la I. Molnar-Piuariu. După el, metafora se realizează atunci cînd înţelesul unui cuvînt trece asupra unui alt cuvînt, cu care are vreo asemănare. De pildă, „pentru a lăuda soarele vom zice că este ochiul ceriului, frumuseţea lumii, izvorul luminii, împăratul stelelor, făclia a tot pămîntul..."[47]. Metonimia este intuită de I. Budai-Deleanu, însă el nu foloseşte termenul. Uneori poetul realizează „voroava poeticească" dînd „o noimă figurată" cuvîntului, adică schimbîndu-i sensul. Astfel, el întrebuinţează pisma în loc de pismaşii, înlocuind cauza cu efectul, ceea ce însemnează o metonimie. Tot Budai-Deleanu se referă în repetate rînduri la personificare[48],

[46] Problema alegoriei îl preocupă de asemenea pe I. Molnar-Piuariu (*Retorica*) şi pe Lazăr Asachi (*Vocabulariu* la *Bordeiul indienesc*, p. 81).

[47] *Retorică*, p. 27.

O formulare asemănătoare i se dă metaforei de către Lazăr Asachi (*Vocabulariu* la *Bordeiul indienesc*, p. 92). I. Budai-Deleanu, amintind metafora, o exemplifică cu elemente mitologice. Pentru el, Dionis nu este un zeu, ci o simplă figură de stil: „prin metaforă s-au luat cuvîntul Dionis şi însemnează vinul" (*Ţiganiada*, ed. 1953, p. 135). Metafora lui Budai-Deleanu este de fapt o metonimie. Expresia „ursita neagră" este tratată „poeticeşte" prin metaforă, negru însemnînd rău şi cumplit (*Ţiganiada*, în *Buciumul romîn*, II, p. 129).

De metaforă se ocupă şi Ienăchiţă Văcărescu (*Păntru construţione figurată*, în *Observaţii sau băgări de seamă asupra regulelor şi orînduelelor Grămmaticii Romîneşti*, Rîmnic, 1787, p. 163—165), însă în definiţiile sale greoaie gîndurile lui nu se conturează decît cu aproximaţie.

[48] La personificare se raportează şi Gr. Pleşoianu (Introducerea la *Telemah*, p. 24) şi I. Molnar—Piuariu, care vede în ea un mijloc prin care „putem să facem a vorbi şi lucrurile cele neînsufleţite, fiindcă meşteşugul ritoricesc dăruieşte glas şi la lucrurile cele fără glas" (*Retorică*, p. 283).

dar termenul nu-i vine decît rareori la îndemînă: „a obrazui", „a închipui", „a personisi", „a personifica". Uneori o defineşte exact, socotind-o un procedeu prin care se „personisesc patimile şi virtuţile" de către „poetici şi zugravi", care „sînt obicinuiţi a închipui şi la lucruri neînsufleţite şi fără de trup, ca cînd ar avea trup şi suflet"[49]. Urgia, bunăoară, este personificată într-o zînă rea, născută din Satana şi Zavistia, iar Vestea este ca „vie şi zburătoare şi suflă în trîmbiţă, vestind lucrurile"[50]. Epitetului, Budai-Deleanu îi spune „epiteton". Cînd zici „şoimanul soare", *şoimanul* este un epiteton, iar în „alba ţigănie", epitetul *alba* este luat antonimic şi trebuie înţeles „ironiceşte"[51]. Onomatopeea[52] o numeşte „onoma-poeticon" sau „prefăcut cuvînt" şi însemnează un cuvînt „imitativ, adecă scornit după asemănarea sunetului". De pildă: *trosc,* după sunetul pe care-l face fulgerul căzînd; bobotesc-bobotaie, după sunetul bo!bo! pe care-l face focul cînd arde puternic[53]. Cele din urmă figuri stilistice pe care le semnalăm aici sînt hiperbola şi sinecdoca, definite de I. Molnar-Piuariu[54].

Problemele de versificaţie, faţă de care cărturarii literaturii vechi au manifestat un viu interes, sînt reluate şi dezvoltate în epoca modernă[55]. De obicei, ele sînt un element accesoriu, formînd obiectul unor anexe sau al unor capitole speciale din tratatele de gramatică. Aşa, de exemplu, Şincai, în apendicele din *Elementa*[56] intitulat *Despre prozodie,* menţionează versul clasic, indicînd cantitatea silabelor, fără să aplice regulile prozodice la vers. Un punct de vedere mai înaintat aduce Ienăchiţă Văcărescu în *A cărţii a doao partea a patra, pentru poetică*[57]. Ea este tributară *Gramaticii greceşti complete* a lui Antonie Catiforu, dar faţă de înaintaşii săi care s-au condus după acelaşi model, Văcărescu nu-l urmează mecanic, ci este mereu preocupat de caracterele proprii limbii romîne. În primul rînd, el face un istoric al preocupărilor de poetică, începînd de la evrei pînă în secolul al XVIII-lea. Mai departe, Văcărescu face distincţie între versul modern, care se bazează pe numărul de silabe, şi versul antic, care, avînd multe vocale şi diftongi, respectă ritmul de durată. Admirator al versului italian, care începuse să influenţeze poezia noastră, Văcărescu notează caracteristicile lui: numărul egal de silabe şi dispoziţia variată a rimei. Vorbind despre tehnica versului el precizează că trebuie să se

[49] *Ţiganiada,* în *Buciumul romîn,* vol. II, p. 25.

[50] *Ibid.*

[51] *Ţiganiada,* ed. 1953, p. 82.

[52] I. Molnar-Piuariu îi dă o definiţie greoaie şi confuză, dar o exemplifică bine *(Retorică,* p. 180).

[53] I. Budai-Deleanu, *ibid.,* p. 85 şi 119.

[54] I. Molnar-Piuariu, *Retorică,* p. 189—192 şi 175—177.

[55] În legătură cu terminologia vremii, notăm că versurilor li se spunea, de cele mai multe ori, stihuri, iar poezia era definită „meşteşugul d-a face scrieri în versuri" *(Caracteruri,* p. 170).

[56] G. Şincai, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae,* Buda, 1805.

[57] A se vedea *Observaţii ...,* p. 165—184.

respecte construcţia, ortografia, sensul cuvintelor, cezura[58] rima şi ritmul de intensitate[59]. Ienăchiţă Văcărescu compară apoi versul romînesc cu cel din limbile romanice apusene şi stabileşte că acesta se bazează atît pe ritmul de durată, datorită abundenţei de vocale şi diftongi, cît şi pe ritmul întemeiat pe numărul de silabe. Este meritul lui că, deşi ezitînd, înaintează pe căi noi, într-o epocă în care contemporanii lui erau stăpîniţi încă de cultul antichităţii. În partea finală se ocupă de versul grecesc, mai ales de cel modern, ţinînd seama de corespondenţele acestuia cu versul romînesc, care-i furnizează numeroase exemple[60].

Faţă de Văcărescu, Budai-Deleanu aduce inovaţii şi, mai mult decît el, caută să descătuşeze versul romînesc din canoanele antice. Poetul încearcă un vers nou, după model italian[61]. El nu imită versul clasic bazat pe cantitate, ci foloseşte versul modern, construit pe numărul de silabe şi pe rimă[62], pe care greşit o numeşte uneori „ritmă", alteori „rîtmă", adică „asemenea sfîrşire sau terminăciune a cuvîntului" şi precizează că: „Rîtmă, lătineşte ritmus, să zic viersurile ce se fîrşesc asemene, precum ele-mele etc., precum o! vară frumoasă — vreme mîngăioasă etc."[63]. Budai-Deleanu socoteşte apoi că versul trebuie adaptat temei alese[64]. El atrage atenţia asupra unor particularităţi incidentale ale versului său: rima îndoită, sporirea măsurii în anu-

---

[58] Necesitatea cezurei o simte şi V. Aron. Fără să găsească un termen, el o explică astfel: cine vrea să guste „dulceaţa" versurilor, „în cetanie, la mijlocul fieştecăruia stih să steie pînă cînd s-ar putea număra: unul, doi, trei" (Prefaţa la *Istoria lui Sofronim şi a Haritei cei frumoase).* Ea e amintită şi de I. Golescu în *Băgări de seamă asupra canoanelor grămăticeşti,* Bucureşti, Tipografia lui Eliad, 1840, p. 243.

[59] Trebuie „a să păzi cursul cititului avînd apăsările cu regulă tot un feliu a unui stih cu altul" *(Observaţii* .., p. 168). Rima şi ritmul sînt pomenite şi de I. Golescu, *op cit.,* p. 243.

[60] Relativ la problemele de versificaţie din *Observaţiile*... lui Ienăchiţă Văcărescu, cf. D. Popovici, *Primele manifestări de teorie literară în cultura romînă,* în *Studii literare,* vol. II (1943), p. 18—24.

[61] „Şi, fiindcă limba itălienească este mai aproape întru toate de a noastră, au luat forma de stihuri de la italieni, însă cu oareşcare mutări. Adecă, în loc de opt stihuri la o strofă, el a pus numa şese; şi în loc de şese măsuri (metruri), numai cinci; sau cîte măsuri încăp pe o mînă. Însă nu după metrul lătinesc, după silaba scurtă şi lungă numărînd, ci numa după silabe, numărînd la un metru doao silabe. Fiindcă dintru toate neamurile acum vieţuitoare, nice una nu face stihuri după metrul elinilor sau al latinilor, ci numai după rîtmă..." *(Ţiganiada,* ed. 1953, p. 101).

[62] I. Molnar-Piuariu nu foloseşte cuvîntul rimă, dar se referă la „shima" numită „omiopton", adică cuvinte ce sfîrşesc cu aceeaşi terminaţie, „cădere", de pildă poftesc-doresc *(Retorică,* p. 210).

[63] *Ţiganiada,* ed. 1953, p. 101.

[64] „A alcătui ceva în viersuri sau stihuri se zice poeticeşte a cînta şi, precum sînt deosebite lucruri asupra cărora se fac stihuri, aşa deosebită alcătuire poftesc. Deci, fiindcă această istorie, care şi-au ales poetul a o pune în stihuri, este mai cu samă şuguitoare, pentru aceasta au ales un feliu de stihuri potrivite materiei şi, pentru mai lesne înţelegere, le-au despărţit în strofe, după gustul italienesc" (*Ţiganiada,* în *Buciumul romîn,* vol. II, p. 18).

mite momente, folosirea unor forme dialectale, cînd sînt cerute de rimă, şi libertatea poetului de a recurge la licenţa poetică[65].

Un punct de vedere cu totul neaşteptat aduce Gr. Pleşoianu atunci cînd urmăreşte evoluţia principiului de bază al versificaţiei. El arată că în antichitate elementul fundamental al versului era calitatea, înlocuită de popoarele nordice cu o „netrebnică bolborosire de sfîrşituri monotone", adică „rimări". În epoca modernă, unii poeţi italieni, spanioli, englezi au încercat să creeze versuri mai libere, fără să ţină seama de rime. Putem afirma că Pleşoianu anticipează cu mult pe simbolişti, intuind versul liber, pe care-l recomandă contemporanilor săi.

Datele concentrate în paginile precedente ilustrează că preocupările de teorie literară intră, începînd cu ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, într-o nouă fază.

De la menţiunile incidentale şi de la concluziile rudimentare ale teoriei literare din epoca veche, se trece acum la consideraţii mai substanţiale şi mai sistematice, la investigaţii mai îndrăzneţe, la orientări multiple şi la rezultate mai exacte. Calea e deschisă de *Retorica* lui Molnar, pe ea păşeşte mai sigur Budai-Deleanu, iar *Introducerea* lui Pleşoianu la *Telemah* o abate de pe vechile făgaşe spre orizonturi noi. Punctul de vedere al epocii, în materie de teorie literară, se reflectă în lucrările acestor trei scriitori. Ideile lor sînt însă lipsite de originalitate. Izvorul lui Molnar pare a fi o retorică grecească; Budai-Deleanu este dependent mai ales de teoria literară a clasicismului, iar Pleşoianu datorează tratatul despre poema epică lui La Harpe. Meritul lor trebuie deci căutat în altă parte.

În primul rînd, ei pun în circulaţie idei noi pentru romîni (problema procesului de creaţie, definirea poemei epice şi a altor genuri şi specii literare), concepţii înaintate (dependenţa artei de viaţa socială, funcţia socială a scriitorului, rolul educativ al literaturii şi preţuirea literaturii populare). Unele sînt aplicate chiar în practica literară. În al doilea rînd, ei încearcă să elaboreze o terminologie mai precisă şi mai adecvată. În timp ce Molnar nu reuşeşte să găsească echivalentul pentru termenii greceşti, ceilalţi scriitori preocupaţi de limpezirea problemelor noi izbutesc să îmbogăţească şi să modernizeze terminologia[66].

În sfîrşit, trebuie să menţionăm faptul că unele idei ale lui Budai-Deleanu şi Pleşoianu marchează un moment de tranziţie în teoria noas-

---

[65] „Poeticii au neşte slobozii şi privileghii, care nu au ceialalţi ce nu scriu cu stihuri; pentru aceasta, ca să-i vie stihul la ritmă, au pus în loc să *piară*, să *piee!*..." (*Ţiganiada*, ed. 1953, p. 128). Licenţa poetică este admisă şi de Ienăchiţă Văcărescu (*Observaţii*..., p. 180) şi de V. Aron (Prefaţa la *Patima şi moartea Domnului şi mîntuitorului nostru Isus Hristos*, Sibii, în Tipografia lui Ioan Bart, 1808, p. VII).

[66] În acest sens, sînt concludente citatele şi textele reproduse, precum şi vocabularele lui Mumuleanu (*Zicerile cele streine*, în *Caracteruri*, p. 163—172) şi Lazăr Asachi (*Vocabulariu*, în *Bordeiul indienesc*, p. 81—107).

tră literară. Bunăoară, ideea necesității prezentării personajelor în culorile proprii firii și istoriei lor îl duce pe Budai-Deleanu la formula romantică a culorii locale. Și tot spre romantism se îndreaptă și Pleșoianu atunci cînd îmbină în actul de creație poetică rațiunea cu entuziasmul, deschizînd drumul pe care-l va străbate în urma lui I. Heliade Rădulescu.

Catedra de literatură romînă
Universitatea „Victor Babeș"

ТЕОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ У РУМЫН В ПЕРИОД 1780—1830 ГГ.

(Краткое содержание)

В этой статье исследуется развитие литературных взглядов в эпоху 1780—1830 гг. и устанавливается их значение в румынской культуре.

По сравнению с предшествующими десятилетиями интерес к теории литературы резко повышается благодаря крупным экономическим, общественно-политическим и культурным переменам и сдвигам. Поэтому занятия по теории литературы, ограниченные и примитивные до тех пор, становятся более интенсивными, организуясь в новых и разных направлениях. Известные писатели этого периода являются и теоретиками литературы: И. Будай-Деляну, И. Молнар-Пиуарю, Я. Вэкэреску, Б. П. Мумуляну, Гр. Плешояну и Лазэр Асаки. Их теоретические взгляды сконцентрированы в отдельных работах, в предисловиях и замечаниях или же в отдельных частях трудов по грамматике. Писатели этой эпохи обсуждают основные вопросы теории литературы, как например, вопросы о литературном явлении и творческом процессе, о литературных жанрах и формах, о стиле, о стихосложении и т. д. Их занимают вопросы происхождения искусства, отношения между искусством и действительностью, степени близости разных искусств, воспитательная роль искусства. Теоретики литературы проявляют интерес к народному творчеству, к специфике художественного познания. Они дают определения некоторым видам лирического, эпического и драматического жанров. Эта эпоха отличается и заботой о риторике, об общих вопросах стиля и стихосложения.

Теоретико-литературные концепции этого периода не отличаются оригинальностью, но они всё-таки важны, потому что распространяют новые идеи и вызывают необходимость разработки соответствующей терминологии.

Исследуемые материалы данного периода показывают, что теоретико-литературные занятия, начиная с первых десятилетий XVIII в., вступают в новый этап. Исследования в этой области становятся более систематичными, направления многочисленнее и смелее, а результаты точнее. По пути проложенному И. Моланр-Пиуарю, идёт И. Будай-Деляну, а Гр. Плешояну открывает новые перспективы.

PRÉOCCUPATIONS RELATIVES À LA THÉORIE LITTÉRAIRE CHEZ LES ROUMAINS ENTRE 1780 ET 1830

(Résumé)

La présente étude se propose d'examiner l'évolution des idées littéraires entre 1780 et 1830 et d'évaluer leur importance pour la culture roumaine.

Par rapport à la période précédente, les manifestations de théorie littéraire de la période ci-dessus constituent un progrès évident, conditionné par des mouvements et des innovations profondes d'ordre économique, social, politique et culturel. Grâce à ces mouvements, les manifestations de théorie littéraire, jusqu'alors rudimentaires et limitées, deviennent plus nettes et plus fréquentes et s'organisent dans des directions nouvelles et variées. Les représentants d'idées et théories littéraires sont des écrivains connus de cette époque: I. Budai-Deleanu, I. Molnar-Piuariu, I. Văcărescu, B. P. Mumuleanu, Gr. Pleșoianu et Lazăr Asachi. Leurs observations théoriques sont exposées soit dans des ouvrages spéciaux, soit dans les préfaces et notes ou dans des chapitres particuliers de traités de grammaire.

Les écrivains du temps soumettent à la discussion des problèmes fondamentaux de théorie littéraire, relatifs par ex. au phénomène littéraire et au processus de création, aux genres et formes littéraires, au style, à la versification etc. Ils sont préoccupés du problème de l'origine de l'art, du rapport entre l'art et la réalité, de la parenté des différents arts, du rôle éducatif de l'art. Les théoriciens littéraires manifestent de l'intérêt pour la littérature populaire, pour le caractère spécifique de la connaissance artistique. Ils définissent certaines espèces des genres lyrique, épique et dramatique. Cette époque connaît aussi des préoccupations relatives à la rhétorique, aux problèmes généraux du style et de la versification.

Les idées et théories littéraires de la période étudiée sont en grande partie dépourvues d'originalité, mais elles ont le mérite de mettre en circulation des opinions nouvelles pour les Roumains et de rendre nécessaire l'élaboration d'une terminologie adéquate.

Les données offertes par les écrits du temps illustrent le fait que les préoccupations de théorie littéraire entrent, à dater des premières décennies du XVIIIe siècle, dans une phase nouvelle. Les recherches dans ce domaine deviennent plus systématiques, les orientations plus variées et plus audacieuses, enfin les résultats plus exacts. Dans cette direction la voie a été ouverte par I. Molnar-Piuariu, suivi de I. Budai-Deleanu; enfin Gr. Pleșoianu oriente ces préoccupations vers de nouveaux horizons.

ADALÉKOK KAZINCZY FERENC „ERDÉLYI LEVELEK” CÍMŰ MŰVÉNEK KELETKEZÉSI KÖRÜLMÉNYEIHEZ

V. SZENDREI JÚLIA

Kazinczy Ferenc *Erdélyi Levelek* című müve írói munkásságának második szakaszában, a Martinovics-féle összeesküvés erőszakos vérbefojtása utáni években keletkezett. Ez a korszak sajátos társadalmi feltételeket szabott az írók elé. A jakobinusok forradalmi mozgalma, mint a polgári átalakulást célzó haladó gondolat egyik megnyilvánulása ugyanis a társadalmi viszonyok fejletlensége miatt járhatatlan útnak bizonyult.

A feudalizmus és az osztrák gyarmati kizsákmányolás elleni harc ezekben az évtizedekben főleg a nyelvújításon és az irodalmi élet megszervezésén át folyt. A nyelv és az irodalom ügye sokkal szélesebb tömegeket tudott megmozgatni, s a nyelvin és irodalmin keresztül az általános haladás szolgálatába állítani, mint akár Berzeviczy Gergelynek ökonomista, vagy Martinovicséknak politikai radikalizmusa, amely túlságosan messze állt a kor politikai fejlettségének reális talajától. A nyelvújítás és az új irodalom nem oka, de kétségtelenül kiinduló pontja a továbbiaknak, a polgárosodásért vívott általánosabb harcnak. A nyelvi és irodalmi vitákban nemcsak a nyelv és irodalom kérdései vetődnek fel, hanem a továbbhaladásé általában, s ezzel ez a korszak előkészítőjévé válik a következőnek, amely már jóval szélesebb fronton küzdhet. Az, hogy Magyarországon a fejlődés ezen a síkon indult meg, persze nem az erő, hanem éppen a gyengeség jele; annak tanúsága, hogy amit a kifejlett francia polgárság egyenes úton véghez tudott vinni a saját nemessége ellen, azt Magyarországon az alig létező polgárság egy legalább annyira maradi, mint amennyire haladni akaró nemesi réteggel együtt kerülő úton volt kénytelen előkészíteni. A magyar társadalmi viszonyok fejlettségének megfelelően ez volt az egyetlen járható út a feudális és gyarmati elnyomás felszámolásáért és a polgárosodásért folytatott küzdelemben. A Martinovics-féle összeesküvés leverése után az országra nehezedő Habsburg abszolutisztikus terror és elnyomás éveiben a bécsi titkos rendőrség behálózta az egész birodalmat s fő feladata az volt, hogy mindenféle népmozgalomnak és a nemzeti felszabadulást célzó szervezkedésnek elejét vegye. Ilyen körülmények között a politikai harc csak-

nem leküzdhetetlen nehézségekbe ütközött, s a radikálisok írócsoportja is csupán burkoltan fejthette ki a társadalmi haladást és nemzeti függetlenséget célzó nézeteit.

Kazinczy Ferencnek erre az időre eső irodalmi tevékenysége az új harci feltételeket alkalmazó mozgalmak középpontjában áll. (Nyelvújítás, irodalmi élet megszervezése stb.) Ez időben írott legjelentősebb művei, a *Pályám emlékezete*, a *Fogságom naplója* és az *Erdélyi Levelek*[1] is arról tanúskodnak, hogy feudális-ellenes harcos magatartását ekkor sem tagadta meg, s tovább folytatta a polgári haladást elősegítő harcát a gyarmati elnyomó hatalom, Ausztria ellen. De műveiben mindezt az adott helyzethez igazodva burkolt formában teszi.

E három alkotás közül dolgozatom az *Erdélyi Levelek*kel, helyesebben ezeknek is csak keletkezési körülményeivel kíván behatóbban foglalkozni, s a művet minden szempontból értékelő tanulmánynak egy része csupán. Célja az, hogy az *Erdélyi Levelek* keletkezési körülményeinek vizsgálatával Kazinczy alkotó egyéniségének tisztázásához járuljon hozzá, s az akkori irodalmi viszonyok kulisszatitkaiba engedjen bepillantást. Az *Erdélyi Levelek* annál is inkább alkalmas erre, mert — bár az író életéből voltaképpen csak három hónapot ölel fel —, készülése, csiszolása, és kiadásának majdnem tizenöt évig húzódó története nagyjából magában foglalja az irodalmi vezér pályájának egész második korszakát, bemutatva az író magánéletét s a korabeli állapotokat és irodalmi viszonyokat egyaránt.

Kazinczynak e műve — bár műfajilag idegen mintákat követ: az angol Sterne és a német Matthisson útleírásainak tanulmányozása folytán érlelődik meg benne az elhatározás, hogy Erdélyben átélt élményeit írásban felújítsa — céljában és jellegében merőben más. Míg Matthisson és Sterne útinaplói rendeltetésükben elsősorban szórakoztató jellegü írások, megörökítve a szerzők külföldön átélt élményeit s íróik természetszeretetét, élénk megfigyelőképességét, színes és eleven íráskészségét láttatják csupán, addig Kazinczy elsődleges feladata Erdély bemutatásával a jól meghatározott cél érdekében történő nevelés, mely a felvilágosítók szinte mindenikének programmja volt. Dessewffy Józsefhez 1817. február 25-én intézett levelében meg is jelöli szándékát: „Religiai, Philosophiai, Historicai, Politicai, Aestheticai gondolkodásomat belé szővtem (mármint az Erdélyi Levelekbe. Sz. J.), de úgy, hogy azt csak az érti meg, a'kinek a'hallásra füle van",[2] utalva itt korának minden haladó gondolatot elfojtó tendenciájára. Műve ugyanakkor egész politikai és irodalmi felfogásának hű vetülete. Míg írói mintaképét, Matthissont jobban érdekelték a termé-

---

[1] Az *Erdélyi Levelek* változatainak egy része elpusztult. A meglévő változatok Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kézirattárában találhatók. A mű különböző változatainak megítélésére Kazinczy levelezése derít fényt.

[2] Kazinczy Dessewffy Józsefnek. Lásd Váczy János, *Kazinczy levelezése* (a továbbiakban: Váczy, Kazinczy lev.), XV. kötet. Budapest, 1905. 3386. levél. 76.

szet szépségei, addig Kazinczyt jobban érdekelte maga az ember és életkörülményei. Tehát az átvett műfaji kereteket teljesen új mondanivalóval töltötte meg.

A témaválasztással és annak feldolgozásával az volt a célja, hogy Erdély földjével, lakóinak életkörülményeivel és kulturális viszonyaival ismertesse meg olvasóit.

Ilyen irányú kísérleteknek — Erdélyben — már voltak előzményei Kazinczy előtt is: az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság enciklopédikus jellegű munkásságában a történelem mellett jelentős helyet foglal el a földrajztudomány is. Már a Társaság tevékenységének első szakaszában felmerült egy létesítendő enciklopédia terve, melyben Erdély tudományos leírása is szerepelt. Ennek megismerését hirdető írások legnevezetesebbike, Péteri Takács József *Honi utazások*ról írott és a Társaságnak beküldött tanulmánya, melyben „támadja a Nyugatot járó kozmopolita magyar nemességet".[3] Szerinte „Ismérjük mindenek előtt azt, ami körülöttünk van..." addig „...ne vágyakodgyunk ki felé".[4] Művében az utazás elméleti és gyakorlati problémáit fejtegeti, melyeket az ismeretszerzés szempontjából igyekszik összefoglalni. Szerinte az utazónak hazájában olyan dolgokat kell megfigyelnie, melyeket később „a nemzet jólétének a szolgálatába lehessen állítani".[5] Péteri Takács műve mellett Erdély földjének megismerését szolgálta Teleki József utazásának leírása is,[6] mely ugyancsak megelőzte az *Erdélyi Levelek*et. E művével Kazinczy ezeket az előzményeket fejleszti tovább, s egyben foglalkozik Erdély lakóinak életkörülményeivel is. Érdeklődéssel fordult az itt élő román nép felé, melynek meglátja elhagyatottságát.[7]

A fentebb vázolt politikai viszonyok magyarázzák azt, hogy Kazinczy úti levelei kevés közvetlen társadalmi vonatkozású adalékot tartalmaznak. Látókörén kívül maradnak a jobbágyság kérdései. Amennyiben egyáltalában említi a néptömegek nyomorát, úgy azt csak az utazásának évében bekövetkezett természeti csapásoknak tulajdonítja. Ugyanezt mondhatjuk el az úti levelek román vonatkozású utalásairól is. Kaznczy érdeklődéssel figyeli a román népélet jelenségeit: a népviseletet, a népi táncokat; lejegyzi és magyar nyelvre fordít egy szép román népdalt. Érdeklődik a román nyelv iránt, és román szavak etimológiáját keresi. De, ahogy a magyar jobbágyok kínzó kérdéseiről sem beszél, nem figyel fel a román néptömegek nemzeti elnyomatására, mit sem tud azokról az élénk szellemi

[3] Jancsó Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai.* Bukarest, 1955. 59.

[4] Péteri Takács József, *A hazai utazásról.* Jancsó Elemér: Pásztortűz. XXX., 2. szám. 85.

[5] Jancsó Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai.* Bukarest, 1955. 59.

[6] Teleki József, *Úti jegyzések.* Közli: Domokos Pál Péter. Kolozsvár, 1937.

[7] Kazinczy Ferenc, *Erdélyi Levelek.* Erdélyi Ritkaságok sorozat. 16—17. sz. szerk. Jancsó Elemér. I. k. 175.

törekvésekről, amelyek ebben az időben az erdélyi románság körében megnyilvánultak. Holott éppen azokban az években, amikor Kazinczy az *Úti levelek*et írta és megjelenésükért harcolt, bontakoztak ki a *Şcoala ardeleană* irodalmi, tudományos és népművelő mozgalmai. Ebben az időben tevékenykedett Ion Barac, Dimitrie Ţichindeal, Vasile Aron is és 1821-ben jelent meg az első itteni román folyóiratnak, a *Biblioteca romîneascǎ*-nak első kötete.

Mindezekről Kazinczynak nem volt tudomása. A román élet iránti érdeklődése, amely bizonyos mértékig az *Úti levelek*ben is megnyilatkozott, még magán viselte a nemzeti egyoldalúság korlátait, amelyeket csak jóval később, az 1848-as forradalmak eszmei előkészítésének idején tört át a közös haladó érdekek felismerése. Műve a testvéri román nép iránt még csak rokonszenvet sugároz, de utódai a XIX. sz. derekán már eljutnak a román—magyar testvériség gondolatának a propagálásáig.[8] Ezenkívül a középeurópai népek tudósai közötti együttműködést is igyekszik előmozdítani. Ő maga foglalkozni kezd a román időmértékes verselés[9] és a román népköltészet problémáival.[10]

A román nép iránti rokonszenvét növelik Teleki Józsefnek 1820 februárjában hozzá intézett sorai is, melyekben Teleki, művének számottevő bírálója felhívja figyelmét a román nép elnyomottságának egy lényeges okára, rámutatva Erdélyben a földesúr és jobbágy viszonyának a magyarországinál sokkal rendezetlenebb voltára, mely csak rontott helyzetükön. „A jobbágy és földes Úr egymáshoz való relatióinak bizonytalan volta, melly Erdélyben a jobbágyot a földes Úr szabad kényének tette ki, és csupán az Urbárium behozatala által de a törvényes úton orvosoltathatók; ebben (vagyis a románok megítélésében. Sz. J.) igen és el nem mellőzhető befolyással vagyon."[11] Ez a megállapítás igen lényeges az *Erdélyi Levelek* szempontjából, mivel hatással volt Kazinczyra. Szabó Jánoshoz írott levelében ugyanis megjegyzi, hogy Teleki észrevételeit örömmel fogja felhasználni.[12]

---

[8] Gyulai Pál, *Szeretjük-e a hazát, ha egymást gyűlöljük?* (Részlet az erdélyi úti benyomásokból. Lásd: Dunának Oltnak egy a hangja. Állami irodalmi és művészeti kiadó. Bukarest, 1957).

[9] Kazinczy ez idő tájt sokat foglalkozott az időmértékes verselés kérdésével (vö. Kazinczy Nagy Györgyhöz. Váczy, *Kazinczy Lev.* II. 596.). Ekkor ír Virág Benedeknek az első román disztichonról. Figyelemre méltó, hogy Virág Benedek szoros munkatársi kapcsolatban állott ebben az időben Samuil Micu-Kleinnal (vö. Gáldi László, Ny. K. XLVIII. 24.). Feltehető, hogy általa Kazinczynak az Erdélyi Iskolával is voltak kapcsolatai.

[10] Az *Erdélyi Levelek*ben Kazinczy közli egy román népdalnak egyik változatát. A szöveg megegyezik a György Mihály énekeskönyvében található szöveggel. (vö. Klaniczay Tibor, *Magyar nyelvű verses kéziratok Csehszlovákia könyvtáraiban és levéltáraiban.* A M. T. A. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei VII. 3—4.)

A szövegváltozat megtalálható még: *Vucskics-kódex* (Kolozsvári Egyetemi Könyvtár) (LXVI. Ének) (románul), vö. Carol Engel, *Cîntece romîneşti lumeşti în manuscrise maghiare din Ardeal.* Prima sesiune ştiinţificǎ de bibliografie şi documentare Editura Academiei R.P.R. Bucureşti, 15—16. 1955. pp. 210—215.

[11] Váczy, i. m. XVII. kötet. Budapest, 1907. 3829. levél. 81.

[12] Kazinczy Szabó Jánosnak. Lásd Uo. 3847. levél. 139.

Kazinczy 1816. június 11-én hagyta el állandó tartózkodási helyét s régi vágyának és Erdélyben élő barátai: Cserei Farkas, Döbrentei Gábor, Cserey Miklós, Sipos Pál, Wesselényi Miklós és Gyulai Ferencné kérésének és kívánságának engedve 1816. június 24-én Erdélybe érkezett. Egyébként Kazinczynak Erdély iránti rokonszenve és érdeklődése erdélyi útjánál jóval előbbi keletű. Már az 1790-es évektől kezdve kapcsolatban van Erdély közéleti férfiaival: Aranka György, Benkő Ferenc, Sipos Pál, Cserei Farkas, Wesselényi Miklós majd később Döbrentei Gábor alkotják erdélyi baráti körét és tudósítják az erdélyi polgárosuló nemesség törekvései felől. Kazinczy azonban az erdélyi haladó kulturális mozgalmakat nemcsak szemlélte meleg érdeklődéssel és nagy szeretettel, hanem azokban cselekvően részt is vett. Így munkásságával szorosan kapcsolódott az Aranka-féle *Nyelvmivelő Társaság* tevékenységéhez, tagja volt a Döbrentei Gábor által szerkesztett *Erdélyi Múzeum* írói körének s számos munkája jelenik meg ebben — a maga idejében —, nagy jelentőségű, Erdélynek időben is legelső magyar nyelvű tudományos és szépirodalmi folyóiratában. Ilyen körülmények között 1816-ban Erdélyben már régi barátait üdvözölhette. Három hónapos erdélyi tartózkodása alatt Erdély nevezetesebb helyeit mind bejárta. Kolozsvár, Marosvásárhely, Andrásfalva, Nagyszeben, Tordos, Vajdahunyad, Dédács, Szászváros, Algyógy, Kenyérmező, Gyulafehérvár, Nagyenyed, Zsibó és Hadad voltak tartózkodásának állomáshelyei. Erdélyben szenvedélyesen érdekelte minden történeti és kulturális vonatkozású emlék. A történelem és kultúrtörténet ismerete szerinte mindenkinek saját maga iránt való kötelessége. Kortársai közül is azokat tartja példaképeknek, akik kincsekkel gazdagították népük kultúráját: könyvtárakkal, képgyűjteményekkel stb. Ez a mélységes kultúra- és hagyományszeretete viszi el Marosvásárhelyen a Teleki Tékába, Nagyszebenben a Brukenthal-múzeumba és könyvtárba, a kolozsvári, vásárhelyi és enyedi református kollégium könyvtáraiba és Gyulafehérvárra a Hunyadi-sírhoz. Ekkor érlelődik meg benne a gondolat, hogy „e szép napok emlékét" megörökítse. 1816. július 16-án Dessewffy Józsefhez intézett levelében ezt írja: „Utamat írni fogom s kiadom. Gyönyörű tapasztalásaim voltak; s minthogy mi Magyar Országi Magyarok Bécs miatt csak Nyugat felé szeretünk járni, s Erdélyt nem tekintjük — meg, még ha Párist nézzük is: utazásom ha nyomtatásban jelenend — meg, nem lesz sem gyönyör, sem haszon nélkül".[13] Tehát elsődleges célja a gyönyörködtetés mellett a tanítás, nevelés. Mint a felvilágosítók általában, állandóan oktat és nevel. Művének tanító szándéka szembetűnő. Azért szövi tele útirajzait példátmutató életrajzokkal (a maga és mások életét, tanulmányait, utazásait például állítja olvasói elé). „A szép példák a mi tanulatlan ífjainknak is szikrákat vetnek lelkeikbe" vallja e kérdésről 1820. január 2-án Szabó

[13] Kazinczy Dessewffy Józsefnek. Lásd Váczy, *Kazinczy lev.* XIV. kötet. Budapest, 1904. 3237. levél. 244.

Jánoshoz írott levelében.[14] Ezért az *Erdélyi Levelek* irodalomtörténeti tanulmány is egyben. Nevelő jellege mellett azonban Kazinczy műve szépirodalmi szempontból is jelentős helyet foglal el irodalmunkban. Mivel eredeti élményanyag alapján készült, alkotásainak sorában ez a legközérthetőbb s irodalomtörténeti szempontból ez áll legközelebb az új irodalmi irányhoz, „a valódi életből táplálkozó művészi felfogáshoz".[15]

Erdélyi útját Kazinczy levélformában írja meg s e leveleket barátjához, Dessewffy Józsefhez intézi. „Olvasni fogod hozzád intézett s kiadandó utazásomat"[16] — írja még Erdélyből Dessewffynek 1816. augusztus 10-én. Szeptember 10-én hazatér otthonába, Széphalomra (Bányácska). Ezután minden idejét az *Erdélyi Levelek* megírása foglalja le. S bár október 7-én még munkához sem fogott — amint azt megírja Dessewffynek is,[17] 1817. február 17-én már harminc írott ív volt kész a levelekből és ahogy tervezte „. . . még lesz vagy tíz és így nyomtatva közel 25 árkust fog tehetni."[18] Március közepe táján elkészült a mű, melynek néhány levele a *Tudományos Gyűjtemény*ben külön is megjelent.[19]

E kidolgozás korántsem jelenti azonban Kazinczy művének végleges formáját. Ezután évekig tartó küzdelmes munka következik, művének újra és újra — összesen tizenkétszer — történő átdolgozása, egyrészt *szubjektív*, másrészt a körülményekből adódó *objektív* okok miatt.

Melyek voltak ezek a szubjektív okok? Elsősorban Kazinczy alkotási módszerének legfőbb sajátosságai: az alaposság és körültekintés. Váczy János szavaival „nem csak vallotta, de túlozta is Horatius Nonum prematur-féle elvét s a Correctió annyira második természetévé lett írói jellemének, hogy soha egyetlen nagyobb művét sem adta ki, míg ő maga át nem vizsgálta, barátainak ítéletét fontolóra nem vette."[20] Művének első kidolgozását ő maga sem tekintette befejezettnek. Ezt az a tény is bizonyítja, hogy míg 1817. március 13-án Döbrenteihez írott levelében[21] tudatja, hogy erdélyi utazásának kidolgozásával elkészült, Berzsenyi Dánielt március 23-án arról értesíti, hogy: Erdélyi utazásomat most dolgozom harmadikszor, hogy castigatus ad unguem legyen . . .[22] A Berzsenyihez írott sorokból az is kitűnik, hogy az *Erdélyi Levelek* második válto-

---

[14] Kazinczy Szabó Jánosnak. Lásd Váczy, i. m., XVII. kötet. 3806. levél. 3.

[15] Váczy János, *Kazinczy Erdélyi Levelei.* Lásd Budapesti Szemle, 1906. 127. kötet. 62.

[16] Váczy, *Kazinczy lev.* XIV. kötet. 3244. levél. 254.

[17] Uo. 3288. levél. 344.

[18] Kazinczy Dessewffy Józsefnek. Lásd Váczy, i. m. XV. kötet. 3376. levél. 57.

[19] Abafi Lajos, *Erdélyi Levelek.* Budapest, 1880. 10. — A Tudományos Gyűjteményben megjelentek: 1817. II. kötet. *Töredékek Kazinczy Erdélyi Leveleiből.* (Bogártelke, Dédács); IV. kötet. *Kazinczynek Erdélyi Levelei közül.* (Károlyfehérvár); VII. kötet. *Erdélyi Cancellarius gróf Teleki Sámuel excell. bibliothecája Maros-Vásárhelytt;* 1818. I. kötet. *Kriebel János úrnak levele Kazinczyhoz,* Brezán, októb. 26-án 1817 Hunyadi Jánosnak születése eránt; VIII. kötet. *Az erdélyi szászok. Gubernátor báró Brukenthal Sámuelnek bibliothecája kép-gyűjteménye.*

[20] Váczy János, *Kazinczy Ferenc.* Budapest, 1909. 145.

[21] Váczy, *Kazinczy lev.* XV. kötet. 3397. levél. 113.

[22] Uo. 3405. levél. 137.

zatát csupán az első bővített másolatának tekinthetjük, mely egy pár időközben megismert adattal gazdagodott csupán, mivel a levelek első és harmadik kidolgozása között eltelt időszak az idézett sorok alapján mindössze tíz nap volt.

Művének pontosabbá és teljesebbé tételéhez Kazinczy barátai segítségét kérte. Általában az arisztokrácia haladást képviselő rétegével mutat együttérzést és gondolatközösséget s ezek véleményét kéri. Erdély és Magyarország különböző részeibe küldi szét művét, baráti bírálatra várva s ugyanakkor a hézagok kipótlása végett pontos adatokat kér. A baráti segítség igényét és aprólékos, részletekbe menő, gonddal feltett kérdéseit mutatják többek között Döbrentei Gáborhoz 1816. november 1-én[23] s 1818. március 29-én írott levelei,[24] melyekben egyrészt Erdélyhez kapcsolódó kultúrtörténeti vonatkozások érdeklik, például: Döbrenteitől tudakolja meg, hol található Hunyadi János károlyvári (gyulafehérvári) templomban álló szarkofágjának a leírása, majd híreket vár a kolozsvári színház felől, másrészt a régi vármegyék közigazgatási rendszere érdekli behatóan. Ezt bizonyítják továbbá 1816. november 4 -én Gyulai Lajoshoz[25] és 1817. június 14-én Wesselényi Miklóshoz[26] írott levelei is. Wesselényinek többek között ezt írja: „Nagyon kérlek olvasd meg ezeket nagy gonddal, pótold ki hézagjait, parancsolj, mit változtassak."[27]

Kazinczy elsősorban erdélyi barátainak véleményére kíváncsi. Wesselényi Miklós mellett Cserei Farkas, Döbrentei Gábor, Sipos Pál és Cserey Miklós, Erdély haladó gondolkozású közéleti férfiai alkotják legbizalmasabb baráti körét, s egyben ezek művének legszámottevőbb bírálói is, bár leveleit Kölcsey Ferenc, Szemere Pál, Vitkovics Mihály, Teleki László, Horváth Ádám, Vay Miklós, Szabó János, Bölöni Farkas, Sándor és Kis János is olvasta. Általában Kazinczyt az általa nagyrabecsült egyéniségek iránti mély tisztelet és a közösségérzés jellemzi. Horváth János említi, hogy: „keresve-kereste kora szebb lelkeinek az ismeretségét."[28] Kazinczynek módjában állott valóban kiváló férfiak barátságát megszerezni. E kor nagy feladatok előtt álló társadalma, s a polgári viszonyok kialakulása szükségszerűvé tette a nagy egyéniségek megjelenését, és a kiváló jellemek eszményítése a kor jellegzetes vonása volt, mely Kazinczyra is nagy hatást gyakorolt. Ebből következik az a törekvése, hogy a már említett neves férfiak bíráló megjegyzéseit felhasználja és értékesítse művében.

1817 június—augusztusban Kazinczy negyedszer is átdolgozta művét annál is inkább, mivel a tárgy ismeretéhez közelebb álló erdélyi barátai részéről kifogások merültek fel. Főleg Döbrentei Gábor kezdte nehézményezni, nagyobbrészt hiúságból, a mű — szerinte — másokat túlságosan magasztaló tónusát. Kazinczy elkeseredetten írja 1817. június

23 Váczy, i. m. XIV. kötet. 3313. levél. 415.
24 Váczy, i. m. XV. kötet 3576. levél. 543.
25 Váczy, i. m. XIV. kötet. 3315. levél. 419.
26 Váczy, i. m. XV. kötet. 3457. levél. 247.
27 Uo.
28 Horváth János, *Kazinczy emlékezete.* Lásd Budapesti Szemle. 1931. 223 kötet. 178.

29-én Wesselényinek: „Némellyek nem javallják, hogy én ollyakat is tisztelőleg említek, a'kiket ők nem tisztelnek. De ők igen igazságtalanok midőn nekem ezt vétkül veszik".[29] Egyik később írott levelében (ugyancsak Cserei Farkashoz) megjegyzi: „. . . illő, hogy én mind elmondjam azt a' sok jót a' mit Erdélyben láttam."[30]

Döbrentei kifogásainak valószínűleg személyes okai is voltak. Cserei Farkas Kazinczyhoz írott levelében ezzel kapcsolatban meg is jegyezte: „eö (Döbrentei Gábor) előtte nincs semmi jó, semmi tiszteletes, csak az, ami által tömjén füst áldoztatik nékie. . ."[31] Ennek ellenére Kazinczy újra átdolgozta művét, kissé tartózkodóbb hangot ütve meg. Végül a negyedik átdolgozás kéziratát — előrebocsátva, hogy a mű még nem végleges — a címzettnek, Dessewffynek is megküldi, bírálatát várva. 1818. január 7-én kelt válaszában Dessewffy ezt írja: „Nem tudom lefesteni, minő gyönyörrel öntötték el lelkemet Erdélyi Leveleid, megtetszik belőllük a' szép előadásokban gyakorlott elme, ki látni rajtok a tárgy ismételt feldolgozásának tökéljeit, nem pedig gondjait."[32]

Dessewffy levelének elismerő tónusa arra enged következtetni, hogy a művel kapcsolatos bíráló megjegyzései, melyekre különben levelében is utal, nem lehettek számottevőek.

Az *Erdélyi Levelek* ezzel még korántsem voltak készen. Kazinczy újabb változtatásokat eszközölt. Leveleit németre is le akarván fordíttatni[33] s végül mindkét nyelven kiadatni, 1818 januárjában ötödször, majd márciusban hatodszor is átdolgozta, most már a stil és a fordítás szempontjait helyezve előtérbe. Különösen a kolozsvári élményeit megörökítő levelet írja át, mely szerinte: „egy hosszú galériája volt a' portréteknek változtatások nélkül".[34] A fordító, Majláth János szerint a német fordítás szempontjából is fontos volt ez az átdolgozás, mivel az erdélyi személyiségeket nem ismerő idegenek számára ezek a portrék amúgy sem mondtak volna semmit.

Ezalatt a kézirat újra megfordult barátai kezén, akik megtették megjegyzéseiket, Kazinczy szavaival: „nem a' *Munkát*, hanem a dolgot illetőket,"[35] vagyis nem lényegbeli, hanem részletadatokra vonatkozó észrevételeket tettek, s véleményük egymástól gyakran különbözött. Például Döbrenteinek a harmadik átdolgozáshoz fűzött megjegyzése szerint Kazinczynak bővítenie kellene leveleit „historiai, statisztikai jegyzetekkel" s e célból elolvasásra javasolja „Erdély Országnak három könyvekre osztatott törvényes könyvé"-t, melynek ismerete szerinte elengedhetetlen, mivel magasabb rendű törvénykezéseket tartalmaz.[36] Ugyanakkor Teleki

---

[29] V á c z y, i. m. XV. kötet, 3465. levél. 258.
[30] Uo. 3482. levél. 291.
[31] V á c z y, i. m. XX. kötet. Budapest, 1910. 4728. levél. 184.
[32] V á c z y, i. m. XV. kötet. 3537. levél. 424.
[33] K a z i n c z y M a j l á t h J á n o s nak. Lásd Uo. 3541. levél. 435. (Németül).
[34] K a z i n c z y D e s s e w f f y J ó z s e fnek. Lásd Uo. 3547. levél. 454.
[35] K a z i n c z y B a y G y ö r g y nek. Lásd V á c z y, i. m. XVI. kötet. Budapest, 1906. 3638. levél. 137.
[36] D ö b r e n t e i G á b o r K a z i n c z y nak. Lásd V á c z y, i. m. XV. kötet, 3454. levél. 238.

Józsefnek a nyolcadik átdolgozásról írott véleménye alapján „a harmadik levélben, mely Erdélynek politika felosztásáról, igazgató székeiről, és egyéb közönséges statisztikai esméretéről szóll..., talán a munka több részeinek kellemetességeivel, az előadás mindenütt észrevehető elevenségével nem egyez meg".[37]

Zádor Györgynek 1825. szeptember 25-én írott levelében Kazinczy meg is jegyzi, hogy: „Erdélyi Leveleimet szinte bánom, hogy olly sokakkal láttatám. Dicséret vagy gáncs engem meg nem zavar: de fonákabb ítéleteket alig képzelhetek, mint amellyeket barátaim ezen dolgozásom felől tesznek."[38]

1819 januárjában — lényegbeli változtatásokat nem eszközölve — a Cserei Farkastól vett, erdélyi hivatali tisztségekre és személyekre vonatkozó[39] néhány kiegészítő adattal bővítette művét, amiről 1819 januárjában tudatja Kis Jánost is.[40]

Kétségtelen, hogy ez a sok javítgatás — bár munkája adatokban gazdagodott — a mű egyöntetűségének a rovására, s élményszerűségének a csökkenésére vezetett, noha elvi kérdésekben Kazinczy nem változtatott és álláspontját nem adta fel.

Végre 1819 áprilisában Kazinczy már elég érettnek találta művét ahhoz, hogy a cenzúrának alávethesse, majd megjelentesse. Ezzel viszont megkezdődik a kiadatás útját álló objektív nehézségek egész sora. Kazinczynak tapasztalnia kell a Habsburg-elnyomás és magyar kiszolgálói okozta akadályokat, melyek a cenzúra kérlelhetetlenségében, s a kiadás rendkívüli nehézségeiben álltak. Bécsnek minden haladó törekvés elfojtására irányuló politikája különösen fontos szerepet szánt ebben az időben a titkosrendőrségnek és a cenzúrának. Kapcsolatuk, közös rendeltetésükön — minden haladó törekvés elfojtásán — kívül a kiadott nyomtatott művek és általában a szellemi termékek ellenőrzésében is megmutatkozott, mivel ez a rendőrminisztérium hatáskörébe tartozott.

A haladó gondolattal szemben tanúsított ellenséges magatartás kiterjedt a klasszikusokra is. Haladó szellemű könyvek kinyomtatása éppenséggel lehetetlen volt. Komoly tudományos munkák minden fórumot végigjártak és mégsem jelenhettek meg. A titkos jelentők névsorában polgármesterek, főnemesek, főpapok, ügyvédek és tisztviselők szerepelnek.[41] Nem véletlen tehát, hogy Kazinczy művének cenzorai a főpapság és nemesség képviselői. Az *Erdélyi Levelek* első cenzora a sárospataki Tulsiczky plébános, aki többszöri sürgetés ellenére is csupán augusztusban írta Kazinczy művére az Imprimaturt. De kegyetlenül bánt a munkával, Bethlen Gábor és Bocskai ábrázolását kifogásolva főleg. „Elkeseredik az író, mikor ily cenzorokat lát — kiált fel a szerző — Bocskayt nagynak nem

---

[37] Teleki József Kazinczynak. Lásd Váczy, i. m. XVII. kötet. 3829 levél. 81.

[38] Váczy, i. m. XIX. kötet. Budapest, 1909. 4529. levél. 412.

[39] Cserei Farkas Kazinczynak. Lásd Váczy, i. m. XVI. kötet. 3620. levél. 100.

[40] Kazinczy Kis Jánosnak. Lásd Uo. 3686. levél. 274.

[41] *Magyarország története.* 1790—1825. Arató Endre közreműködésével írta Varga Zoltán. Budapest, 1954. 205. (Főiskolai jegyzet).

nevezhetem mert rebellis volt és erkölcstelen." — írja Dessewffy Józsefnek,[42] majd Döbrenteihez intézett levelében megjegyzi: „Ezt el kell nyelnem; a Censornak minden szabad"[43] ezzel a korállapotokról mondva ítéletet. Kazinczy mély felháborodással veszi tudomásul, hogy a haza szeretete és annak védelme erkölcstelen tény. „Valljuk — meg, becsületes embernek kín olvasni a Haza dolgait. Sok csudált semmit lát, s az olly nagy emberek, mint Báthori István és Bocskay, s kivált Bethlen Gábor kárpit alá vagynak dugva, hogy az olvasó őket ne ismerje," — írja 1823 márciusában Cserey Miklósnak.[44]

A cenzor kifogásai miatt elkeseredéssel telve 1819 végén most már nyolcadízben dolgozza át művét s mivel a sárospataki nyomda általa kívánt betűtípusai késlekedtek, Trattner János pesti nyomdájában szándékszik művét kinyomattatni. Ily készületek, küzdelmek és remények közt telt el az 1820—21-es év, s egyre többen sürgették a mű megjelenését, többek közt Trattner is, de senki sem volt hajlandó néhány száz forintot áldozni a megjelenésére. Ezt nem annyira a napoleoni háborúk előidézte kétségbeejtő gazdasági helyzet okozta, mint inkább a kulturális érdeklődésnek a korabeli magyar viszonyokra annyira jellemző hiánya, noha Kazinczy finom célzattal ismét vándorútjára bocsátotta az *Erdélyi Levelek* kéziratát, remélve, hogy a főurak anyagi segítségét megnyeri műve számára. Így a mű kiadása újra kitolódott. Ennyi késedelem szükségszerűen a levelek érdekességének a rovására ment. Látva ezt Kazinczy maga is, 1822 márciusában gyökeres átdolgozással, immár kilencedszer készítette sajtó alá művét,[45] mivel úgymond „az a sok tanácsló kivert eszemből; kihallgattam őket, s már most magamat követem szabadon. A többek közt azt a változást teszem, hogy a Leveleket öszve-foglalom s így az 50 Levél talám 20 Levelet fog tenni, anélkül, hogy a Munka vékonyabbá váljon emiatt."[46] Az átdolgozás kézirata 1823 februárjában a bécsi egyetem és Teréziánum rendkívüli jogi tanárához, Jung Jánoshoz került cenzúrára, akinek jóváhagyását meg is nyerte, de a cenzúrahálózat igen éber lévén, a kéziratot másodellenőrzésre gróf Batthyány Vincének adta ki, aki Kazinczy művével igen mostohán bánt, erőszakkal késleltetve annak kiadását és változtatva annak szövegén. A Habsburg házat évszázadokig hűségesen kiszolgáló Batthyány-család[47] sarja, mint aki kiváltságait a gyarmati elnyomás képviselőjétől, a bécsi udvartól kapta, nem nézhette el Kazinczynak Mária Terézia erőszakos politikájára tett, különben óvatos megjegyzéseit sem, s az eredetileg következőképpen hangzó szöveget „aki... elnézi mit teve Therézia,

---

[42] Váczy, i. m. XVI. kötet. 3801. levél. 544.

[43] Uo. 3795. levél. 533.

[44] Váczy, i. m. XVIII. kötet. Budapest, 1908. 4173. levél. 281.

[45] Itt nyolcadik átdolgozást említ ugyan, de már előbb, 1819 decemberében Dessewffynek, majd 1820 januárjában Majláth Jánosnak írott leveleiben ugyancsak nyolcadik átdolgozásról beszél, s így valószínű, hogy itt tévedett.

[46] Kazinczy Dessewffy Józsefnek. Lásd Váczy, i. m. XVIII. kötet. 405. levél. 39—40.

[47] *A Magyar Nép Története.* Budapest, 1953. 186.

érzeni fogja, hogy kegy és kémélés mindég czélra viszen, az ellenkező pedig mindég rosszat szül" — így módosította: „aki elnézi mit teve Therézia, érzeni fogja, hogy hívság és engedelem kegyet és kéméIést szerez az országnak és mindég czélra viszen." Ezzel a változtatással gyökeresen megmásította a szöveg lényeges és helyes mondanivalóját. Ennek következtében Kazinczy műve még augusztusban sem volt sajtó alatt.

A sok késlekedés, huzavona miatt Trattner János sem sietett az *Erdélyi Levelek* kiadásával s így Kazinczy 1824-ben Werfer Károly kassai nyomdásznak ajánlja fel művét, aki hajlandónak mutatkozott a Levelek kiadására, viszont előre követelte a nyomtatási összeg felét, amit Kazinczy rossz anyagi körülményei miatt nem tudott teljesíteni, jóllehet önzetlen barátai, Vitkovics és társai ez időben (1823 június)[48] 300 forintot tettek össze, hogy a munka megjelenését elősegítsék. Ilyenformán a kiadási terv ismét meghiusult, bár Kazinczynak hosszú évek küzdelmét jelentette a munka. Megtehette volna, hogy gyenge anyagi viszonyai ellensúlyozására az elnyomó rendszer számára kedvezőbb témákhoz nyúljon, amiknek a megjelentetése kétségtelenül simábban ment volna, de erre sohasem volt képes. Irói meggyőződése ellenére nem tudott tollat ragadni. „Én vagy nem írok vagy soha nem lelkem isméretе ellen" — vallja írói hitvallásként Wesselényinek.[49]

Az 1824—25-ös év ismét műve csiszolásával telik el. Ezzel a leveleket a Bécsben történt ellenőrzés óta két ízben dolgozta át. Még mindig lankadatlan kedvvel foglalkozik a munkával: „amit írok lángoló szívvel írom; s az *Erdélyi Levelek* így írattak."[50] Valószínűleg ekkor írhatta meg művének bevezetőjét is, melyről első ízben ekkor értesíti barátját, Kis Jánost.[51] Művének újabb ellenőrzője Nopcsa Elek udvari cenzor volt.

1828 elején Pestre készül munkájának kiadása végett. „Ami az Erdélyi Levelekből bejő, az egyenesen fundusul fog hét gyermekeimnek szolgálni" — írja Toldy Ferencnek.[52] Sajnos a kiadást már nem érhette meg. Bár 1829-ben művét még egyszer és utoljára átírta, illetve átszerkesztette a *Pályám emlékezete* folytatásaként, de a most már két kötetté szaporodott műre kiadót kevésbé kapván, eredeti tervéhez tért vissza s a munkát végső ellenőrzés végett 1830. július 11-én[53] Drescher Frigyes pesti cenzornak adta át. Szeptemberre az ellenőrzés megtörtént s Toldy Ferenc 1831 januárjában még mindig biztatja a kiadásra.[54] De még ez évben bekövetkezett halála megakadályozta ebben Kazinczyt.

---

[48] Vitkovics Mihály Kazinczynak. Lásd Váczy, i. m. XVIII. kötet. 4211. levél. 355.

[49] Kazinczy Wesselényi Miklósnak. Lásd Váczy, i. m. XVI. kötet. 3619. levél. 98.

[50] Kazinczy Horváth Ádámnak. Lásd Váczy, i. m. XIX. kötet. 4411. levél. 227.

[51] Kazinczy Kis Jánosnak. Lásd Uo. 4533. levél. 419.

[52] Abafi Lajos, i. m. 23.

[53] Uo. 24.

[54] Toldy Ferenc Kazinczynak. Lásd Váczy, i. m. XXI. kötet. Budapest, 1911. 5268. levél. 447.

Az *Erdélyi Levelek* csupán 1839-ben láttak napvilágot Bajza József és Toldy Ferenc kiadásában, akik a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából megindították a „Kazinczy eredeti munkái" című sorozatot. (1839[55]). Ennek alapjául az 1826-os átdolgozás szolgált.[56] A következő kiadást az Abafi Lajos által megindított és szerkesztett „*Nemzeti Könyvtár* sorozat 1880-ban megjelent kötetében találjuk, melynek szövegét az 1824-es átdolgozás képezi.[57] Végül utolsónak Jancsó Elemér *Erdélyi Ritkaságok* című sorozatában jelent meg újra (1941), az Abafi által kiadott szövegnek megfelelően.

Az *Erdélyi Levelek* irodalomtörténeti értékének felméréséhez elengedhetetlen a levelek keletkezési körülményeinek feltárása és egyes változatainak filológiai pontossággal való megvizsgálása. Ennek a fontos kérdésnek a tudományos megoldásához akar hozzájárulni ez a dolgozat.

Bolyai Tudományegyetem
Magyar irodalomtörténeti tanszék

ДАННЫЕ ОБ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЯ КАЗИНЦИ ФЕРЕНЦА „ПИСЬМА ИЗ ТРАНСИЛЬВАНИИ"

(Краткое содержание)

Произведение Казинци Ференца „Письма из Трансильвании" возникло во втором этапе его литературной деятельности, в годы после подавления заговора Мартиновича. В этот период писатели оказались в специальных социальных условиях. Венские сыщики охватили всю империю, и их главная задача заключалась в том, чтобы преодолеть всякое народное движение и национальное освобождение. При таких условиях была невозможной даже попытка политической борьбы, а группа радикальных писателей могла выразить свои взгляды на общественный процесс и национальную независимость лишь на эзоповском языке.

Литературная деятельность Казинци Ференца этой эпохи стоит в центре движений, приспособившихся к новым условиям борьбы с реформой языка, организация литературной жизни и т. д.).

Его самые замечательные произведения этого времени, как „Воспоминание моей профессии", „Дневник моего ареста" и „Письма из Трансильвании" свидетельствуют о том, что он не отказался от своего боевого отношения против феодализма и продолжал свою борьбу против колониальной угнетающей власти, против Австрии. Но всё это проявляется в его произведениях замаскированно.

Настоящая работа занимается глубже лишь одним из этих трёх произведений, а именно, „Письмами из Трансильвании", в частности,

---

[55] Abafi Lajos, i. m. 23..
[56] Uo.
[57] Uo. 22.

обстоятельствами возникновения последних. Цель работы выяснить творческую индивидуальность Казинци изучением обстоятельств возникновения „Писем из Трансильвании", и в то же время проникнуть в кулисы тогдашних литературных отношений. „Письма из Трансильвании" являются пригодными для этого тем более, что их подготовка, шлифование и история их издания в общем охватывают весь второй этап литературной деятельности писателя, отражая его частную жизнь, и в то же время положение и литературные отношения того времени.

Это произведение Казинци — хотя по своему жанру оно следует чужому образцу, путешествиям англичанина Стерна и немца Маттиссона — в своих целях и по своему характеру является совсем другим — отражением политических и литературных взглядов автора.

Автор „Писем" сыграл важную роль в обществе своего времени и даже намерение написать эти „Письма" и их цель являются одним из доказательств передового мышления Казинци.

Эти „Письма" увековечивают переживания трансильванского путешествия писателя. Он прибыл в Трансильванию в июне 1816 года. Это путешествие он описывает в виде писем, переработанных им. Задачей нашей истории литературы является подготовление критического издания. Предпосылкой этого и является открытие обстоятельств возникновения произведения. Научному решению этого важного вопроса и хочет содействовать автор этой работой.

CONTRIBUTION À L'HISTOIRE DES *ERDÉLYI LEVELEK* (LETTRES DE TRANSYLVANIE) DE KAZINCZY FERENC

(Résumé)

Cette oeuvre de Kazinczy a pris naissance dans la deuxième période de son activité d'homme de lettres, après que la conjuration jacobine de Martinovics fut étouffée dans le sang. Cette époque a placé les écrivains devant des conditions sociales particulières. La police secrète de Vienne a compris dans un seul réseau tout l'empire pour prévenir tout mouvement populaire et toute organisation tendant à la délivrance nationale. Dans ces conditions même les tentatives de luttes politiques étaient impossibles et le groupe d'écrivains appartenant aux radicaux ne pouvait exposer ses vues visant au progrès social et à l'indépendance nationale.

L'activité littéraire de Kazinczy se trouve à cette époque au centre des mouvements sociaux appliquant les nouvelles méthodes de lutte adéquates aux conditions données (réforme de la langue, organisation de la vie littéraire etc.). Ses plus importantes oeuvres datant de

cette époque (Pályám emlékezete — Souvenir de ma carrière, Fogságom naplója — Journal de ma captivité et Erdélyi Levelek — Lettres de Transylvanie) prouvent qu'il n'a point renié son attitude antiféodale militante et qu'il continua à lutter contre la puissance d'oppression coloniale (l'Autriche), pour le progrès civique et pour la délivrance nationale. Toutefois, dans ces oeuvres-ci, se conformant à la situation donnée, il le fait de façon voilée.

Sur ces trois oeuvres de Kazinczy cette étude ne s'occupe de façon détaillée que des Lettres de Transylvanie, notamment des conditions dans lesquelles elles ont pris naissance. De cette façon elle vise à contribuer à l'élucidation de l'individualité créatrice de Kazinczy, permettant en même temps d'avoir un aperçu des secrets de coulisse littéraires de l'époque. Bien que cette oeuvre ne comprenne que trois mois de la vie de l'auteur, elle se prête à ce but vu que sa rédaction, son polissement et son édition ont duré quinze ans et que dans l'ensemble ce laps de temps comprend toute la deuxième période de la carrière littéraire de l'auteur, reflétant fidèlement sa vie privée, ainsi que les conditions sociales et littéraires de l'époque.

Bien que cette oeuvre imite des modèles du genre étrangers — notamment c'est en étudiant les journaux de voyage de l'anglais Sterne et de l'allemand Matthison que Kazinczy se décide à rafraîchir par écrit les joies de son voyage en Transylvanie — pour ce qui est de ses but et caractère, elle est totalement différente, projetant fidèlement les conceptions politiques et littéraires luministes de l'auteur.

Par le choix de son sujet et par la façon de le traiter, cette oeuvre a joué un rôle politique important dans la société de l'époque. Le dessein d'écrire ces lettres ainsi que leur but même illustrent la façon de penser progressive de Kazinczy.

Les Lettres de Transylvanie de Kazinczy éternisent les choses vécues par l'auteur pendant son voyage dans cette contrée où il arriva en juin 1816. Tout son voyage est décrit sous forme de lettres, et il les refait au total 12 fois, partie pour des raisons subjectives (profondeur de sa façon de créer, circonspection et respect de l'autorité etc.), partie pour des raisons objectives inhérentes aux conditions données (conditions littéraires et culturelles de l'époque, terreur policière, censure etc.)

Les Lettres de Transylvanie ne furent publiées qu'après la mort de leur auteur, en 1839, par les soins de Bajza József et Toldy Ferenc. Deux autres éditions suivirent, en 1880 et en 1941.

C'est à l'histoire littéraire qu'incombe la charge d'en préparer une édition critique. La condition préalable est la mise en lumière des circonstances dans lesquelles cette oeuvre a pris naissance. L'étude présente se propose de contribuer à la solution scientifique de ce problème important.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA UNUI VECHI MOTIV FOLCLORIC ROMÎNESC

de

DUMITRU POP

Ocupîndu-se de *Geneza melodică a baladei lui Pintea Viteazul*[1], Const. Gh. Prichici, comparînd variantele ei melodice cu „variantele melodice mai reprezentative, așa cum le întîlnim în repertoriul păstoresc", ajunge la concluzia că ea „își are rădăcinile înfipte în fondul tradițional de cîntece păstorești"[2]. Raportul acesta dintre producția folclorică haiducească și păstorească maramureșeană fusese amintit mai înainte de către Tache Papahagi[3].

Din repertoriul tradițional păstoresc, Prichici se oprește la două motive: „ciobanul care și-a pierdut oile" și „horea buciumului" sau „horea oii", din ultima aducînd două noi variante culese recent. Primul din aceste motive a fost atestat la noi într-o epocă veche[4] și pe cea mai mare parte a teritoriului nostru folcloric. Cîteva vestigii cu neîndoielnice elemente arhaice am notat și noi, în vara anilor 1956 și 1958, în Munții Apuseni. În schimb, mențiunile privitoare la celălalt motiv sînt cu mult mai sărace, în ciuda importanței pe care o prezintă — lucru ce reiese și din studiul amintit. Tocmai de aceea ne oprim în cele ce urmează asupra lui, aducînd cîteva contribuții noi.

Cel dintîi cercetător romîn care a atras atenția asupra acestui motiv, descriind în amănunt o variantă maramureșeană și alta aromînă, este Tache Papahagi[5]. Ion Mușlea accentuează apoi însemnătatea motivului, socotind că „aflarea unor variante cu versuri mai numeroase, ar duce la descoperiri prețioase"[6]. Autorul publică totodată șapte variante din Țara Oașului.

Amîndoi cercetătorii subliniază atmosfera autentică de vechi cîntec bătrînesc a variantelor înregistrate. De altfel — lucru care n-a

[1] Revista de folclor, II (1957), nr. 4, p. 7—26.
[2] *Ibid.*, p. 25.
[3] *Graiul și folclorul Maramureșului*, Buc., 1925, p. 176.
[4] G. Kristóf, *Influența poeziei populare romîne din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint*, în Dacoromania, III (1923), p. 555, apoi la Șincai etc.
[5] *Lucr. cit.*, p. XLVII—XLVIII.
[6] *Cercetări folclorice în Țara Oașului*, în Anuarul Arhivei de folclor, I (1932), p. 136.

fost arătat pînă acum — motivul cu care ne ocupăm alcătuieşte chiar conţinutul baladei *Şalga* din colecţia lui Vasile Alecsandri. Întîlnim aici aceleaşi elemente esenţiale de structură şi aceeaşi dezvoltare a acţiunii:

„. . . . .
La perdeaua cu cîni rei,
A Şalghii a vădanei,
Este-o turmă de cîrlani,
Păscută de opt ciobani
. . . .
La perdea-n miezul nopţei
Nemerit-au haiducei,
Nemerit-au, năvălit-au,
Paloşele zinghenit-au,
Pe ciobani legatu-mi-au,
Dulăi -mpuşcatu-i-au,
Iar pe baciul cel mai mare
Îl fereca şi mai tare
Cu coatele la spinare
. . . . "

Baciul cere „căpitanului" de haiduci un favor:

„Fă-ţi o milă şi cu mine
Şi-mi dezleagă braţele" —

la ceea ce,

„Căpitanul se-mblînzia,
Braţele-i le slobozia
Iară baciul cum scăpa,
Mîna-n sînu-şi o băga,
Bucium de aur căta
Şi de trei ori buciuma . . .
. . . . "

Şalga aude în somn glasul buciumului, se sfătuieşte cu soacră-sa, care încearcă să o liniştească, pentru ca, în aceeaşi clipă, auzind din nou sunetul de alarmă, să încalece în grabă şi să-şi salveze turma prin luptă[7].

Se impune să atragem de pe acum şi în mod special atenţia asupra unei apropieri ce există între varianta din balada lui Alecsandri şi varianta aromînă descrisă de Tache Papahagi[8]. Şi într-un caz şi în celălalt eroul central (ciobanul jefuit) este un bărbat, iar semnalul de

---

[7] *Poezii populare ale romînilor*, adunate şi întocmite de Vasile Alecsandri, Buc., 1866, p. 58—60.
[8] *Lucr. cit.*, p. XVIII.

alarmă ajunge în amîndouă cazurile la urechile unei femei: la aromîni iubita, care-și trimite tatăl împreună cu o poteră să-i salveze iubitul, la Alecsandri ea însăși salvatoare (nu va fi oare aceasta rezultatul unei îndreptări a poetului, în tendința lui de a idealiza calitățile romîncei?!).

Motivul „horea buciumului" ne apare, șters ce-i drept, și într-una din variantele ardelene ale *Mioriței*. Ciobanul, lovit de săbiile celorlalți, se roagă să-l mai lase măcar pînă își va lua „trîmbgița":

Și atîta l-o lăsat
Trîmbgița că ș-o luat
Și-n trîmbgiță c-o suflat,
Munții s-o cutremurat
Văile s-o turburat
Pcietrile s'o despicat
Maica lui l-o auzit
Și la dînsul c'o vinit[9]
. . . .

Credem că motivul nostru a fost răspîndit altădată pe o arie cu mult mai largă decît aceea pe care o dovedesc materialele publicate; păcat că cercetătorii nu l-au urmărit mai atent și mai stăruitor în zonele de intensă viață pastorală[9a].

Cu ocazia cercetărilor consacrate de Academie păstoritului în Munții Apuseni, am cules în 1956 și 1958 alte opt variante, care ni se par foarte interesante nu numai pentru cunoașterea răspîndirii, ci și a istoriei motivului.

Toate cele opt mărturii sînt fragmentate, ele reținînd aproape exclusiv versurile ce alcătuiau mai înainte miezul baladei. Regretăm că nu am avut posibilitatea să le notăm și melodia, astfel ca să poată fi studiate și din punctul acesta de vedere. Putem menționa doar atît că ele sînt socotite de către informatori mai ales ca piese muzicale, fiind executate din fluier.

Iată textul variantelor înregistrate:

1. *Horea păcurarului*

„Cur[ă][10], Dadule, cur[ă],
C-o mie de ŭăi avui:
Cin[ci]-sute d'e ŭăi mînară,
Cîńii mi-i pușcară,
Pă mińe mă legară".

(Culeasă din satul Rogojel, rn. Huedin, reg. Cluj, în ziua de 1 VII 1956, de la Buș Indrei „Goț", 78 ani, fost „păcurar" multă vreme).

---

[9] Barna I. Olimpiu, *Veselie, dor și jale*, Sighișoara, 1944, p. 132—133.

[9a] Motivul a pătruns și în literatura cultă. Il întîlnim astfel în nuvelele scriitorului ardelean Vasile Ranta-Buticescu, *Flori de munte*, scrisă în 1882 și *Florile codrului* scrisă în 1884 (vezi Vasile Ranta-Buticescu, *Nuvele*, Gherla, 1902, p. 118, 204).

[10] Aleargă, fugi, haide.

2. „Cură[11] tată, cură mamă,
C-o intrat tălharii-n țară
Și pe mine mă legară
Și cînuțî mi-i pușcară,
Cin[ci]-sut'e de uăi luară
Și cin[ci]-sut'e mai lăsară"

(Culeasă din satul Bulz, rn. Aleșd, reg. Oradea, în ziua de 15 VII 1956, de la Silaghi Petru, 52 ani).

3. *Horea păcurarului*

„O fost un păcurar. O vinit hoțî și l-o prins, l-o legat. Iel o cîntat din trișcă:

„Haida maică, haida taică,
Că pe mine m-o legat,
Uăile le-o mînat,
Cîñile[12] mi l-o pușcat".

(Culeasă din satul Bulz..., la 15 VII 1956, de la Bot Ana, 73 ani, care mărturisește că o știe de la vestitul „păcurar" Todere Dumitri, mort cu ceva mai înainte).

4. „O vinit hoțî la iel, la păcuraru Dadu. Iel o zîs să-l dezlege la o mînă ș-o zîs din fluier:

„Dadule, Dadule,
Ia vină, ia vină,
Că lotri-o urlat[13],
Cînii i-o pușcat,
Pă mine m-o legat,
Uăile-o mînat.

Iel o zîs din fluier".
(Culeasă din satul Budureasa, rn. Beiuș, reg. Oradea, în ziua de 7 VII 1956, de la Laza Simion, 60 ani).

5. „O fost un păcurari care o crescut în munte la uoi. O șezut acolo la uoi în munte și o auzît clopote de-acolo la biserică ș-o zîs: „Săracu de mine, că io stau în munte și oamenii să duc la biserică, și nici nu m-oi ști ruga și o cîntat o hore:

O, ce dulari de păcurari,
Barba-mi bate jerunțî,
Mustețăle umerile
Păstorindu-mi uoile.

O vinit tălharii la iel să-l bată, să-l omoare și să mîie uoile di la iel.

---

[11] Idem.
[12] Revenind asupra textului, informatoarea modifică „cînuțî".
[13] Au coborît.

O avut bucium de lemn, apoi o strigat în buciumu-acela. Pă iel l-o chemat Dadu:

Uăile le-o furat,

Păcuraru l-o nepustit.

Şi l-o auzit aici în Budureasa: „Auz că strigă Dadu-n bucium?!"
Apoi o vinit şi iel acasă ş-o spus ce-o păţît".
(Culeasă din satul Budureasa..., la 7 VII 1956, de la Oancea Costan, 83 ani, fost „păcurar" multă vreme).

6. „O fost un păcurar de la Cîmpeni şi i-o ieşit hoţî-n cale. L-o legat. O vrut să-l ducă cu uăi cu tot. Ş-apoi iel o zis să-i scloboază mîna stîngă, da-nu ştiu cum o zîs, în fluier. Apoi o vinit oamenii de la Cîmpeni, o prins hoţî, î-o omorît. Î-o-ngropat acolo-n munte".
(Culeasă din satul Măguri, rn. Cluj, în ziua de 28 VII 1958, de la Roba Gavrilă, 54 ani).

7. „Ciobanii aceia o fost cu uăile la o parte de sat. Dormeau acolo. O vinit hoţii şi o vrut să-i fure cu uăi cu tot. Ciobanii au prins mişcarea şi-o spus în sat că va cînta o hore anume. Hoţii i-o luat pe ciobani şi mergînd pe drum o cîntat ciobanii şi au venit sătenii şi i-au omorît pe hoţi. Sînt şi mormintele la Cumpănă, dincolo de Daneş. Ciobanii au lăsat afurisite mormintele ca să arunce trecătorii cu pietri pe morminte. E acolo o grămadă mare de pietri".
(Culeasă din satul Măguri..., în ziua de 28 VII 1958, de la Bogdan Simion, 26 ani. Informatorul spune că tatăl său, Bogdan Iosif, de 56 ani, o cîntă din fluier).

8. Era un „păcurar" la Ţebea şi-şi păşuna oile în hotarul satului Măguri. Au venit hoţii să-l ia cu oi cu tot. El avea o înţelegere cu oamenii din sat şi cînd a cîntat din fluierul său „fermecat", aceştia au venit şi l-au scăpat, omorînd totodată pe tîlhari. Se cunosc şi azi mormintele lor. Ca urmare a blestemului ciobanului, acel care, trecînd pe acolo, nu aruncă o piatră pe mormintele lor, e afurisit.
(Culeasă din satul Măguri..., în ziua de 28 VII 1958, de la Bogdan Gligor, 34 ani).

După cum vedem, variantele înregistrate de noi în cele patru puncte din nordul Munţilor Apuseni sînt incomplete. S-au păstrat totuşi elementele de bază, care constituie osatura pe care se brodase iniţial povestirea. Prezenţa lor în această regiune a ţării ni se pare foarte importantă, pentru faptul că aduc o dovadă în plus în legătură cu unitatea folclorului romînesc, pentru că reprezintă un document preţios în legătură cu viaţa păstorească în Munţii Apuseni şi oferă unele sugestii cu privire la istoria motivului.

În sensul celor arătate, credem că nu este întîmplătoare situaţia că atît la aromîni, cît şi în Moldova şi Apuseni, eroul central al producţiei este un bărbat, un „păcurar", care în cele mai multe puncte din această ultimă regiune poartă numele ciudat „Dadu". Pornind de aci, considerăm că nu variantele maramureşene şi cele din Ţara Oaşului sînt mai apropiate de forma originară a motivului, ci celelalte.

Dar pe lîngă diferitele şi fireştile deosebiri ce există de la o regiune şi de la o variantă la alta, ne izbeşte schema lor generală, una şi aceeaşi. La aceasta se adaugă şi alte asemănări: aceeaşi atmosferă de legendă, cu aerul de poveste reală, cu localizări[14], care ne vorbeşte despre vechimea motivului. Producţia a urmat probabil calea baladelor degradate în legende, tradiţii. Atît în varianta maramureşeană cît şi în cea de a doua din Budureasa eroul ne apare ca un însingurat de obştea satului şi — ca un amănunt — acţiunea se petrece în acelaşi cadru de sărbătoare.

Avînd în vedere faptul că motivul a fost atestat într-o formă apropiată şi la huţuli[15], unii ar fi tentaţi să-l socotească a fi rezultatul unei influenţe slave. Mărturiile romîneşti, chiar aşa puţine cum sînt, pledează mai degrabă pentru originea romînească a motivului. De la noi el a pătruns apoi şi la huţuli — aşa cum tot de la noi a intrat în repertoriul slovacilor şi al secuilor[16] motivul „ciobanul care şi-a pierdut oile"[17]. Problema va putea fi rezolvată însă definitiv numai atunci cînd vom avea un mai mare număr de variante romîneşti, prin raportarea lor la toate variantele din folclorul popoarelor vecine. Şi există unele materiale la poloni, sîrbi, bulgari şi greci.

Catedra de literatură romînă
Universitatea „Victor Babeş"

ОБ ОДНОМ ДЕРЕВНЕМ РУМЫНСКОМ ФОЛЬКЛОРНОМ МОТИВЕ
(Краткое содержание)

Фольклорный мотив „Хоря бучумулуй" (песня бучума) или „Хоря оилор" (песня овец) считается одним из самых древних румынских фольклорных мотивов. До сих пор он засвидетельствован в Марамуреше, в Цара Оашулуй и у арумын. Наличие его и у гуцулов вызывало сомнения в связи с его румынским происхождением.

Автор статьи нашел этот мотив в балладе **Шалга**, напечатанной поэтом Александри в 1866 г., и в одном трансильванском варианте **Миорицы**, представляя также и восемь других неизвестных до сих пор вариантов, записанных им в Западных Карпатах в 1956 и 1958 гг. Исходя из этого, автор доказывает, что это следы старой пастушеской баллады.

Сопоставляя весь известный материал, автор выявляет то общее, что имеется между всеми этими вариантами и особенно подчёркивает

[14] Informatorii din Budureasa ne spun că eroul era din satul lor, cei din Rogojel ridică pretenţia că era de la ei şi sînt în măsură să precizeze chiar locul unde s-au petrecut lucrurile, la „Stînca tîlharului", dinspre muntele Vîrvuraşul; informatorii din Măguri continuă să arunce şi astăzi pietre pe mormintele hoţilor etc.

[15] Vezi Vlodzimierz Szuchiewicz, *Huculszczyzna*, Kraków, tom drugi, p. 118; apud Tache Papahagi, *lucr. cit.*, p. 176.

[16] Const. Gh. Prichici, *lucr. cit.*, p. 24—25.

[17] Două variante publică Jagamas János şi Faragó József în *Háromszázötven romániai magyar népdal* (Trei sute cincizeci de cîntece populare maghiare din Romînia), sub tipar.

сходство между арумынским вариантом, вариантом Александри и вариантами Западных Карпат, считая последние ближе к первичной форме мотива. Одновременно, принимая во внимание распространение мотива на нашей фольклорной территории и отличие между вариантами из Цара Оашулуй и Марамуреша, и остальными вариантами, автор приходит к заключению, что это раз мотив румынского происхождения.

CONTRIBUTIONS À LA CONNAISSANCE D'UN VIEUX MOTIF FOLKLORIQUE ROUMAIN

(Résumé)

Le motif folklorique de la chanson dite „de la trompe de berger" ou „des moutons" („horea buciumului" ou „horea oii") prend pace parmi les plus anciens motifs folkloriques roumains. Il a été attesté jusqu'ici dans le Maramureş, dans le Pays d'Oaş et chez les Aroumains. La présence du motif également chez les Houtzouls a jeté toutefois un doute sur son origine roumaine.

L'auteur a repéré le motif dans la ballade *Şalga,* publiée par Alecsandri en 1866, et dans une variante transylvaine de la *Mioriţa;* il présente en outre 8 autres variantes inédites recueillies par lui dans les Monts Apuseni en 1956 et 1958. Fondé sur ces matériaux, il confirme l'opinion que nous avons affaire aux vestiges d'une ancienne ballade pastorale.

Comparant entre eux tous les matériaux connus, l'auteur dégage la ressemblance existant entre toutes les variantes et souligne tout particulièrement la ressemblance des variantes aroumaines et d'Alecsandri avec celles des Monts Apuseni; ce sont ces dernières qu'il considère comme les plus proches de la forme originelle du motif. En outre, fondé sur la diffusion du motif à travers notre territoire folklorique, ainsi que sur la différence entre les variantes du Pays d'Oaş et du Maramureş, d'une part, et les autres variantes d'autre part, il plaide pour l'origine roumaine de ce motif.

OBSERVAȚII ASUPRA LIMBII ȘI STILULUI LUI I. A. BASSARABESCU

de

STELA PETCU

Fără a putea fi considerat în rîndul marilor personalități creatoare din prima jumătate a secolului nostru, I. A. Bassarabescu ne apare ca un scriitor cu o fizionomie proprie[1] și oarecum aparte, în peisajul literar al vremii, ca un prozator înzestrat cu un real talent de observator, excelînd îndeosebi în cultivarea genului scurt.

În schițele și nuvelele care alcătuiesc cea mai rezistentă parte a operei sale, scriitorul zugrăvește lumea micii burghezii provinciale, lume pe care o aflăm înfățișată — firește, cu mijloace artistice deosebite — și în scrierile altor prozatori ai vremii, ca M. Sadoveanu, Emil Gîrleanu și alții. Eroii săi sînt diverși slujbași mărunți, impiegați și șefi de gară, profesori, pensionari, văduve și fete bătrîne, ofițeri, avocați, fiecare avîndu-și fișa sa caracterologică și totuși alcătuind împreună, am spune, o singură familie, întocmai ca în creația cehoviană, cu care pe drept cuvînt s-au făcut apropieri[2]. Atmosfera monotonă a tîrgurilor și orășelelor de provincie de odinioară le automatizează viața, imprimîndu-le metehne și tabieturi și îngustîndu-le orizontul material și spiritual în așa măsură, încît îi face incapabili de a-și realiza, în vreun fel, orice năzuință spre o altă existență, mai fericită. Unii dintre ei ajung, tocmai de aceea, robii unor manii și pasiuni meschine, alții încearcă să-și compenseze golul lăuntric, fie lăsîndu-se copleșiți de preocupările mărunte și banale ale traiului lor cotidian, fie hrănindu-se cu iluzii vagi și deșarte, alții, în fine, se lasă terorizați de propria-le dorință de parvenire, căreia îi subordonează toate visurile pe care le nutresc, toate acțiunile pe care le întreprind. De cele mai multe ori însă, depășind posibilitățile reale, aspirațiile tuturor celor care încearcă să-și formeze vreun ideal se năruie iremediabil.

---

[1] G. Călinescu, în *Istoria literaturii romîne*, București, Fundația pentru literatură și artă, 1941, p. 516.

[2] T. Vîrgolici, *Opera lui I. A. Bassarabescu*, în Studii și cercetări de istorie literară și folclor, an. V, 1956, nr. 1—2, p. 196.

Aspectul *critic*, în înțelesul deplin al cuvîntului, ne apare, ce-i drept, oarecum restrîns în creația lui I. A. Bassarabescu, dat fiind, pe de o parte, orizontul ideologic istoricește limitat al prozatorului, iar pe de altă parte, însuși mediul, în genere umil, din care-și recrutează, în mod frecvent, personajele. Bassarabescu nu depășește, de cele mai multe ori, tonul fin — sau uneori amar, ironic —, definindu-se ca un umorist care observă, dincolo de aspectele comice, și pe cele dramatice, ale existențelor care-l preocupă. Dar, dacă față de oamenii simpli și umili, care-i populează în mare măsură opera, adoptă — așa cum constată toți comentatorii — o atitudine de înțelegere, ironizîndu-i cu bunăvoință, față de paraziții sociali, politicieni și afaceriști, aversiunea și ostilitatea scriitorului este evidentă. Așa cum afirmă T. Vîrgolici, în studiul său competent și documentat asupra creației scriitorului, „profitorii, afaceriștii, politicienii frazeologi și patriotarzi, ziariștii venali aserviți intereselor politicii de grup, avocații, ofițerii și funcționarii de stat ignoranți și fanfaroni, îmbogățiții de război — toți aceștia sînt zugrăviți cu ură și dispreț de către I. A. Bassarabescu. Atitudinea sa generală e aceea a umoristului realist, care rîde de defectele unei societăți rău alcătuite, ironizîndu-le biciuitor"[3].

Prin tipurile și caracterele realiste pe care le-a creat, prin numeroasele accente realist-critice la adresa rînduielilor sociale din trecut, de care luăm cunoștință din opera sa, prin arta portretului și a descrierilor de interior, în care s-a dovedit un adevărat maestru, în fine, prin limba și stilul său sobru și, în același timp, plastic, expresiv, I. A. Bassarabescu merită aprecierea cititorului, solicitînd totodată și atenția istoricului literar, ca și a cercetătorului lingvist.

În cele ce urmează ne propunem să relevăm unele particularități de limbă și stil în opera lui Bassarabescu[4].

Întrebuințînd formele și construcțiile limbii familiare vorbite în Muntenia, autorul reușește să redea cît mai fidel mediul în care trăiesc și acționează eroii săi.

În domeniul foneticii, remarcăm unele fonetisme vechi: *a trimete* (O. II, p. 7), *pacinici* (O. II, p. 291), mă *obicinuisem* (O. II, p. 73).

Alte cuvinte apar ca fonetisme muntene: a *coprinde* (O. I, p. 73), *nedomirită* (O. II, p. 128), *pestrui* (O. I, p. 118), *văpsea* (O. II, p. 295), *zgripțoroaică* (O. I, p. 76).

Numeroase sînt formele familiare care prezintă omisiuni de sunete: *d'abia* (O. I, p. 138), *d'asupra* (O. I, p. 130), *fin'că* (O. II, p. 10), *sor'mea* (O. I, p. 117), *tat'su* (O. I, p. 224) etc.

Forme ca: *dom'*, *domnu'*, *conu'*, *omu'* etc. sînt redate așa cum se rostesc în limba vorbită.

În ceea ce privește morfologia, constatăm atît în vorbirea persona-

---

[3] Ibidem, p. 188.

[4] Materialul lingvistic analizat a fost extras din următoarele volume, pe care le dăm însoțite de prescurtările respective. Cifra indică pagina din volum: O. I. = *Opere complete*. Schițe și nuvele. Vol. I, București, 1939; O. II. = *Opere complete*. Schițe și nuvele. Vol. II, București, 1940; Ov. Ș. = *Ovidiu Șicană*, Comedie într-un act și trei tablouri. Ed. a V-a, 1942.

jelor, cît şi a scriitorului — el însuşi fiind muntean — prezenţa unor forme verbale iotacizate: să *auză* (O. I, p. 20), să *înghiţă* (O. I, p. 77), să *închiză* (O. I, p. 190), să *rămîie* (O. I, p. 143), să-i *răspunză* (O. II, p. 37) etc.

Cîteva verbe sînt notate regional, cu sufix sau fără, refăcute pe bază de analogie: *întîrziază* pentru *întîrzie* (O. II, p. 231), *pate* pentru *păţeşte* (O. I, p. 123) sau într-o formă populară fără prefix: să se *bolnăvească* (O. II, p. 33), să se *rudească* (O. I, p. 273).

Unele forme auxiliare de viitor sînt redate ca în vorbirea populară sau familiară: *oi putea* (O. I, p. 200), *om dormi* (O. II, p. 79).

Pronumele şi adjectivul demonstrativ este redat uneori ca în limba populară: *ăst, ăştia, ăia* etc.

Din punct de vedere sintactic, întîlnim construcţia arhaică în care apoziţia stă în acelaşi caz cu substantivul determinat: „Astfel crescu el mare... între ameninţările lui conu Costache şi cicăleala coanei *Siţei*" (O. II, p. 6).

O particularitate a stilului lui Bassarabescu este folosirea frazelor simple, alcătuite prin coordonare sau juxtapunere, care dau exprimării vioiciune, apropiind-o de limba vorbită.

Stilul scriitorului capătă culoare şi expresivitate şi datorită numeroaselor construcţii interogative şi exclamative, obişnuite în vorbirea curentă:

„— Să faci bine să cumperi, domnule! Eu nu sînt învăţată cu mizeria. Neam de neamul meu n-a ştiut ce e sărăcia. Să dai unui conductor să ne ia unt ieftin de la Iţcani... Şi apoi, ce, mă rog? D-nii cantonieri au lăsat obiceiul plocoanelor? Alt'dată, fără să le mai zică nimeni, la două zile trebuia să pice cîte ceva; şi acum nimic! Ori au gust să-i dăm afară?" (O. I, p. 76).

În relatări şi comentarii, apar în construcţia frazelor intercalări cu valoare explicativă:

„Coana Zinca lăsa — după moartea dumneaei — pogoanele şi casa de pe moşie, părintelui Zamfir din Ţărineşti.

Proprietăreasa — o babă înaltă, cu mîna veşnic sub bărbie — îl desluşi. Atunci află el lucruri neştiute: Coana Zinca se ducea adesea — cînd găsea în drum vreo trăsură sau căruţă din Ţărineşti — la popa". (O. I, p. 171).

În stilul descriptiv, autorul elimină adesea verbul, recurgînd la construcţia nominală, care are rolul de a scoate în relief fiecare detaliu al descrierii:

„Pe un pat de tablă, nestrîns, o plapumă veche, albastră, pe jumătate atîrnînd; două perne, poate calde încă, pline de dantele, îşi şoptesc la ureche. Deasupra patului, în perete, o pătură militărească; în mijlocul ei, un tablou cu ofiţeri. Rama îngustă, neagră; fiecare poză înconjurată de un chenar oval" (O. I, p. 37).

Remarcabilă este vioiciunea dialogului în tonul conversaţiei familiare:

„Veni rîndul lui Tudorache. Coana Zamfiriţa îşi muşcă buzele şi zise încet cu ochii în jos:

— Dumnealui nu știe — așa — carte ... se iscălește cu *sugiucul*... Tudorache, unde ți-e basmaua? Îl înnodaseși la un colț.

Bietul Tudorache asudase scotocindu-și buzunarele... Sigiliul nicăieri...

— Zamfirițo, domnule casier, l-am uitat acasă. Ama dovleac!

Și se izbi zdravăn cu pumnul în cap.

— Nu e nimic zise casierul rîzînd. Se poate și fără sigiliu. Trageți cu degetul.

Afară, coana Zamfirița ar fi fost, negreșit, furioasă. Vederea banilor însă, o domoliră. (sic!). S-a mulțumit să-l dojenească. În tramvai l-a cicălit într-una:

— Mai mare rușinea, Tudorache, cînd ai sugiuc, să mă faci de rîs cu deștul!..." (O. I, p. 323).

În cadrul narațiunii, scriitorul introduce o serie de expresii proprii personajelor, pe care le izolează prin ghilimele. Relatînd o serie de amănunte privitoare la educația Iulicăi, autorul arată că știa cînta la pian numai „după ureche". Pianul îl avea de la maică-sa. „Cineva" care nu s-a înlesnit să-i plătească cinci mii de lei, îi lăsase acest „imobil" pe vecie, și dumneaei l-a făcut zestre fetei, iar la conservator n-a dat-o pentru ca să nu vie în „contacturi" cu toate „haimanalele" (O. I, p. 74).

În ceea ce privește vocabularul, Bassarabescu a folosit în opera sa, în mod judicios, categoriile lexicale cunoscute graiului muntean.

Remarcăm în primul rînd, unele cuvinte populare sau arhaice, pe care le notează atunci cînd reproduce vorbirea persoanelor mai vîrstnice: *arțag* „chef de gîlceavă" (O. II, p. 91), *a încropi* „a încălzi puțin" (O. I, p. 19), *a iscodi* „a cerceta" (O. II, p. 170), *a se prigori* „a se usca de sete" (O. I, p. 205), *pîrdalnic* „afurisit" (O. II, p. 33), *sinet* „act, document" (O. I, p. 169) etc.

Chiar scriitorul, cînd povestește, pentru a reda specificul vremii, recurge la o serie de împrumuturi mai vechi, din secolul trecut, creînd pe alocuri o atmosferă arhaică:

„Domnul Ștefan Patroceanu era pe vremea aceea ofițer. În copilărie fusese crescut cu *dascăl* grec. La biserică îl duceau părinții — îmbrăcat în catifea — cu *caleașcă* cu patru *falaitari* și cu *surugiu,* care cînd chiuia odată se auzea în șapte străzi" (O. II, p. 115).

Bassarabescu valorifică în opera sa tezaurul artistic popular atunci cînd introduce cu iscusință în vorbirea acelorași personaje expresii și construcții populare: „a simți că nu-l mai țin curelele" (O. I, p. 205), „a face cu ochiul" (O. II, p. 327), „a se întrece cu gluma" (O. I, p. 190), „a pricepe pînă în tindă" (O. I, p. 195), „a muia arțagul" (O. I, p. 321), „a lăsa gura apă a tîrnuială" (O. I, p. 107), sau unele proverbe cunoscute în limba populară: „tot ce e prea mult nu e sănătos" (O. I, p. 190), „cum ți-i așterne, așa vei dormi" (O. II, p. 28), „tot nașul își găsește naș" (Ov. Ș., p. 45).

Expresiile populare și proverbele determină efecte umoristice dintre cele mai autentice, adîncind totodată caracterul oral al stilului lui Bassarabescu.

Scriitorul presară în conversaţia bătrînilor şi cuvinte de origine turcească şi neogreacă. Unii termeni, deşi nu mai figurează în lexicul activ al limbii, sînt necesari şi fireşti, deoarece desemnează noţiuni de ordin vestimentar sau afectiv, legate de aceste personaje: tc. *anteriu* „haină purtată de preoţi" (O. I, p. 117), *cauc* „căciulă înaltă" (O. II, p. 36), *cilic* „mărgea de metal" (O. II, p. 35); *calpuzan* „înşelător, nemernic" (O. I, p. 205), *ififliu* „sărăcuţ" (Ov. Ş, p. 19), *inacciu* „îndărătnic" (O. II, p. 118), sau ngr. *filotimie* „amabilitate" (O. I, p. 79), *parapon* „mîhnire, necaz" (O. I, p. 291) etc.

Altele aparţin încă fondului activ şi sînt obişnuite în Muntenia: tc. *caimac* (O. II, p. 25), *chisea* „vas de dulceaţă" (O. II, p. 25), *farafastîcuri* „mofturi, alintături" (O. II, p. 13) sau ngr. *ţulpan* „basma" (O. II, p. 68), *dichis* „găteală" (O. II, p. 35) etc.

Nu lipsesc nici unele expresii de origine turcească sau grecească ce sînt caracteristice regiunii unde se desfăşoară acţiunea: tc. *ama dovleac!* („bravo, cap prost!" — O. I, p. 323) sau ngr. *serta ferta* („de colo pînă colo" — O. I, p. 225).

În vorbirea vîrstnicilor apare firească şi asocierea unor neologisme cu sufixe de origine grecească, păstrate din secolul trecut: *a tiranisi, a categorisi*: „Aşa am trăit eu cu răposatul fără să ne zicem nici dă-te mai încolo, fără să ne *tiranisim* sau să ne *catigorisim* la lume"... (O. I, p. 72).

Cu ajutorul unor neologisme, Bassarabescu a reuşit să-şi ridiculizeze eroii şi să creeze comicul verbal.

Dorinţa de parvenire a eroilor săi se manifestă şi în felul lor de a vorbi. Ei copiază nu numai moravurile şi modul de viaţă burghez, ci şi limbajul burgheziei, folosind adesea expresii şi termeni care le depăşesc pregătirea intelectuală. Din această cauză, eroii lui Bassarabescu întrebuinţează neologismele sub aspect deformat, atît din punct de vedere fonetic, cît şi semantic.

În primul rînd, ei modifică neologisme adaptate deja la sistemul nostru fonetic şi morfologic, potrivit unor legi caracteristice vorbirii obişnuite: *doileturi*[5] „toalete" (O. I. p. 123), *gabrioleturi*[5] „cabriolete" (O. I, p. 123), *finanţuri*[5] (Ov. Ş., p. 9), *simbatie*[6] (O. II, p. 11).

La alte personaje întîlnim fonetisme vechi, datînd din epoca primelor împrumuturi adaptate prin filieră rusă: *benefiţ* (Ov. Ş., p. 9), *ţivil* (O. II, p. 267), *viţiu* (O. I, p. 69).

Unele neologisme din limbajul eroilor sînt modificate sub influenţa vorbirii populare: *aftor* „actor" (Ov. Ş., p. 21), *doftor* „doctor" (O. I, p. 227), *îndelicat* „delicat" (Ov. Ş., p. 29); altele prezintă un fonetism francez: *prezantabil* (O. II, p. 261), *semplu* (O. I, p. 108), *transperant* (O. II, p. 29).

În vorbirea personajelor, neologismele apar şi cu sens greşit: Niţă Pavelescu, negustor „de haine gata şi postavuri" din farsa „Ovi-

---

[5] Exemplele au desinenţe prin analogie cu substantivele neutre care formau pluralul în *-uri*.

[6] Modificat prin trecerea consoanei p > b.

diu Şicană" întrebuinţează o serie de neologisme foarte semnificative din acest punct de vedere: *cunoştiinţă* „conştiinţă" („M-ar mustra *cunoştiinţa"), expertiză* „expertă" („Întrebaţi şi pe cucoana care trebuie să fie mai *expertiză* ca d-ta"), *memoriu* „memorie" („Eu nu pot să-i pătez *memoriul* apucîndu-mă de falşificări"...), *a restabili* „a restitui" („Dacă n-o fi [lînă curată] să mi-o *restabiliţi* înapoi")[7] (Ov. Ş., p. 16—18).

Eroii întrebuinţează şi unele elemente de jargon: *anfen* (O. I, p. 82), *antré* (O. I, p. 152), *mersi* (O. I, p. 264), *musiu* (O. II, p. 13), *neseser* (O. I, p. 13), *pur sanj* (Ov. Ş., p. 16), sau chiar vorbesc o franţuzească însuşită greşit şi amestecată cu termeni romîneşti. Serafima, o tînără „cu carte şi zestre bună", relatează despre o persoană în discuţie în felul următor: „ — *E sora părintelui. Nu te teme; elle ne fait rien; ele est cam fou; elle siufre la pauvre!"* (O. I, p. 123), iar conu Costache îşi apără odrasla de gura răutăcioasă a nevesti-si astfel: „— *Ce tot spui tu, ma chèr'Siţo: l'homme propon et Dieu dispon"*, la care consoarta, „puţin atinsă în lipsa dumneaei desăvîrşită de cultură, răspundea în batjocură, ca să-şi ascundă umilinţa: „ — *Morbleó!*[8] *Costache! ia mai las-o încurcată cu „pîrleşti nu pîrleşti"*[9]. (O. II, p. 9).

Deşi cu o tehnică a limbajului neologistic inferioară lui Caragiale, Bassarabescu ni-l aminteşte pe acesta prin felul cum a reuşit să-şi caracterizeze eroii şi să-i ridiculizeze cu ajutorul cuvîntului. Eroii lui Bassarabescu folosesc neologismele într-o singură variantă nerecomandabilă, pe cînd în creaţia lui Caragiale, personajele apelează la variante diferite ale aceluiaşi neologism, care pot fi găsite de-a lungul mai multor opere şi la mai multe personaje[10].

Tot din cauză că eroii manifestă o lipsă de siguranţă în folosirea neologismului, întîlnim şi unele fenomene de etimologie populară: *baron*[11] pentru *barou* („Ovidiu Şicană... avocatul ăl dintîi din *baronul* tribunalului", — Ov. Ş., p. 23), *monstră*[12] pentru *mostră* („O să vedeţi o *monstră* de dejun să vă placă şi vouă", le spunea nea Tudorache prietenilor săi — O. I., p. 321).

Micii burghezi din opera lui Bassarabescu se caracterizează şi printr-un limbaj specific profesiunii lor. Cerînd în căsătorie pe Iulica, ceferistul Popovici se exprimă în felul următor: „Chestia e *accelerată;* trebuie să-mi dai răspuns cu mare iuţeală ... am venit *expres"* (O. I., p. 85), iar raţionamentele sublocotenentului Bazil în legătură cu căsătoria sînt făcute astfel: „Pentru *militar*, însurătoarea e ca o *campanie:* cu cît

---

[7] Sensurile greşite la *cunoştiinţă, memoriu* etc. se datoresc unei apropieri formale între acestea şi cele care ar trebui să fie întrebuinţate.

[8] Din fr. *morbleu!* = „la dracu!"

[9] Din fr. *parler.*

[10] Cf. L. şi M. Seche, *Un procedeu de individualizare a personajelor în opera satirică a lui I. L. Caragiale,* în „Limba romînă", V, (1956), nr. 6, p. 61.

[11] Creat probabil, după cuvîntul *baron.*

[12] Modificarea, credem, s-a produs sub influenţa cuvîntului *monstru,* asemănător din punct de vedere fonetic cu cuvîntul *mostră,* dar diferit ca sens; primul cu o circulaţie mai largă, intrat mai de mult în lexic, al doilea mai nou şi mai puţin frecvent în vorbire.

te expui mai mult, cu atît ai norocul să *cucereşti* mai mult" (O. II, p. 226).

În felul de exprimare al eroilor se oglindeşte caracterul şi mai ales categoria socială căreia îi aparţin.

În dorinţa de a se arăta cît mai cultivate, figurile de paraziţi sociali, inculţi şi fanfaroni, vorbesc o limbă artificială, cu expresii tip, fără legătură logică între ele. Cei doi eroi din nuvela *Stîmpeanu, Păunescu et comp.* sînt tipici din acest punct de vedere. Unul magistrat, iar celălalt avocat, şi-au însuşit, datorită studiilor făcute în străinătate sau relaţiilor „mondene", o serie de dictoane latine ca: *alea jacta est, nomina odiosa* etc. (O. I., p. 271) pe care le înşiră la întîmplare, în mod necorect şi fără să le cunoască înţelesul („— *Nomina odiosa!* Îţi place? Nicu Stîmpeanu în lojă la Dumitroaica. Nostim mai e tipu ăsta, frate. Sînt sigur că o pisează rău pe biata Natalia . . . *Ei, alea jacta est!* Ce pisălog, doamne, ce pisălog! . . . — O. I, p. 271).

Aceleaşi personaje întrebuinţează şi numeroase expresii şi termeni de jargon ca: *malgré ça* (O. I. p. 272), *ça y est* (O. I, p. 279), *saiantă* (O. I, p. 286). („*Da, da. Ça y est!* Ce căutai în zestrea cu lojă, întrebă procurorul zîmbind . . . — O. I, p. 279, sau: „D-ta nu vezi că a fost o înscenare politică? e o persecuţie *saiantă:* sare în ochi" — O. I, p. 286).

Prin asemenea cuvinte, rostite de personaje în felul arătat mai sus, scriitorul îşi exprimă aversiunea şi dispreţul faţă de ignoranţa şi atitudinea lor cosmopolită.

În limba eroilor lui Bassarabescu întîlnim şi unele expresii de argou, întrebuinţate de scriitor cu rol afectiv.

Observînd că i-a crescut barba, negustorul Niţă se exprimă într-un limbaj al frizerilor: „Tiii, că rău mi s-a înăsprit *şoriciul* . . . Numai nea Pandele de vizavi îi vine de hac cu briciul lui Cuza. Mă duc să mă fac frumos, — ştii — colea, *burtă de somn*" . . . (Ov. Ş., p. 9).

Prin precizia cu care notează particularităţile lingvistice ale personajelor aparţinînd diverselor pături sociale, Bassarabescu dă dovadă de înţelegere pentru fenomenele limbii. Autorul redă vorbirea eroilor în conformitate cu condiţiile materiale, cu fondul intelectual şi cu mediul social din care provin. Limba operei lui Bassarabescu se adaptează în felul acesta conţinutului de idei pe care-l exprimă.

Limba scriitorului capătă expresivitate nu numai prin măiestria cu care a folosit resursele limbii vorbite, ci şi prin întrebuinţarea unor procedee artistice, care imprimă stilului său o coloratură deosebită.

Fără a căuta efecte artistice, Bassarabescu obţine cu ajutorul epitetului, printr-o notaţie simplă şi concretă, imagini sobre, plastice şi colorate.

În descrieri şi portretizări îi servesc mai ales epitetele-adjective şi cele exprimate printr-un substantiv în acuzativ cu prepoziţie.

Amintim aici cîteva epitete pe care le clasificăm după categoriile estetice respective. Epitete cu rol apreciativ: om *deştept* (O. I., p. 259), aer *binevoitor* (O. I, p. 262), vorbe *căutate* (O. I, p. 263); evocative: fior *sfînt* (O. I, p. 60), duh *iertător* (O. II, p. 129), *statornică* nepăsare (O. II, p. 200), *dulce* amăgire (O. II, p. 218), imbold *neînţeles* (O. II, p.

201); sau cu rol de individualizare: barbă *roșie, neîngrijită* (O. I, p. 130), ochi *mici* și *răi* (O. I, p. 130), păr de *aur* (O. II, p. 78), săbii *vechi, încrucișate,* chipiu *turtit* (O. I, p. 138), perniță *durdulie* de *catifea* (O. I, p. 54).

Cu ajutorul comparațiilor, scriitorul reușește să descrie mai fin și mai nuanțat personajele sau obiectele. Ele sînt adecvate conținutului prin faptul că se referă la termeni legați de realitatea materială și de limba obișnuită. Termenii cu care se face comparația sînt adesea însoțiți de epitete și scriitorul îi împrumută din domenii diverse: Plopul din curte se înălța „în dreptul ferestrei, *ca un paznic uriaș și credincios*" (O. I, p. 292), „butoaiele pline cu argăseală au năpădit ograda *ca o armată*" (O. I, p. 52), „pianina era ruinată... cu clapele tocite, paralizate și galbene *ca dinții unui cal bătrîn*" (O. II, p. 117), pantoful rupt al Lenuței „căscase botul mare *cît o gură de crocodil*" (O. I, p. 215), cupeul lucește sub șopron *„ca o gheată nouă de lac"* (O. I, p. 52), din dealuri, „căldura de peste zi se împrăștie *ca un abur de azimă proaspătă*" (O. I, p. 59), moș Ioniță „are ochii verzi și vorba dulce *ca strugurii pe care-i păzește*" (O. II, p. 188), mustățile colonelului erau „tunse și rare *ca un grîu secerat*" (O. I, p. 38) etc.

Expresivă ca și comparația, metafora este simplă, exprimată printr-un singur substantiv (Din gloria trecută, nu-i mai rămăsese lui Tudorache decît... „foarte puțini *rotunjiori* la tejghea" — O. I, p. 320) sau dezvoltată („Frunzele — *potop de părăluțe neastîmpărate* — păstraseră același joc mărunt și nebunatic, care uimise ochii lui, odinioară, în anii copilăriei" — O. I, p. 292).[13]

Repetarea cu valoare afectivă a unui cuvînt contribuie la portretizarea tipurilor, prin scoaterea în relief a anumitor trăsături fizice sau sufletești ale eroilor.

În pasajul următor, atributul adjectival *gras* indică proporțiile fizice ale personajului Manolescu-Pletea din nuvela *Pe drezină.* Reluarea lui printr-un verb care aparține aceleași familii, sugerează cititorului creșterea în greutate a personajului:

„E un om, domnul Manolescu, în fața căruia nu ți-ai putea opri o exclamație:

— *Gras* bărbat.

Cum a terminat școala de mișcare a început *să se îngrașe.* Însurătoarea și șefia l-au surprins *îngrășîndu-se* și chiar sub auspiciile acestor două... instituții, n-a stat de loc, *s-a îngrășat* mai departe..." (O. I, p. 69).

De asemenea, repetarea cuvîntului *leandru,* cu diferite funcții sintactice, subliniază mania personajului pentru leandri. Cînd venea acasă de la slujbă, dl. Guță „se lăsa la jiletcă și ieșea cu scaunul ca să citească „Universul" între *leandri,* la umbra *leandrilor,* în parfum de *leandru*" (O. I, p. 103).

---

[13] În cazul de față, metafora are valoare de apoziție exprimată printr-o sintagmă alcătuită dintr-un substantiv determinat de alte atribute.

În exemplele de mai sus, efectul stilistic al repetiției se realizează și printr-o notă de ușoară și îngăduitoare ironie la adresa personajelor.

Scriitorul inversează anumite părți ale propoziției, pentru a sublinia starea afectivă a personajului și pentru a da vorbirii o expresivitate deosebită. Iată un exemplu în care complementul direct stă înaintea predicatului și a subiectului, sau predicatul înaintea subiectului:

„*O slăbiciune avea* domnu Guță și îl stăpînea mai strașnic ca tot pe lume: leandrii. Și *simțea* dumnealui că e slăbiciune aceasta pentru că de cîte ori îl întrebai ce însemnează atîta dragoste după o floare, da din umeri și răspundea zîmbind: — Gusturi, puiule, nu știi dumneata că gusturile nu se discută?" (O. I, p. 103).

Bassarabescu se remarcă printr-un deosebit talent de portretist. Ochiul său alege și reține elementele esențiale și concrete, evocînd nota generală a tabloului printr-o notație rapidă și sigură. Din asocierea epitetelor-adjective se realizează portretul, care însumează toate trăsăturile — fizice sau psihice — ale personajului. „În studierea oamenilor procedează analitic pătrunzînd pînă în cele mai mici cute ale psihologiei lor, pe cînd în expunere dă dovadă de o imaginație prin excelență sintetică".[14] Figura fostului său dascăl este zugrăvită astfel de scriitor:

„Aceeași barbă roșie, neîngrijită, același păr cărunt, tuns la piele și rar, aceiași ochi mici și răi, cătînd neîncetat în juru-le, aceleași urechi mari, late, întoarse în spre noi ca două uși deschise; pînă și gulerul murdar de la cămașă rămăsese așa cum îl lăsasem înainte de vacanță. Numai redingota părea înnoită. Nasturii de la spate fuseseră puși, petele cenușii de pe piept erau mai puțin izbitoare. Ghetele însă, ghetele d-nului Tanu, mari, late în vîrf, împieticate, dar lustruite ca oglinda, rămăseseră aceleași". (O. I, p. 130—131).

La Bassarabescu întîlnim foarte reușite descrieri de interioare, care se disting — ca și portretele — prin aceeași observație profundă și minuțioasă, prin reținerea detaliului semnificativ. Redarea exactă a realității nu este o reproducere de clișee naturaliste. Din zugrăvirea obiectelor aparținînd unui personaj, desprindem de cele mai multe ori caracterul sau preocupările acestuia. Fiecare detaliu ce se adaugă descrierii contribuie la reconstituirea imaginii.

Astfel în *Noi și vechi*, prezentarea minuțioasă și realistă a unui birou mobilat luxos și a obiectelor înconjurătoare, pun în lumină personalitatea comerciantului de piei, un om neglijent, dezordonat și cu tabieturi:

„Covor verzui, *secession*, gros și scump. Pe el la mijloc, lampa din tavan, un birou mare de nuc săpat adînc; abia mai răsuflă de înflorituri și de cutii. Pielea măslinie, care-l îmbracă, e nouă și pătată numai în două locuri: la stînga, o adunare de cazul al doilea zgîriată cu nădejde de un creion prea nemilos: mai la dreapta, o Italie (greșit

[14] T. Vîrgolici, *lucr. cit.*, p. 192.

dusă) de drojdia unei cafele vărsate de curînd: semn de cîştig. De altfel, locul acela se vede bine — după un rotogol zdravăn — că e închiriat pe vecie ceştii cu... tabiet. Călimara de bronz luceşte la mijloc, curată, neatinsă, ca o zestre. Lîngă ea, o sticlă de *odicolon* plină cu cerneală, ţine în vîrful gîtului un toc de trestie ruinat; un cutremur cît de mic ar putea să-l prăbuşească la fund, încolo, pe tot pustiul mesei nimic. Doar la o margine pe o grămadă înaltă de probe de piei, s-a suit ţipînd papagalul, a întors capul, şi-a ţintuit un ochi scormonitor în jos, spre un registru deschis; ar vrea să citească literele lungi şi dezbinate, chinuite acolo cu cerneală violetă: „Contulu şevrourilor lui Şfarţu" (O. I, p. 51—52).

În redarea imaginilor, o deosebită importanţă are cuvîntul. El este elementul de bază, care conlucrează la realizarea lor, sub forma epitetului apreciativ şi individual. Determinativele exprimate prin atribute substantivale şi adjectivale reprezintă vizual însuşirea obiectelor, indicîndu-le m a t e r i a: birou *de nuc*, călimară *de bronz*, toc *de trestie;* c u l o a r e a: covor *verzui*, piele *măslinie*, cerneală *violetă;* c o n ţ i n u t u l: sticlă *cu cerneală;* c a l i t a t e a pe care o au: covor *gros* şi *scump*, călimara *curată*, subliniată de cele mai multe ori prin d e f o r m a ţ i a lor: litere *dezbinate* sau prin s t a r e a d e u z a j: pielea biroului e *pătată*, tocul de trestie *ruinat*.

*

I. A. Bassarabescu a contribuit — alături de unii scriitori de seamă de la începutul secolului — la ridicarea limbii noastre literare pe o treaptă modernă a evoluţiei.

Caracterul realist al operei lui Bassarabescu reiese din legătura strînsă ce se realizează între conţinutul şi forma sa.

În paginile sale de proză, a zugrăvit şi a ridiculizat, cu ajutorul limbii, tipuri şi caractere veridice din societatea burgheză, adaptînd limbajul în vederea obţinerii unor efecte comice.

Caracterul oral al stilului său constă în prelucrarea artistică a limbii vorbite, contribuind la redarea specificului provincial muntean.

Scriitorul a folosit şi a valorificat resursele limbii populare în măsura în care aceasta se oglindeşte în vorbirea familiară.

Stilul său poartă pecetea simplităţii şi a sobrietăţii. Spirit profund analitic, a reuşit cu mijloace simple şi obişnuite, printr-o observaţie adîncă şi minuţioasă, să creeze imagini plastice, concrete şi expresive.

Notarea exactă a realităţii prin selecţionarea materialului de limbă acordă stilului său conciziune şi claritate.

Cu asemenea însuşiri, A. I. Bassarabescu îşi cîştigă un loc binemeritat în istoria limbii noastre literare.

Catedra de limba romînă
Universitatea „Victor Babeş"

ЗАМЕЧАНИЯ ОБ ЯЗЫКЕ И СТИЛЕ И. А. БАССАРАБЕСКУ

(Краткое содержание)

И. А. Бассарабеску, зная прекрасно провинциальную среду, описал в своих очерках и новеллах мелкую буржуазию начала нашего столетия.

Реалистический характер его произведений вытекает из тесной связи содержания с формой.

Писатель отобразил и высмеял при помощи языка своих произведений правдоподобные лица и типы буржуазного общества, принадлежащие разным общественным слоям, приспособляя свою речь так, чтобы достичь комическое через язык персонажей. Так, например, Бассарабеску употребляет все лексические категории говора Мунтении: архаизмы, народные выражения, тюрцизмы, но в высмеивании персонажей он пользуется преимущественно неологизмами и жаргонными элементами.

Устность его стиля заключается в художественной разработке разговорной речи и способствует отражению провинциальной мунтянской специфики.

Стиль Бассарабеску отличается простотой и выдержанностью. Скупыми художественными приёмами писателю удаётся создать выпуклые, конкретные и выразительные образы.

Как портретист Бассарабеску характеризуется особым чувством проницательности и анализа. Он бегло обрисовывает при помощи эпитетов — имён прилагательных — основные черты — физические или душевные — своих героев, а в описании интерьеров отличается точной и подробной зарисовкой знаменательных деталей.

Заслуга И. А. Бассарабеску состоит в том, что он способствовал, вместе с другими известными писателями начала XX-го века, развитию нашего литературного языка.

OBSERVATIONS SUR LA LANGUE ET LE STYLE DE I. A. BASSARABESCU

(Résumé)

Profond connaisseur du milieu social de la province, I. A. Bassarabescu a évoqué dans ses esquisses et ses nouvelles le monde de la petite bourgeoisie au début de notre siècle.

Le caractère réaliste de sa prose ressort du lien étroit qui lie forme et contenu.

L'écrivain a peint et ridiculisé à l'aide de la langue, des types et des caractères vrais de la société bourgeoise de diverses couches sociales, et il est parvenu à adapter son langage aux effets de comique verbal. Bassarabescu utilise dans cette intention toutes les catégories lexicales du parler monténien telles que: archaïsmes, mots populaires,

turcismes, grécismes; mais, pour souligner le ridicule des personnages, c'est surtout de néologismes et d'éléments de jargon qu'il se sert.

L'oralité de son style consiste dans une certaine élaboration de la langue parlée en vue de l'expression du spécifique provincial de Monténie ou Grande-Valachie.

Remarquables sont la simplicité et la sobriété du style de Bassarabescu. Grâce à son économie des moyens artistiques, l'écrivain réussit à créer des images plastiques, concrètes et expressives.

Comme portraitiste, il est caractérisé par sa force particulière de pénétration et d'analyse. Il esquisse cursivement, à l'aide d'adjectifs épithètes, les traits essentiels — physiques ou moraux — de ses personnages; quant à ses descriptions d'intérieurs, elles se relèvent surtout par la notation exacte et minutieuse des détails significatifs.

Le mérite de I. A. Bassarabescu au point de vue de la langue littéraire est d'avoir contribué à son développement, aux côtés des autres écrivains importants du début de notre siècle.

GHEORGHE BARIŢ ŞI CHESTIONARUL LINGVISTIC AL LUI B. P. HASDEU

de

EL. PERVAIN

În anul 1874 majoritatea membrilor Societăţii academice romîne se convinsese că Dicţionarul lui A. Tr. Laurian şi I. C. Massim era greşit conceput şi că se impunea să se facă un alt dicţionar, al limbii reale a poporului romîn. După lungi discuţii, s-a luat hotărîrea să se înceapă strîngerea materialului lexical din textele romîneşti vechi şi din graiul viu al poporului. Pentru a înlesni documentaţia, s-au retipărit unele dintre vechile noastre scrieri, anterioare secolului al XVIII-lea. Publicarea acestora a întîrziat însă mult începerea noului dicţionar[1]. Abia peste zece ani, în martie 1884, Academia Romînă încredinţează alcătuirea dicţionarului lui B. P. Hasdeu. Noua lucrare lexicografică, intitulată *Magnum Etymologicum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a romînilor,* îşi propunea să îmbrăţişeze limba romînă în manifestările şi formele ei istorice şi contemporane, aşa cum se găseşte în monumentele vechi, în literatura populară scrisă şi nescrisă, şi în graiul viu al poporului.

Pentru adunarea datelor lingvistice din limba vorbită, Hasdeu a întocmit un chestionar lingvistic, cuprinzînd 206 întrebări „relative la fonetică, la forme gramaticale, la istoria naturală, la viaţa industrială a poporului, la toate relaţiunile din trai şi din natură"[2]. Chestionarul şi prospectul dicţionarului s-au tipărit, întîi, în „Analele Academiei Romîne" (ser. II, vol. VII (1884—1885), secţ. I, Part. adm. şi dezb., p. 21—34), apoi separat, în mii de exemplare, sub titlul *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba romînă de B. P. Hasdeu* (Bucureşti, Editura Academiei Romîne, 1884). Programa este publicată şi în *Introducere* la volumul I din *Etymologicum* (1887). Exemplarele s-au trimis în toate regiunile locuite de romîni, la învăţători şi preoţi de la sate, şi la alte persoane, care cunoşteau bine viaţa şi limba poporului.

---

[1] Vezi *Raport asupra activităţei Academiei Romîne cu ocaziunea serbărei de 25 ani a existenţei sale, 1866—1891,* în „Analele Academiei Romîne", ser. II, vol. XIII (1890—1891), Partea adm. şi dezb., p. 203 şi urm.

[2] B. P. Hasdeu, *Dare de seamă asupra Marelui Etymologic al Romîniei,* ibid., vol. VII (1884—1885), p. 231.

Astfel, în vara anului 1884 Hasdeu începe anchetele lingvistice prin corespondență, fiind printre primii lingviști din lume care folosește metoda adunării de material lingvistic pe bază de chestionar. În Muntenia și Moldova *Programa* a fost răspîndită prin intermediul Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor, prin inspectoratele școlare și prin conducerea eparhiilor bisericești. În Transilvania și Banat, unde s-au trimis „preste una mie de exemplare", difuzarea s-a făcut prin „Asociațiunea transilvană pentru literatura romînă și cultura poporului romîn" și prin anumite foruri administrative bisericești[3]. De asemenea, un rol important în popularizarea chestionarului l-au avut presa, atît în Romînia de atunci, cît și la romînii din Austro-Ungaria.

Unul dintre susținătorii cei mai de seamă ai acțiunii lui Hasdeu, în Ardeal și Banat, este Gheorghe Barit, pe atunci președinte al „Asociațiunii". Marele om de cultură, entuziasmat de „acest operat atît de erudit, de vast și de interesant"[4], publică *Programa*, împreună cu o notă introductivă, în „Transilvania" din 1884[5]. Barit arată că „Transilvania", conform statutelor, avea menirea să cultive limba și literatura romînă „în toate ramurile sale", deci și în domeniul lexicografiei. De aceea, spune el, chestionarul nu poate să lipsească „în nici un caz" din paginile revistei. Apoi, autorul îndeamnă intelectualitatea ardeleană să contribuie la cultivarea și îmbogățirea limbii „cu știință, cu zel și devotament mai mare decît s-a întîmplat aceasta pînă acuma".

Cu toate stăruințele depuse de Barit, difuzarea și completarea chestionarelor a întîmpinat multe greutăți. O bună parte din chestionare s-a rătăcit, încît „abia s-a văzut pe alocurea cîte un exemplariu"[6]. În afară de aceasta, putem presupune că unele persoane, cărora le-a parvenit chestionarul, au neglijat să răspundă, din lipsă de interes și pricepere. Totuși, arată Barit, redacția *Etymologicului* a primit în decurs de un an informații de „nespusă valoare", care au provocat „mirarea și bucuria tuturor bărbaților competenți în materie". O mare parte din acest material de limbă a intrat în volumul I al Dicționarului[7]. În legătură cu răspunsurile amintite, Hasdeu făcuse o apreciere asemănătoare în darea de seamă asupra mersului lucrării, din 1885. Aici, el spunea că a primit vreo 20 de răspunsuri[8] din Transilvania și Banat și că „tocmai ele sînt din cele mai bune". Un an mai tîrziu, în 1886, tot Hasdeu afirma că, pe baza răspunsurilor primite, cunoștea „cum se vorbește în peste 1000 de comune în Romînia și în multe din Banat și Transilvania"[8]. Aceste răspunsuri ale corespon-

---

[3] Vezi Gh. Barit, *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba romînă de B. P. Hasdeu*, în „Transilvania", an. XVIII (1887), nr. 15—16, p. 121. Vezi și scrisorile unor corespondenți din colecția de *Răspunsuri la chestionarul lingvistic din 1884*, vol. XVIII, p. 222 și 256.

[4] *Discuție asupra Marelui Etymologic*, în „Analele Academiei Romîne", ser. II, vol. VII (1884—1885), Partea adm. și dezb., p. 80.

[5] An. XV, nr. 19—20 (octombrie), p. 147—153 *(Lexicografia daco-romînă)*.

[6—7] Vezi „Transilvania", an. XVIII (1887), nr. 15—16, p. 121.

[8—9] „20 de răspunsuri", adică au fost completate 20 de chestionare. De fapt, în Transilvania și Banat s-au strîns, pînă în martie 1885, 37 de răspunsuri. Din Muntenia

denţilor, împreună cu cele ulterioare anului 1886, se păstrează la Institutul de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei R.P.R., cuprinse în 18 volume.

Materialul lingvistic adunat fiind însă insuficient, anchetele au continuat în toate regiunile locuite de romîni, chiar şi în perioada 1888—1890, cînd Hasdeu a întrerupt redactarea din cauza morţii fiicei sale[10].

În Transilvania şi Banat, începînd din vara anului 1887, pînă în 1888, ancheta este dirijată de Bariţ. Ştim aceasta nu numai din paginile „Transilvaniei"[11], ci şi din corespondenţa lui Ion Bianu cu Bariţ. Două dintre scrisori (vezi *Anexele* I şi II), care se găsesc în arhiva Bibliotecii Filialei din Cluj a Academiei R.P.R., fondul Bariţ, se referă la chestionarul lui Hasdeu. În cea dintîi (11/23 mai 1887), Bianu, care a colaborat la Dicţionar adunînd material lexical din texte, îl anunţă pe Bariţ că i-a trimis 215 chestionare[12]. Deşi puţine, se pare că Bariţ nu a mai cerut altele, ci a publicat din nou *Programa*[13], însoţind-o de unele consideraţii. Pentru a evidenţia importanţa Dicţionarului, el se raportează la contribuţia pe care acesta o va aduce la soluţionarea problemei împrumuturilor lexicale ale limbii romîne. Problema, arată Bariţ, nu se poate rezolva atîta vreme cît „nu am apucat a ne aduna la un loc toată avuţia limbei noastre, cu provincialisme cu tot, din gura tuturor romînilor"[14]. Împrumuturile sînt admise, remarcă el, numai atunci cînd nu se găsesc în patrimoniul limbii termeni corespunzători noilor noţiuni. Ancheta lui Hasdeu urmăreşte să descopere şi să strîngă întreg tezaurul nostru de limbă, pînă atunci ascuns, nedescoperit. De aceea, chestionarul trebuie să pătrundă în toate colţurile locuite de romîni. Pentru ca redactarea să poată continua în bune condiţii, toţi cei care cunosc limba poporului au datoria să adune un material lingvistic cît mai bogat, pentru „realizarea excelentului plan al unei cărţi în adevăr naţionale". Bariţ cere ca răspunsurile la chestionar să i se trimită lui, la Sibiu, pînă în februarie 1888, deoarece unora dintre corespondenţi „le vine preste mînă a corespunde de-a dreptul cu redacţiunea dicţionarului etimologic". El îşi lua sarcina de a înainta răspunsurile la Bucureşti „pe spesele sale". Din a doua scrisoare a lui Bianu (23 mai/3 iunie 1887), reiese că Hasdeu fusese înştiinţat de către Bariţ cu privire la organizarea anchetei în Transilvania şi Banat.

După informaţiile pe care le avem, la apelul lui Bariţ a răspuns

---

şi Moldova există, în total, 714 răspunsuri (vezi *Dicţionarul limbii romîne al Academiei*, vol. II, partea I-a, Buc., 1934, p. 949—955).

[10] Vezi „Analele Academiei Romîne", ser. II, vol. XI (1889), Partea adm. şi dezb., p. 34.

[11] An. XVIII (1887), nr. 15—16, p. 121—127.

[12] Despre aceste chestionare vorbeşte Bariţ în „Transilvania" (an. XVIII (1887), nr. 15—16, p. 122), arătînd că exemplarele „cîte mai rămăseseră" i-au fost trimise la cererea sa.

[13] Ibid., p. 121—127 *(Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba romînă de B. P. Hasdeu).*

[14] Ibid., p. 121.

un singur corespondent, Emil Ordeanu, teolog la Budapesta. Ordeanu a completat (12 ianuarie 1888), din cele 206 întrebări, numai 79, în legătură cu graiul din jurul Orăştiei[15]. Bariţ anunţă însă 198 de răspunsuri ale acestuia, în „Transilvania" (an. XIX (1888), nr. 9—10, p. 88).

După 1888, Bariţ nu se mai ocupă în mod stăruitor de răspîndirea chestionarului şi nici de adunarea răspunsurilor. Pînă la moartea sa (1893), „Transilvania" nu mai publică nimic referitor la anchetele lingvistice din Austro-Ungaria. Cele cîteva răspunsuri ulterioare datei de 1888 sînt din Bîrsăul de Jos (fostul j. Sălaj, 7 februarie 1889), Şugatag (Maramureş, 4 decembrie 1889), Maidan (fostul j. Caraş-Severin, martie (1890), Lipova (8 noiembrie 1892)[16]. Acestea au fost trimise de corespondenţi de-a dreptul lui Haşdeu.

Ţinînd seama de eforturile depuse, ni se pare ciudat că recolta a fost atît de săracă. În Muntenia şi Moldova, unde înainte de 1886 s-a adunat un material foarte bogat, după 1886 rezultatele anchetei sînt şi mai slabe decît în Transilvania. Aici avem răspunsuri de la un singur corespondent, I. D. Spineanu (Turnu-Severin, 11 februarie 1887; vezi *Răspunsuri la chestionarul lingvistic din 1884,* vol. IX, Mehedinţi, p. 2—15).

Prin sprijinirea anchetei lingvistice în Ardeal şi Banat, Bariţ a dovedit încă o dată interesul său pentru studiul şi cultivarea limbii romîne. Contribuţia la realizarea operei lexicografice a lui Hasdeu se încadrează în preocupările sale mai vechi de limbă. Se ştie că el a publicat, în 1853—1854, împreună cu Gavril Munteanu, un dicţionar german-romîn, în două volume, că a colaborat la redactarea dicţionarului limbii romîne (vol. II) al lui Laurian şi Massim, că a scos un dicţionar unguresc-romînesc etc. Pe lîngă acestea, „Nestorul" presei romîne din Ardeal a popularizat înfăptuirile culturii noastre naţionale şi a militat pentru dezvoltarea limbii şi literaturii romîneşti, în paginile revistelor şi ziarelor pe care le-a întemeiat sau le-a condus.

Opera lui Hasdeu a trezit interes şi printre străini. Imediat după apariţia volumului I din *Etymologicum,* în 6 iunie 1887, profesorul maghiar Putnoky Miklós de la gimnaziul de stat din Sibiu, colaborator la „Transilvania", a ţinut o comunicare: *Az etymologicum magnum és összehasonlító nyelvészet jelene Romániában* (Etymologicum magnum Romaniae şi situaţia actuală a lingvisticii comparate în Romînia)[17], în şedinţa secţiei de limbă şi literatură a Academiei maghiare de ştiinţe din Budapesta. Autorul a făcut cunoscute primele trei fascicule din *Etymologicum,* subliniind rolul însemnat al lui Hasdeu în dezvoltarea lingvisticii romîne. În acelaşi timp însă, Putnoky atrage atenţia asupra pericolului ce-l paşte pe Hasdeu de a cădea în braţele purismului. Fragmente din această comunicare au fost publicate şi în „Transilvania" (an. XIX (1888), nr. 1—2, p. 11—13).

---

[15] Vezi *Răspunsuri la chestionarul lingvistic din 1884,* vol. XVIII, 58—63.

[16] Vezi ibid., p. 10—23, 222—237, 134—221 şi 108—133.

[17] În „Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia nyelv és széptudományi osztálya köréből", vol. XIV (1889).

Faptul că Bariţ a susţinut cu atîta căldură acţiunea lui Hasdeu şi a vorbit elogios despre *Etymologicum Magnum* este o dovadă că fostul colaborator al dicţionarului elobarat de Laurian şi Massim a recunoscut valoarea ştiinţifică a unui dicţionar istoric al limbii romîne.

Catedra de limba romînă
Universitatea „Victor Babeş"

A N E X E

I

Academia Romînă — Bucureşti, 11/23 mai 1887

Stimate domnule Bariţ,

Cu posta de astăzi vă trimet un pachet cu 215 cestionare pentru Magnum Etymologicum. Împărţiţi-le unde credeţi că este mai multă nădejde de a se primi răspunsul. Mai tîrziu, dacă va fi trebuinţă, se va putea tipări o nouă ediţiune şi se vor putea trimete mai multe.

Al d-voastre, cu deosebită stimă, I. Bianu.

II

Academia Romînă — Bucureşti, 22 mai/3 iunie 1887

Prea stimate domnule Bariţ,

Mă grăbesc a răspunde la preţuita d-voastre scrisoare, pe care astăzi am primit-o, că:

D-l Hasdeu şi toţi vă dau deplină autorizare şi vă roagă chiar să faceţi să se publice cestionarul în foaia „Asociaţiunii" şi oriunde veţi voi şi veţi crede că este bine şi folositor.

Este de asemenea foarte bine ca să se adune răspunsurile la d-voastre, cum veţi voi, şi de acolo să ni se trimeată aici. Ar fi mai simplu ca d-voastră să le trimiteţi de-a dreptul d-lui Hasdeu; dar se pot trimete şi Academiei.

Aşadară, sunt însărcinat în special de d-l Hasdeu a vă spune că cu cea mai mare bucurie se uneşte la amîndouă propunerile d-voastre, scopul fiind ca materialul şi informaţiunile să se adune cum se va putea[...]

Al d-voastre devotat, cu cea mai distinsă stimă,

I. Bianu

ГЕОРГЕ БАРИЦ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ВОПРОСНИК Б. П. ХАШДЕУ

(Краткое содержание)

Чтобы создать *Etymologicum Magnum Romaniae,* Богдан Петричейку Хашдеу предпринял в 1884 г. лингвистическую анкету на основе вопросника, составленного из 206 вопросов. В Трансильвании и Банате анкета была руководима и поддержана „Ассоциацией для румынской литературы и культуры румынского народа". Среди ревностных сторонников этого предприятия Хашдеу был и Георге Бариц, в то время председатель „Ассоциации". Бариц напечатал вопросник в журнале „Трансильвания", в 1884 г., а в 1887—1888 гг. усердно занимался распространением вопросника и собиранием ответов. В приложении приводятся два неизвестных письма Иоана Биану к Барицу. В них говорится об интересе, проявленном Барицем к *Etymologicum* и к развёртыванию лингвистической анкеты в Австро-Венгрии.

GHEORGHE BARIŢ ET LE QUESTIONNAIRE LINGUISTIQUE DE B. P. HASDEU

(Résumé)

On sait que Bogdan Petriceicu Hasdeu, afin de rédiger son *Etymologicum Magnum Romaniae,* a entrepris en 1884 une enquête linguistique sur la base d'un questionnaire comprenant 206 questions. En Transylvanie et dans le Banat l'enquête a été menée et soutenue par l',,Association pour la littérature roumaine et la culture du peuple roumain". Parmi les soutiens les plus ardents de l'entreprise de Hasdeu on compte aussi Gheorghe Bariţ, alors président de l'Association. Bariţ publie le questionnaire dans la revue ,,Transilvania" en 1884 et, au cours des années 1887—1888, il s'occupe fiévreusement de la diffusion du questionnaire et du rassemblement des réponses.

On donne en *annexes* deux lettres inédites de Ion Bianu à Bariţ. Les lettres se rapportent à l'intérêt porté par Bariţ à l'*Etymologicum,* ainsi qu'à la marche de l'enquête linguistique en Autriche-Hongrie.

DESPRE LIMBA POEZIEI POPULARE

de

POMPILIU DUMITRAŞCU

Marii scriitori şi cei mai distinşi oameni de cultură au apreciat întotdeauna creaţia populară orală. Poezia a fost preţuită şi valorificată într-un mod cu totul deosebit. Recunoscută aproape unanim în comorile sale estetice, această „mare nostrum" a poeţilor de azi şi de totdeauna a fost însă mai puţin cercetată din punct de vedere lingvistic. Nu poate fi tăgăduită valoarea şi utilitatea unor investigaţii în această privinţă. Ele nu s-au remarcat însă printr-un caracter sistematic şi organizat, diversele preocupări fiind mai mult incidentale. De aceea, studierea folclorului literar din punct de vedere al limbii se cere continuată stăruitor şi metodic.

În ultima vreme s-a pus în circulaţie ideea că limba creaţiilor populare ar forma temelia limbii romîne literare[1]. Părerea aceasta constituie corolarul tezei general acceptate că numeroase limbi literare se constituie pe baza limbii întregului popor. Dacă avem în vedere că nu există popor care să fie lipsit de o literatură folclorică, dar sînt popoare care nu posedă încă o limbă literară, ni se pare că părerea respectivă este destul de greu de argumentat. Considerăm că o astfel de opinie exagerată rezultă din absolutizarea aspectului „îngrijit", „prelucrat" al limbii literare, ceea ce nu echivalează cu noţiunea de limbă literară în accepţiunea curentă a termenului. Amintim apoi că, între diversele creaţii folclorice, sînt remarcabile diferenţe calitative în privinţa realizării lor lingvistice. Dacă producţiile în versuri, prin însăşi natura lor, implică o mai atentă întrebuinţare a limbii şi şlefuirea expresiei, cele în proză sînt adeseori mai puţin „prelucrate" în acest sens.

În cele ce urmează, ne îngăduim cîteva observaţii generale, privind aspectul fonetic, gramatical şi lexical al poeziei noastre populare. Prin anumite observaţii de amănunt, de la care totuşi nu ne-am putut

---

[1] Cf. Acad. Al. Graur, *Cum se studiază limba literară* (în) „Limbă şi literatură", III, Soc. de ştiinţe istorice şi filologice, 1957, p. 115--132; I. Coteanu, *Există limbă literară nescrisă?* (în) „Gazeta literară", an. II (1955), nr. 47 (89), p. 5; L. Onu, *În legătură cu problemele limbii romîne literare,* (în) „Steaua" 1955, nr. 9, p. 100—106.

reține, am năzuit să arătăm ce vast cîmp de investigație ne oferă acest domeniu atît de slab explorat pînă acum.

O principală trăsătură, proprie poeziei populare, este dată de valorificarea artistică a limbii *vorbite*. Să nu uităm apoi că aproape toate poeziile se cîntă, se „zic", de unde și numele lor mai obișnuit de *cîntece*. Transmiterea pe cale orală a diferitelor specii are loc prin intermediul cîntecului și extrem de rar prin simpla reproducere textuală. Datorită necesităților de versificație, foarte importante în creația poetică populară — mai ales ritmica și rima —, se produc unele modificări fonetice care echivalează cu așa numitele licențe poetice din producțiile cu autor cunoscut. Fără îndoială, aceasta este explicația formei *bădiț* (pentru *bădiță)* din următoarea strigătură:

„Dă-mi, doamne, ce-oi cere eu,
Dă-mi o peară și-o gutuie
Și-un *bădiț* ce știe scrie,
Dă-mi un măr și jumătate
Și-un *bădiț* ce știe carte."
(A. 1. p., I, 220)[2]

Respectarea formei obișnuite ar fi impus schimbarea verbului (și un bădiță ce *ști* scrie). Prin întrebuințarea substantivului fără terminația *-ă* (formă care circulă de altfel în Ardeal, de unde este exemplul), poetul anonim a izbutit să intensifice armonia sonoră a versului prin asonanța cuvintelor alăturate: *știe — scrie*. Aceeași tendință spre armonie fonică a determinat, probabil, folosirea arhaismului *coadra* (cu metafonia lui *o* acc.) pentru vocativul subst. *codru* în următorul vers al unei balade: „D-ale, *coadre, frate coadre"* (ibid., 505).

De fapt, baladele înregistrează numeroase arhaisme, dar acestea caracterizează în special lexicul și în mai mică măsură fonetica. Ca arhaism fonetic, poate fi interpretat uneori *-u* (final). Prezența acestui sunet în poeziile provenite din graiurile caracterizate prin rostirea labializată a consoanei finale este deplin motivată. În numeroase cîntece, cînd fenomenul nu mai poate fi interpretat ca un vestigiu fonetic, prezența lui *-u* (final) se explică numai prin sonorizarea versurilor. În astfel de cazuri, acest sunet, ca și vocala *-î* din unele cîntece mai ales oltenești, are doar rolul unui suport melodic, de ex.:

„Dar ce stau eu de vorbesc*u*
Și-n casă nu vă poftesc*u*?
Drumul v-o fi obosit*u*
Soarele v-o fi pripit*u* . . ." (ibid. 483).

Valoarea sa de suport sonor este întărită de situațiile în care prezența sunetului în discuție nu este etimologică, ci pe bază de analogie, iar fenomenul apare aproape întotdeauna doar la sfîrșitul versului și foarte rar în interiorul lui.

---

[2] Abrevierea *A. l. p.*, I, trimite la *Antologie de literatură populară*, vol. I (Poezia), București, Ed. Academiei R.P.R., 1953.

Gramatica este domeniul în care sînt mai frecvente particularitățile arhaice decît în fonetică. Adeseori genitivul apare cu prepoziția *de* și dativul cu *la*. Procedeul este obișnuit și astăzi în vorbirea de aspect popular, iar utilizarea lui în poezie trece aproape neobservată de ascultător. Devine sezisabil mai ales la dativ cînd, între prepoziție și substantiv, se așază pronumele demonstrativ ca în limba veche, de ex. *„Iar la cea măicuță / Să nu spui, drăguță"* (ibid., 231).

Specific tuturor creațiilor populare este dativul etic. Exemplificăm aici numai dativul dublu în care pronumele personal de pers. 1 sg. este asociat cu cel de pers. a 3-a sg.: „Toți de Corbea că-mi vorbea / Și din gură *mi-și* zicea"; „Armele că *mi-și* scotea"; „Dar mare cît *mi-și era"*; „Și *mi-și* făcea ochii roată / De *mi-și* vedea lumea toată" (ibid., 278, 283, 339 și 371).

Comentîndu-se dativul etic, se amintește des că acest procedeu se folosește mai mult pentru a arăta persoana interesată în acțiune și pentru a spori expresivitatea[3]. Prin urmare, acest dativ presupune participarea intensă a povestitorului la acțiunile narate. El este cu totul motivat în cazul cînd acțiunea povestită aparține persoanei a 3-a. Dacă acțiunea este săvîrșită de persoana vorbitoare, de ex. „Și la baltă *mi*-am plecat" (ibid., 490), întrebuințarea dativului este improprie, de prisos și denotă doar marea frecvență a procedeului.

Între cele trei posibilități de realizare a dativului etic există oarecare deosebiri. Forma cu pronumele la pers. 1 sg. este forma tip care presupune participarea afectivă numai din partea povestitorului. Forma dublă, în care apare și pers. a 2-a sg. denotă un plus de familiaritate și este întîlnită mai ales în povești.

Ea se bazează pe intenția celui care narează de a trezi în sufletul ascultătorului aceleași sentimente, de a-i transmite intensitatea afectivă. Cealaltă formă dublă, în care pers. 1 sg. e asociată cu a 3-a sg., constituie mai mult un „dativus commodi", arătînd că acțiunea eroului se bucură de asentimentul povestitorului. Această ultimă variantă se întîlnește de obicei în balade.

Cu privire la întrebuințarea articolului, menționăm doar că respectarea măsurii și a ritmului versului cauzează mai rar improprietăți de exprimare prin folosirea substantivelor nearticulate în locul formelor cu articol, fără a interveni vre un alt considerent psihologic, de ex.: „Cînd *voinici* veneau / Și-n sat ajungeau, / *Pistoale* scoteau / și tare pușcau / *Oameni* se-nfricau" (ibid., 397).

Acelorași canoane de versificație, care guvernează în mare parte exprimarea, se datoresc și alte curiozități ca: schimbarea terminației verbului și modificarea diatezei. Pentru a găsi o asonanță pronumelui posesiv a fost transformat verbul *a îngriji* în versurile: „Mergi te culcă, fata mea, / De ciobani nu te-*ngrija"* (ibid., 254). Metaplasma a fost favorizată, probabil, de apropierea cu verbul, întrucîtva sinonim, *a îngrijora*. Puținele modificări de diateză, ce se întîlnesc, sînt cauzate de măsura versurilor. Ex. „Cînd îl auzea / Domnu-*nveselea"*, „Podarul

[3] Cf. *Gramatica limbii romîne*, vol. I, București, Ed. Academiei R.P.R., 1954, p. 197.

se zăbovea" (ibid., 497, 441). Frecvenţa deosebită a imperfectului în poezia epică populară se pretează la două explicaţii fundamentale: tehnica versului şi dramatismul acţiunii care reclamă valorificarea potenţelor afective ale acestui timp[4]. Adăugăm însă că valoarea subiectivă, dependentă de intenţia povestitorului, este predominantă în producţiile cu realizare artistică superioară; în cele care nu ating acest nivel, considerăm esenţial factorul de realizare formală a versurilor. De valabilitatea constatării ne conving în mod deosebit cazurile de lipsă a consecuţiei timpurilor sau de rimare prin ajutorul timpurilor prezent, imperfect sau mai-mult-ca-perfect.

În ce priveşte imperfectul, mai semnalăm aparenta lipsă de acord dată de cazurile de identitate între persoanele a 3-a sg. şi pl. Dacă într-un exemplu ca acesta: „Cît haiducii *o zărea* / Loc de fugă nu găsea" (ibid. 255), sîntem tentaţi să credem că avem o simplă greşeală de acord pricinuită de rima facilă, în versurile „Trei fete surori / *Pleca* după flori" (ibid. 318), o explicaţie similară nu mai este verosimilă. Şi într-un caz şi în celălalt (pentru balade este posibilă generalizarea), credem că se menţine o particularitate morfologică a limbii vechi, deoarece, în urma evoluţiei fonetice normale, într-o fază mai veche de dezvoltare nu existau deosebiri formale între pers. a 3-a sg. şi pl. În graiul muntean, caracterizat prin acordul regional (şi nu numai la acest timp), menţinerea acestei trăsături arhaice apare pe deplin explicabilă. Surprindem totuşi şi situaţia cînd forma învechită cedează locul formei corecte astăzi, fenomenul petrecîndu-se într-o epocă mai nouă şi sub influenţa limbii literare, de ex.: „Ei (= boierii) la sfat *se aduna* / Şi la masă *se chemau"* (ibid., 366).

Tot în limba întrebuinţată în balade întîlnim şi alte forme vechi, de exemplu participii şi imperative, care în vorbirea actuală au dispărut sau sînt pe cale de dispariţie chiar şi din graiurile teritoriale: „(El) cu maica s-a măritat; Din cel voinic sînt eu *fapt"* (ibid. 346) şi „Frate Iorgovane, Şi de-oi fi văzut-o, *Crezi*, n-am cunoscut-o" (ibid. 305).

Cîntecele bătrîneşti atestă şi modificări de conjugare. Unele verbe, care în limba comună actuală sînt de conjugarea a III-a, se întîlnesc la conjugarea a II-a, ca în anumite graiuri populare, metaplasma producîndu-se prin atracţie analogică. Iată numai cîteva probe:

„Eu, zău, voi zăcea
Muşit-*oi făcea*
Şi *voi trimetea,*
Vite-oi venina,
Voi le-ţi afuma
Şi nu le-o *trecea"* (ibid., 308—309).

Fenomene ca cele de mai sus, fără a fi cauzate, sînt totuşi favorizate de factura versului. Identică este situaţia conjuncţiei subordo-

---

[4] Cu privire la valorile şi funcţiile imperfectului romînesc dispunem de o literatură bogată. Cf. Liviu Onu, *Unele probleme ale imperfectului romînesc,* (în) „Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani", (Bucureşti), Edit. Acad. R.P.R., 1958, pp. 645—660, unde se dă bibliografia integrală a problemei.

natoare *că*, foarte obișnuită în vorbirea populară. În poezie ea apare de multe ori de prisos, fără a fi cerută de logica propoziției și numai pentru realizarea măsurii ca în versurile:

„Cînd a fost la despărțit
Bădița *că* mi-a grăit" sau

„Cînd Roman *că* auzea
În picioare se scula,
Fuga la grajd *că* el da,
Grajdul *că* îl descuia . . ." (ibid., 142 și 264).

Am putea căuta motivarea fenomenului în însuși specificul vorbirii populare. Cel care relatează ceva presupune o conversație cu ascultătorul în care se elidează un verb introductiv ca „îți spun" sau „să știi". Conținutul comunicării introduse de un asemenea verb, din punct de vedere logic, are rolul unei subordonate completive directe și necesită conjuncția subordonatoare respectivă. Cînd faptele narate aparțin vre unui erou — e cazul baladelor — putem presupune că avem de-a face cu prescurtarea expresiei *cică*, foarte obișnuită în vorbire, care, așa cum just a observat Ov. Densușianu, redă o amintire sau o credință străveche, exprimînd simultan și aprecierea celui care narează[5].

Conjuncția condițională *de* are multiple funcțiuni în limba vorbită. Pe lîngă valoarea sa de bază (cea condițională), ea poate introduce:

a) O propoziție secundară atributivă:

„Parcă bătu un viforos (sic!,)
De vine vara din jos" (ibid., 508)

sau

„N-ați auzit . . . Și d-un hoț de căpitan,
De tot umblă prin păduri
Cu șeisprezece panduri" (ibid., 440);

b) O secundară consecutivă:

„Erau neveste tinerele,
Măritate de iarna,
De le e dragă viața" (ibid., 506)

c) O secundară circumstanțială de scop:

„Scrie . . . Și firman la-mpărăție
De toată lumea să știe" (ibid., 548).

Din cauza deosebitei frecvențe a acestei conjuncții, s-a ajuns ca ea să fie întrebuințată și acolo unde este de prisos, de ex.:

„Ici în codru m-aș abate
Să fac din ursu *de*-un frate,
Pe vidra *de*-o verișoară,
Pe vulpe *de*-o surioară" (ibid., 55).

---

[5] Cf. Ov. Densușianu, *Vorbirea populară din puncte nouă de vedere*, (în) „I-ul Congres al filologilor romîni (13, 14 și 15 april 1925)", București, 1926, p. 96—104.

Astfel de situaţii, în care cuvîntul respectiv de legătură este inutil în comunicare, sînt determinate de polivalenţa funcţională a conjuncţiei (şi nu numai a acestei conjuncţii).

Faptul nu apare deloc surprinzător dacă ţinem seama că în uzul popular al limbii întîlnim multiple probe de modificări semantice sau derivaţii improprii. Notăm aci un singur caz interesant în care pronumele nehotărît masculin *altul* dobîndeşte valoare adverbială, devenind sinonim cu „niciodată":

„Frate, frăţiorul meu,
Văd că n-oi fi *altu*-al tău,
Văd bine că m-a lua
Şi *altu* nu ne-om vedea" (ibid., 261).

Amintim că exemplul este dintr-o producţie din Ardeal, unde schimbarea funcţiei gramaticale a acestui cuvînt este obişnuită în anumite părţi. Deoarece pînă acum nu cunoaştem o explicaţie convingătoare a fenomenului, considerăm utilă o cercetare în acest sens, pe baza comparaţiei cu celelalte limbi romanice..

Referitor la sintaxa vorbirii populare, Ov. Densusianu remarcă în studiul citat, pe bună dreptate, că legarea propoziţiilor prin conjuncţia copulativă *şi* este doar aparentă, propoziţiile fiind paratactice[6]. În stilul aproape de proces-verbal al comunicării, renumitul nostru filolog socotea că lipseşte ierarhizarea stilistică a faptelor narate şi ajungea la concluzia (discutabilă) că o astfel de frazare denotă „inaptitudine de potenţare a unor impresii"[7]. Chiar dacă fraza populară nu are caracterul unei „constelaţii" armonioase prin arhitectonica ei, credem totuşi că nu se poate susţine lipsa „potenţării impresiei". În mod obişnuit, poezia populară conţine numeroase exprimări brahilogice sau eliptice care trădează chiar o intensitate afectivă de grad superior. Tocmai lipsa conjuncţiilor prin care se exprimă legătura dintre anumite părţi ale comunicării, realitate ce n-a scăpat nici observaţiei lui Ov. Densusianu, confirmă existenţa elementului afectiv pronunţat. Constatarea este evidentă atunci cînd anumite propoziţii secundare (cauzale, consecutive, modale etc.) sînt, pur şi simplu, juxtapuse faţă de comunicarea anterioară. Iată două exemple ilustrative:

„Iar la cap să-mi pui
Fluieraş de fag,
Mult zice cu drag!
Fluieraş de os
Mult zice duios!
Fluieraş de soc
Mult zice cu foc!" (ibid., 230).

„Ş-aşa vine (dorul) de fierbinte
D-aş sta-n drumu-i *m-aş aprinde*" (ibid., 130).

---

[6] O observaţie similară a făcut şi acad. Iorgu Iordan, cf. *Stilistica limbii romîne*, Bucureşti, Institutul de lingvistică romînă, 1944, p. 241—243. [Soc. Rom. de Lingvistică, seria II, Studii 4].

[7] Ov. Densuşianu, *op. cit.*, p. 97.

Dacă în ultimul exemplu nu se poate contesta nuanța consecutivă a propoziției subliniate, în primul, propozițiile independente exclamative pot fi interpretate și ca atributive sau cauzale. Deși stăruim în aprecierea lor ca independente, totuși posibilitatea unei multiple interpretări ne demonstrează că factorul afectiv este sensibil prezent.

Ne limităm deocamdată la aceste observații privitoare la sintaxa poeziei populare. Menționăm numai că numărul problemelor ce se pot ridica este impresionant, dar din acest punct de vedere ni se pare mai interesantă limba creațiilor în proză. Ar fi bine dacă cercetătorii în domeniul sintaxei și-ar recolta, în mai mare măsură ca pînă acum, materialul de studiu din vorbirea populară și mai puțin din limba operelor artistice. Cercetarea ar prezenta mai mult interes și numeroase fenomene, curente în limba vorbită, ar fi scutite de aprecierea parțial nesatisfăcătoare, că aparțin „stîngăciilor" sau „improprietăților" de exprimare.

Sumara observare a *lexicului* creațiilor poetice orale ne dovedește că adeseori datarea producțiilor este ușurată de caracterul vocabularului în care sînt compuse. Multe dintre baladele noastre au apărut în feudalism, preamărind vitejia eroilor din popor care s-au ridicat cu arma în mînă împotriva stăpînitorilor turci. Ca mărturie fidelă a epocii în care au fost plăsmuite, acestea conțin termeni turcești care astăzi nu mai circulă în limbă. Așa sînt mai ales cîntecele haiducești din Muntenia și Moldova. De asemenea, numeroase balade atestă cuvinte arhaice ca: *poteră, a năimi, a înșela* (= a înșeua), *paloș, flintă* ș. a. Iată numai cîteva exemple:

„*Furii* laba ți-au rănit
Cînd la dînșii ai sărit"
„Merge *de miraz* (= de minune)"
„Săi, Ștefane, la hotară
C-a intrat *sabia*-n țară" (ibid., 258, 305 și 511).

Unele cuvinte au astăzi o circulație regională cum este exemplul următor luat dintr-o baladă bănățeană:

„Șarpele *curea* (= fugea)
Fata tăbăra
Și mi-o ajungea" (ibid., 312).

Conservarea nenumăratelor arhaisme lexicale în creația populară se face în virtutea caracterului tradițional, precumpănitor în această literatură. Uneori, astfel de cuvinte vechi nu mai sînt înțelese nici chiar de cei care cîntă sau „spun" producțiile respective. Ele nu mai au funcție de pură comunicare, ci o funcție comunicativ-expresivă. Este știut că în anumite opere, scriitorii recurg la arhaisme cu rol de evocare a vremurilor și stărilor din trecut. Dar, pe cînd în literatura cultă valorificarea arhaismelor este un fenomen izolat, subordonat intenției individuale a creatorului artist, în folclorul literar arhaismul reprezintă continuarea unei tradiții, este o rămășiță din realitatea ligvistică de altădată. Apoi, în literatura cultă, culoarea epocii devine izbutită numai grație talentului scriitorului. În literatura populară, arhaismul, ieșind

din vocabularul activ, trece în categoria mijloacelor expresive, unde își începe o nouă viață; el nu este un simplu vestigiu al limbii de odinioară, ci o categorie expresiv-artistică viabilă. Realizîndu-și intenția, creatorul de literatură cultă depășește adeseori limitele impuse de normele lexicale ale limbii literare. În schimb, poetul anonim nu forțează niciodată barierele lingvistice; el recurge numai — și aproape întotdeauna inconștient — la mijloace expresive și artistice oferite de poetica tradițională[8].

Preferința pentru diminutivare în poezia populară a fost semnalată în repetate rînduri. Cu acest prilej, remarcăm doar că, întotdeauna, diminutivele se disting prin valoare manifestă de alintare. La acest procedeu se pretează în mod deosebit ființele dragi, elementele naturii înconjurătoare, uneltele și animalele cu care lucrează omul. Nu se întîlnesc diminutive cu intenții de ironie și, foarte rar, cînd găsim diminutive cu rol de augmentare, acestea sînt cauzate îndeosebi de tendința obținerii umorului, ca în versurile:

„Găsi de-o *ploscuță*,
Nu așa micuță,
Și mări, de-o *vedriță*" (ibid., 388).

Dorința de dezmierdare este atît de puternică în vorbirea populară, încît se găsesc substantive diminutive sub o formă care nu se bucură de circulație prea mare, de ex.: „Merge o dalbă *feciorită*" (ibid., 587), „Și-apoi mi-și pleca / La *sorurica lui*" (ibid., 566) ș. a.

Sub imperativele versificației, se produc derivate care par firești, conforme cu regulele derivației noastre, unele bucurîndu-se chiar de circulație mai largă (îndeosebi derivatele onomatopeice):

„Primăvara cînd sosește,
Cucu-n codru *cucuiește*,
Neica la plug îmi *hăiește*" (ibid., 162).

„Venea Roman cucăind
Cu murgușul *buiestrînd*" (ibid., 266)

„La *întrecet* te-ai luat" (ibid., 596).

Alteori, derivatele sînt neobișnuite, improprii, prilejuite doar de necesități de rimă: „Și zicînd cuvîntul / Lepădă *armîntul*", „Vînzătorul de armaș, / Fiară crudă, om *dușmaș*"; „Nu mă vezi *c-am maturit* / Și-alt voinic nu m-a răzbit?"; Vezi pe valea *muntenată* / Ce grea vreme se arată" (ibid., 394, 516, 342 și 260)[9].

Oricare ar fi natura și valoarea derivatelor în poezia populară, ele dovedesc puterea nesecată de creație lingvistică în vorbirea maselor. Sînt obișnuite cazurile cînd, de la onomatopeie sau interjecții, vorbitorii anonimi creează cuvinte noi ce se integrează în patrimoniul lexical

---

[8] Cf. I. A. Ossovețki, *Despre studiul limbii folclorului rus*, (în) „Voprosî iazîkoznaniia", 1952, nr. 3, p. 109—137. (traducere romînească).

[9] În cazul cuvîntului *dușmaș* a fost posibilă o analogie cu adjectivul „vrăjmaș".

al limbii comune. Iată un singur exemplu convingător, ales la întîmplare, dintr-un cîntec de dragoste:

„Mult mă uit din deal in şes,
Nu mai văd c-al mîndrei mers
Se uţuţă din picioare
Ca condeiul pe scrisoare" (ibid., 140).

E necesar să amintim aci folosirea cu maximum de randament artistic a sensurilor figurate şi expresiilor idiomatice prin care creaţia poetică excelează. Analiza lor ne îndreaptă spre domeniul realizării estetice, ceea ce nu formează obiectul cercetării de faţă.

Pentru a obţine imaginea globală a lexicului poeziei populare se cuvine să amintim încă o chestiune esenţială. Circulaţia creaţiilor poetice orale prezintă un dublu aspect: în timp şi în spaţiu. Poezia este legată organic nu numai de tradiţie, ci şi de unele fapte locale. Ea poartă pecetea graiului celor care o rostesc. Lingvistic, localizarea se manifestă în aspectul fonetic şi gramatical precum şi în caracterul lexicului. Aşa cum arhaismul, în folclorul literar, este o categorie expresiv-artistică viabilă, regionalismul este adeseori o necesitate[10].

Lexicul pronunţat regional caracterizează mai ales acele producţii care circulă pe o arie restrînsă. Pentru majoritatea poeziilor, nu vocabularul regional este trăsătura definitorie. Referindu-ne la cîntecele culese din comuna Scărişoara şi cuprinse în *Textele dialectale* ale acad. Em. Petrovici, am înregistrat numai următoarele regionalisme: *bolund, canceu, catană, clop, a se doholi* (a se amărî), *făgădău, fălos, hedeşeli* (= cu coarne ascuţite), *lotru, nea, mverunăşa* (= a învenina), *ocol, pană* (=floare), *poiată, rujă* (=trandafir)[11]. Cele mai multe dintre ele nici nu necesită explicaţii, deoarece sînt cunoscute în mai multe graiuri şi ar putea fi considerate chiar elemente populare. De fapt, între indivizii aparţinători diferitelor graiuri teritoriale are loc un permanent schimb de cuvinte, rezultat firesc al legăturilor multiple şi complexe ce se stabilesc între ei. Legăturile respective au drept consecinţă generalizarea unor cuvinte şi expresii care, iniţial, aveau aspect strict regional. Prin urmare, se poate afirma că producţiile majore ale poeziei populare se remarcă printr-un vocabular împrumutat din limba comună şi nu prin abundenţa regionalismelor. Factorul regional se manifestă în primul rînd în aspectul fonetic al limbii creaţiilor poetice. Fără îndoială, sub influenţa limbii literare, renunţarea la regionalisme a devenit astăzi o acţiune conştientă. Poezia populară actuală trădează efortul creatorilor anonimi pentru literarizarea exprimării. Cîntecele pe teme actuale conţin şi unele neologisme care au o circulaţie tot mai intensă în masele oamenilor muncii. În creaţiile cu conţinut social din trecut, puţinele neologisme întrebuinţate erau din domeniul terminologiei administrative şi

---

10 Deoarece ne lipseşte o terminologie unitară pentru ceea ce înainte se spunea „literatură populară orală", am acceptat termenul „folclor literar", folosit de colegul nostru Dumitru Pop în *Curs de folclor literar romînesc*, partea I, Cluj, Litografia Învăţămîntului, 1957.

11 V. *Texte dialectale* culese de Emil Petrovici, Sibiu—Leipzig 1943, p. 48—64.

militare. În cele actuale mai apar cuvinte legate de transformările sociale şi termeni tehnici. Spicuim la întîmplare, cîteva exemple: *aranja, speculant (D. c. s., 342)*[12], *burghezi* (ibid., 345), *avion* (ibid., 346), *batoză, colectivă, tarla* (ibid. 354—355), *contract, sediu, sindicat, tractor* (ibid. 403) ş. a.

Prin marea libertate de întrebuinţare a mijloacelor limbii, creaţia poetică populară confirmă părerea exprimată de criticul sovietic V. Levin că limba literaturii artistice „nu cunoaşte nimic «prohibit», nimic principial inadmisibil. Aşa cum orice fenomen al realităţii poate deveni obiectul unei reprezentări artistice, orice element al limbii naţionale poate fi, în mod principial, admis într-o operă literară"[13].

*

Cercetarea întreprinsă aici nu şi-a propus studierea unei anumite probleme. Am încercat doar să prezentăm cîteva exemple peremptorii cu privire la vastitatea problemelor ce le ridică limba creaţiei poetice orale. Din această privire generală se pot desprinde următoarele concluzii principale:

1. Elementele versificaţiei guvernează, în bună măsură, mijloacele de exprimare.

2. Limba poeziilor populare conservă unele arhaisme fonetice, gramaticale şi lexicale. Arhaismul, spre deosebire de întrebuinţarea lui în literatura cultă, este o categorie expresiv-artistică viabilă.

3. Lexicul de aspect popular prevalează faţă de cel regional. Caracterul regional se vădeşte mai ales în domeniul foneticii.

Bogăţia de material lingvistic ce o posedă creaţia folclorică necesită studii metodice, aprofundate şi mai intense decît pînă acum.

Catedra de limba romînă
Universitatea „Victor Babeş"

ОБ ЯЗЫКЕ НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА

(Краткое содержание)

Автор даёт общий обзор румынской народной поэзии и считает очень важным обстоятельное исследование устного творчества с лингвистической точки зрения. Так как произведения народного творчества качественно отличаются одно от другого, автор отвергает теорию, согласно которой народное творчество является основой литературного языка. Существенным элементом поэзии является стихосложение. Для реализации ритма

---

[12] Abrevierea *D. c. s.* trimite la *Doine, cîntece, strigături*, ESPLA, Biblioteca pentru toţi (1955).

[13] V. Levin, *Observaţii despre limba literaturii*, (în) „Probleme de literatură şi artă", (Bucureşti), ed. A.R.L.U.S. „Cartea Rusă", anul VI (1953), nr. 2, p. 20.

происходят некоторые фонетические или грамматические изменения. Даже и наличие -у (конечного) во многих песнях, хотя объясняется и как фонетический архаизм, может считаться иногда простой мелодической поддержкой, как например -ы (конечное) в олтянских песнях.

Народная поэзия сохраняет множество архаизмов, особенно в грамматике и лексике, например: образование родительного и дательного падежей при помощи приставок; формальное тождество третьего лица в единственном и множеством числе в имперфекте; старые формы спряжения /„sînt fapt" -sînt făcut/; устаревшие слова и т. д. Некоторые из этих архаизмов по ныне употребляются в областном масштабе:

В синтаксисе замечается, что подчинительные союзы *că* и *de*, благодаря их функциональному богатству, очень часто употреблются. Особая частота определила их употребление и в случаях, где логика предложения не требует этого. Сопоставление предложений является основным приёмом в синтаксисе народной устной речи и поэтому некоторые подчинённые предложения могут иметь два или даже три смысла.

В связи с лексикой автор показывает, что такие архаизмы как a cure/-a fugi/ /бежать/, a înşela/-a înşeua/ /седлать/, paloş /меч/, poteră /военный отряд для охраны порядка/ и т. д. не употребляются с намерением воспроизвести колорит эпохи, как в письменной художественной литературе, а как остатки бывшей лингвистической действительности; в устном народном творчестве архаизм является жизнеспособной выразительно-эстетической категорией.

SUR LA LANGUE DE NOTRE POÉSIE POPULAIRE

(Résumé)

L'auteur donne une vue générale de la langue de la poésie populaire roumaine et considère comme importante l'étude minutieuse de la création orale du point de vue linguistique. Comme entre les diverses créations du génie populaire il existe de notables différences qualitatives, on repousse l'opinion que c'est la littérature populaire qui constitue la base de la langue littéraire.

Un élément essentiel de la poésie est la versification. La réalisation du rythme réclame certaines modifications phonétiques, certains changements grammaticaux. La présence même de l'-*u* final dans de nombreuses chansons, quoique s'expliquant le plus souvent comme archaïsme phonétique, peut aussi être considérée parfois comme un simple support mélodique, comme le -*î* final des chansons olténiennes.

La poésie populaire conserve de nombreux archaïsmes, surtout de grammaire et de lexique, par ex. la formation des cas génitif et datif à l'aide de prépositions, l'identité formelle de la 3-e pers. du sg. et

du. pl. à l'imparfait, d'anciennes formes de conjugaison („sînt *fapt*" = sînt făcut), des mots anciens etc. Certains de ces archaïsmes connaissent encore une circulation régionale.

En syntaxe on constate un large emploi des conjonctions de subordination *că* et *de*, dû à leur plurivalence fonctionnelle. Leur fréquence particulière a même déterminé leur emploi jusque dans des cas où il n'est pas réclamé par la logique de la proposition. La juxtaposition des propositions est le procédé fondamental dans la syntaxe du parler populaire, et c'est pourquoi certaines propositions subordonnées sont susceptibles d'interprétations doubles ou même triples.

A l'égard du lexique, on a montré que des archaïsmes comme *a cure* (=a fugi), *a înşela* (=a înşeua), *paloş, poteră* etc, ne sont pas employés dans l'intention d'évoquer la couleur de l'époque comme dans la littérature savante, mais comme vestiges de la réalité linguistique d'autrefois, car dans la création populaire orale l'archaïsme est une catégorie esthétique et expressive viable.

DISTINCȚIA FONOLOGICĂ ÎNTRE TREI VARIETĂȚI DE *N* ȘI DE *L* — NEDIEZAȚI, DIEZAȚI ȘI PALATALI — ÎN LIMBA ROMÎNĂ ȘI ÎN SLAVĂ

de

Acad. EMIL PETROVICI

Se admite în general că, într-o fază mai veche de dezvoltare a limbilor slave, consoanele *n* și *l* — precum și alte consoane — au putut prezenta trei varietăți, una dură (nepalatalizată, nediezată), a doua moale (palatalizată, diezată)[1], iar a treia muiată (palatală)[2]. Cele trei varietăți sînt numite și dură, mijlocie și palatală[3], sau dură, simplu muiată (înaintea unei vocale prepalatale) și palatalizată (apărută în urma combinării unui *j* cu consoana precedentă)[4].

Acordul între cercetători nu mai este, însă, complet atunci cînd e vorba de a stabili pînă cînd au făcut limbile slave deosebirea între aceste trei varietăți de nazale și de laterale. Unii susțin că existența acestor trei varietăți de consoane a fost foarte precară în diversele limbi unde au putut apărea, reducîndu-se curînd după apariție la două. După părerea acestor învățați, în limbile care posedă corelația de palatalizare — ca de pildă în rusă sau în poloneză — seria consoanelor palatale nu ar fi putut exista mult timp ca serie autonomă de locali-

---

[1] Termenul de „diezat" traduce termenul englez de „sharp" („sharpened"), cu sensul de palatalizat. O consoană diezată (palatalizată) are — pe lîngă articulația primară, specifică — și o articulație secundară, accesorie, a dosului limbii spre palat, ceea ce ridică, diezează, componenții frecvențelor superioare ai consoanei. Diezarea, rezultat al unei activități accesorii a organelor vorbirii, trebuie deosebită de palatalizarea mutativă a consoanelor, în cazul căreia articulația dorsopalatală a limbii este articulația specifică, primară a consoanei. Vezi R. Jakobson, C. G. M. Fant, M. Halle, *Preliminaries to Speech Analysis, The Distinctive Features and their Correlates*, Technical Report No. 13, Second Printing, Acoustics Laboratory, Massachusetts Institute of Technology, 1955, p. 31 și 51 (fig. 9).

[2] W. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, ed. a 2-a, Göttingen, 1924, vol. I, p. 391; A. Meillet—A. Vaillant, *Le slave commun*, ed. a 2-a, Paris, 1934, p. 86 urm.

[3] А. М. Селищев, **Старославянский язык**, I, Введение, Фонетика, Moscova, 1951, p. 194 urm.

[4] A. Vaillant, *Manuel du vieux slave, I, Grammaire*, Paris, 1948, §35, p. 60; id., *Grammaire comparée des langues slaves*, I, Lyon—Paris, 1950, p. 63 urm.

zare („autonome Lokalisierungsreihe"), deoarece consoanele palatale au fost curînd interpretate fie ca apicale palatalizate, fie ca guturale palatalizate[5]. În ceea ce privește pe *n* și pe *l* palatali (reprezentînd vechile grupuri *nj, lj*), aceștia s-ar fi confundat imediat (în limbile care posedă palatalizarea fonologică a consoanelor) cu corespondentele lor palatalizate (*n, l* urmați de vocală prepalatală). Această fuziune a trebuit să se producă — după părerea acestor cercetători — în momentul cînd consoanele palatalizate, din variante combinatorii, au devenit — după căderea ierurilor neintense — foneme autonome. Se știe, pe de altă parte, că în limbile fără corelații de timbru a consoanelor — ca de pildă în sîrbo-croată — *n, l* palatali s-au menținut ca o serie autonomă de localizare, palatală, opusă seriei nepalatale; în seria aceasta din urmă s-au confundat, însă, varietatea dură și varietatea palatalizată (dinaintea unei vocale prepalatale) a consoanelor *n, l*. Prin urmare, o parte dintre slaviști presupune că coexistența celor trei varietăți de *n* și *l* în limbile slave a durat foarte puțin și că sistemul fonologic slav nu avea loc pentru aceste trei varietăți de foneme consonantice și nu prezenta nici un fenomen paralel[6].

În schimb, alți învățați sînt de părerea că în unele limbi slave (de ex. vechea cehă și vechea rusă) au coexistat, în cursul unei lungi perioade de timp, ca foneme autonome atît *n, l* diezați, cît și *n, l* palatali (vezi mai jos, p. 126).

Posibilitatea coexistenței fonemelor /n'/, /l'/ (*n, l* diezați) alături de /ń/, /l'/ (*n, l* dorsopalatali) e dovedită prin exemplul limbii romîne. Într-adevăr, și limbile romanice, nu numai cele slave, posedă *n* și *l* palatali care pot — și au putut — să se opună unor *n* și *l* nepalatalizați și palatalizați. Astfel romanica comună pare a fi posedat următoarele trei serii de consoane: nepalatalizate, palatalizate și muiate (palatale). Deosebirea dintre consoanele nemuiate (nepalatale) și cele muiate (palatale) era fonologică, pe cînd aceea dintre cele dure (nepalatalizate) și cele moi (palatalizate) era condiționată — ca în slava comună — de vocalele următoare. Consoanele dure și moi erau numai variante combinatorii ale fonemelor consonantice nemuiate. Toate limbile romanice, deci și romîna, au pierdut vechea corelație de muiere a consoanelor[7].

Romîna însă și-a creat, sub influența slavă, o nouă corelație a consoanelor[8]. În romîna comună dinaintea separării celor patru dialecte

---

[5] Roman Jakobson, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves*, „Travaux du Cercle Linguistique de Prague" (TCLP), 2, Praga, 1929, p. 61; N. S. Trubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie*, Praga, 1939, p. 123 (*Principes de phonologie*, Paris, 1957, p. 146.)

[6] F. V. Mareš, *Vznik slovanského fonologického systému a jeho vývoj do konce období slovanské jazykové jednoty*, „Slavia", XXV, 1956, p. 478.

[7] André Burger, *Phonématique et diachronie*, „Cahiers Ferdinand de Saussure", 13, 1955, p. 21 urm. Referitor la întrebarea dacă romîna a moștenit sau nu din romanica comună corelația actuală de palatalizare a consoanelor, vezi E. Petrovici, *Problema moștenirii din romanica comună a corelației palatale a consoanelor în limba romînă*, SCL, VII (1956), p. 163 urm.

[8] E. Petrovici, *Zum slavischen Einfluss auf des rumänische Laut- und Phonemsystem*, „Vorträge auf der Berliner Slawistentagung" (11—13. November 1954), Berlin, 1956; id., *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii romîne*, București,

principale, *n* şi *l* palatalizaţi se opuneau — şi se opun şi astăzi în unele graiuri — atît lui *n, l* nepalatalizaţi, cît şi lui *n, l* palatali, moşteniţi din romanica comună (reprezentînd pe *n* + iod şi pe *l* + iod din latina vulgară)[9].

Consoanele diezate — adică acelea asupra cărora au fost transportate o parte a trăsăturilor distinctive ale vocalelor prepalatale următoare, ceea ce le-a conferit o coloraţiune de timbrul *i* sau *e*, fără ca locul lor specific de articulaţie (labial, apical etc.) să fi fost deplasat spre regiunea mediopalatală respectiv mediolingvală — au devenit autonome în romîna comună, în care *i* final a dispărut, ca ierul moale slav, iar *e* deschis accentuat, în anumite poziţii s-a confundat — ca iat' *(ě)* slav — cu vocala *a*, consoana precedentă continuînd să-şi păstreze timbrul palatal (al lui *i* sau al lui *e*). Trebuie presupus că *u* şi *i* în poziţie finală au amuţit în romînă aproximativ în aceeaşi epocă în care au amuţit şi ierurile finale în graiurile slave meridionale, adică prin secolul al XI-lea. În cursul acestui secol s-a constituit corelaţia palatalizării consoanelor în slava de sud de tip răsăritean (bulgara răsăriteană)[10] şi fără îndoială şi în romînă. În epoca aceasta *bun^ii* (< lat. *boni)* a devenit [bun^i], în transcriere fonologică /bun'/, ia *n^eęgră*, *n^eę* (< lat. *nĭgram, nĭvem)* au devenit [n^eagră], [n^ea], în transcriere fonologică /n'agră/, /n'a/. La fel a luat naştere şi *l* diezat: *l^eęgă* < lat. *lĭgat)* > [l^eagă] = /l'agă/.[11] Aceşti *n* şi *l* diezaţi şi-au păstrat caracterul apical în majoritatea graiurilor romîneşti pînă în epoca de faţă. În acelaşi timp, însă, vechii *n* şi *l* palatali, de origine romanică sau slavă, s-au menţinut ca atari în multe graiuri (lat. *vinea* > rom. *vińe*, sl. *kladnja* > rom. *clańe*, lat. *battualia* > rom. *bătal'e*, sl. *volja* > rom. *vol'e)*. Trecerea lui /ń/, /l'/ la /y/ (iod) în majoritatea graiurilor dacoromîne s-a întîmplat în cursul secolului al XV-lea. În graiul din Banat, însă, vechiul /ń/ s-a păstrat pînă astăzi, dar, într-o epocă destul de recentă (prin sec. al XVII-lea sau al XVIII-lea), s-a confundat cu *n* palatalizat (/ń/), iar /l'/ s-a păstrat pînă în sec. al XVII-lea[12].

Frecvenţa lui /ń/ şi a lui /l'/, moşteniţi din romanica comună, a crescut în urma împrumuturilor slave şi maghiare, precum şi — în ceea ce îl priveşte pe /ń/ — datorită palatalizării mutative[13] a lui *m*,

---

1956; i d., *Kann das Phonemsystem einer Sprache durch fremden Einfluss umgestaltet werden? Zum slavischen Einfluss auf das rumänische Lautsystem*, Haga, 1956, p. 25 urm („Janua Linguarum", Nr. III).

[9] Cf. E. Petrovici, *Probleme de fonologie, Consoane cu timbru fonologic palatal, consoane moi şi consoane muiate*, SCL, VIII (1957), p. 66 urm.

[10] R. Jakobson, К характеристике евразийского языкового союза, Paris, 1931, p. 44.

[11] Consoanele diezate sînt notate cu ajutorul semnului ' (apostrof) aşezat sus, după consoană *(n', l', r'* etc)., iar consoanele palatale cu ajutorul semnului ′ (minut), aşezat deasupra sau sus, după consoană *(n′* sau *ń, ť, k′, l′* etc.)

[12] O. Densusianu, „Grai şi suflet", IV, p. 398.

[13] Pentru a deosebi palatalizarea fonologică, obţinută printr-o articulaţie secundară a dosului limbii la palat adăugată la articulaţia primară specifică — labială, dentală-apicală etc. — a consoanei, de palatalizarea caracterizată prin deplasarea locului de articulaţie a consoanei de la periferie (buze, dinţi, vălul palatului) spre centru (zona mediopalatală), consoanele din „periferice" devenind „centrale", e bine să întrebuinţăm termeni diferiţi: palatalizarea obţinută printr-o activitate accesorie (Neben-

adică trecerea lui *m* urmat de iod sau de *i* (< lat. *ĭ*, sl. *i*) la /mń/, apoi la /ń/.

Prin urmare, deoarece aromîna și meglenoromîna păstrează încă pe /ń/ și pe /l'/ de origine romanică comună, slavă sau neogreacă, se poate afirma că aceste două dialecte au menținut distincția între /n'/, /l'/ diezați, pe de o parte, și /ń/, /l'/ palatali, pe de alta, începînd de prin secolul al XI-lea pînă în ziua de astăzi. Să nu uităm că frecvența lui /ń/ a crescut datorită palatalizării mutative a lui *m*. Cum dacoromîna a înlocuit pe /ń/ și pe /l'/ cu /y/ pe la sfîrșitul secolului al XV-lea, la această dată poate fi fixată dispariția opozițiilor /n'/ — /ń/ și /l'/ — /l'/ în acest dialect. Totuși în Banat /ń/ se păstrează pînă astăzi, iar /l'/ a devenit /y/ abia în secolul al XVII-lea. Tot pe atunci se vor fi confundat și /n'/ cu /ń/. Așadar distincția dintre /n'/, /l'/ și /ń/, /l'/ a durat în Banat pînă în secolul al XVII-lea.

În aromînă și meglenoromînă /n/, /n'/ și /ń/, precum și /l/, /l'/ și /l'/ se află adeseori — cu funcțiuni fonologice diferite — în aceleași poziții, ceea ce dovedește că aceste varietăți de *n* și de *l* sînt foneme autonome. Să nu uităm că /n'/ și /l'/ sînt apicale diezate pronunțate aproximativ ca /n'/ și /l'/ în bulgara literară în silabe ca /n'a/ (de ex.: în cuvîntul ням „mut") și /l'a/ (de ex. în cuvîntul лято „vară"),[14] pe cînd /ń/ și /l'/ sînt palatale pentru care vîrful limbii este coborît ca pentru *i* și nu atinge incisivii superiori sau alveolele lor — ca pentru apicale. Pentru /n'/ și /l'/ articulația palatală a dosului limbii constituie o activitate accesorie (Nebenarbeit)[15] a organelor vorbirii, pe cînd pentru /ń/, /l'/ ea este articulația specifică a consoanei însăși. Articularea lui /ń/ și /l'/ romînești dialectali este asemănătoare cu aceea a lui *gn* italian și francez și a lui *gli* italian sau a lui *ill* francez dinaintea fuzionării acestuia cu iod. (Vezi fig. 1 reprezentînd palatogramele lui /n/ și /n'/ și fig. 2 reprezentînd palatograma lui /ń/).

Să dăm cîteva exemple aromînești: *γ'ină* (< lat. **uenat*, în loc de *uĕnĭat*) — *γ'in'e* (< lat. *uĕnĭt*) — *γ'ińe*[16] (< lat. *uĭnĕa*). Deoarece *ă* și *e* sînt — atît în dacoromînă, cît și în aromînă — numai variante combinatorii ale unui singur fonem vocalic, varianta [ă][17] fiind condiționată

---

arbeit, Nebentätigkeit) a organelor vorbirii, în urma căreia se înalță tonul caracteristic al consoanei prin ridicarea formanților de frecvență superioară, e bine să o numim diezare, iar cealaltă, care constă în mutarea locului de articulație de la periferie la centru, e bine să o numim palatalizare mutativă. Vezi J a k o b s o n, *Remarques*, p. 31; H o r a c e G. L u n t, *On the Origins of Phonemic Palatalization in Slavic*, „For Roman Jakobson", Hague, 1956, p. 385.

[14] Cf. Стойко Стойков, Увод в българската фонетика Sofia, 1955, p. 72, 81 urm.

[15] T r u b e t z k o y, *Grundz. der Phonologie*, p. 122 urm. (*Principes de phonologie*, p. 144 urm.)

[16] Consoana transcrisă fonetic [γ'] este fricativa palatală sonoră care corespunde fricativei palatale surde, numite de foneticieni de obicei „ich-Laut" ([χ']). Cele două fricative palatale, care există și în unele graiuri dacoromîne, sînt produsul palatalizării mutative a lui *v*, *f* urmați de iod sau de *i* (< lat. *ĭ*, slav. *i*). Vezi D. M a c r e a, *Probleme de fonetică*, Ed. Academiei R.P.R., 1953, p. 45 urm. Dialectologii romîni notează cele două fricative palatale *h'* și *y*.

[17] Vocala *ă* nu este altceva decît un *e* retras spre regiunea posterioară a gurii. Cf. R. J a k o b s o n, К характеристике евразийского языкового союза, p. 26, nota 19.

de consoana nediezată precedentă, iar [e] de consoana diezată precedentă[18], cele trei varietăți de *n* trebuie considerate ca aflîndu-se în aceeași poziție, anume înaintea fonemului vocalic „ă/e", în primul cuvînt nazala fiind un *n* nediezat (/n/), în al doilea un *n* diezat (/n'/), iar al treilea un *n* dorsopalatal dezapicalizat (/ń/).

În exemplele următoare, identitatea poziției în care se găsesc cele

Fig. 1

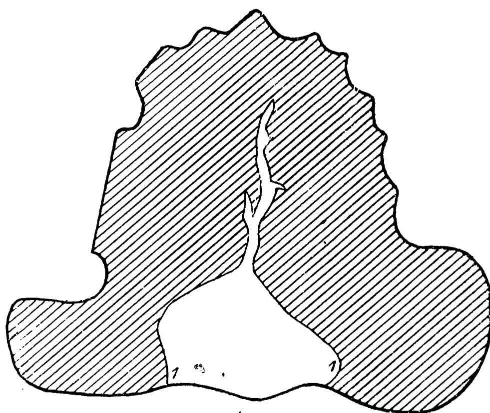

Fig. 2

trei varietăți de *n* este mai evidentă, căci este vorba de poziția înaintea lui /a/ (în aceste exemple fonemul /ń/ este de origine relativ mai recentă, rezultat din palatalizarea mutativă a lui *m*): /n/*ao*, pronunțat și [naṷă] „nouă" — /n'/*ao*, pronunțat și [n'aṷă] (în scriere tradițională *neao* sau *neaua*) „zăpadă" — /ń/*ao*, pronunțat și [ńaṷă] „mielușea"; /n/a-le! „na-le!" — /n'/*ale* „inele" (în scrierea tradițională *neale*) — /ń/*ale* (pluralul lui *ńao*) „mielușele".

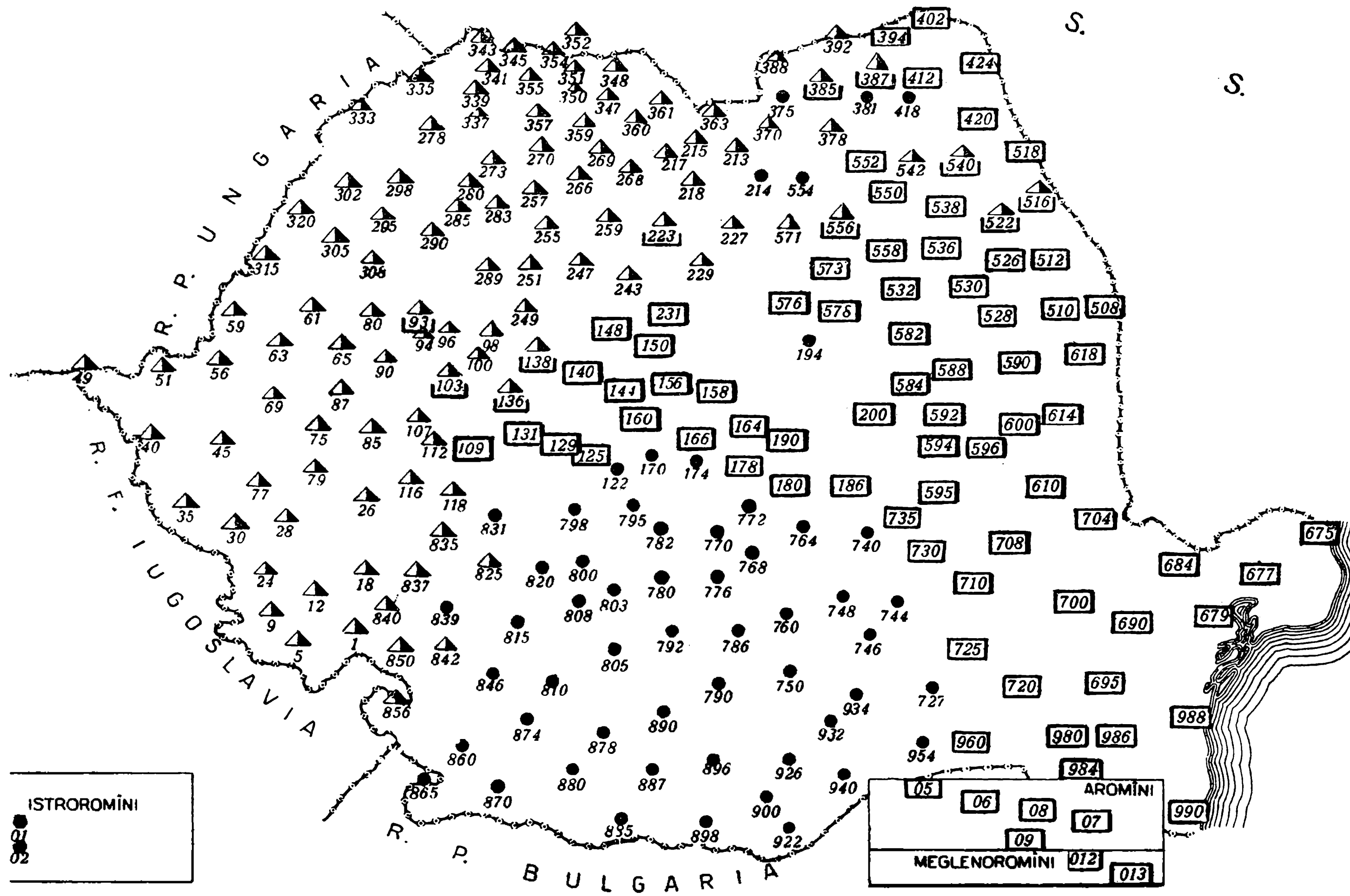
În aceeași poziție, adică înaintea fonemului /a/, se găsesc și cele trei varietăți de *l* în exemplele următoare: /la/ „lă, spală; la" — /l'a/ „fă! (interj.)" — /ľa/ „(el) ia".

Fonemele /n/, /n'/, /ń/, /l/, /l'/, /ľ/ se găsesc și în meglenoromînă. Cf. *nari* „nară", /n'/agră (=*neagră*), /ń/*ari* „miere", *lasă*, /l'/*asă* (=*leasă*), /ľ/*artă* „iartă".

Și în dacoromîna dinaintea secolului al XVI-lea existau cele trei varietăți de foneme *n* și *l* (în Banat înainte de secolul al XVIII-lea). În formele *vi*/n/ă — *vi*/n'/e[19] — *vi*/ń/*ĕ*, vi/ń/*ă* erau trei foneme conso-

[18] Cf. R. Jakobson, *loc. cit.*

[19] Pronunțat aproximativ (*vi*[n^e e], *vi*[n^i ĕ], *vi*[n^i ă]. *Hărțile Atlasului lingvistic romîn* (ALR) oferă nenumărate exemple de ale acestor pronunțări ale grupului scris

R. P. UNGARIA
R. F. IUGOSLAVIA
R. P. BULGARIA
S. S.
ISTROROMÎNI
AROMÎNI
MEGLENOROMÎNI

nantice nazale /n/, /n'' și /ń/ urmate de fonemul vocalic „ă/e". De asemenea în cuvintele la /— /l'a/ „(să) le-a, „(să) spele — /l'a/ „(el) ia", se opuneau unul altuia în aceeași poziție — înaintea lui /a/ — fonemele /l/, /l'/ și /l'/.

Opoziția celor trei foneme consonantice /n/, /n'/ și /ń/ este foarte frecventă încă și astăzi în unele graiuri dacoromîne, și anume în acelea, în care /n'/ este, ca în limba literară, o apicală diezată (timbrul palatal al consoanei nazale fiind mai apropiat de acela al lui *e*, decît de acela al lui *i*) și în care *m* urmat de iod sau de *i* (< lat. *ī*, sl. *i*) a

ATLASUL LINGVISTIC ROMÎN II (ALR II)

HARTA 2

U. R. S. S.

R. P. UNGARĂ

R. F. IUGOSLAVIA

R P BULGARIA

ISTROROMÎNI 02

AROMINI 010

MEGLENOROMÎNI 012

157 = Localități unde coexistă cele trei foneme consonantice /n/, /n'/ și /ń/.

105 = Localități unde /n'/ se realizează ca /ń/, dar /m/ + /y/ încă n-a ajuns la stadiul [ń]

235 = Localități unde /n'/, fiind realizat ca [ń], se confundă cu [ń] rezultat din alterarea lui /m/ + /y/.

784 = Localități unde /n'/ se realizează ca o apicală diezată și unde nu există /ń/, în afară de grupul /mn/ < /m/ + /y/ în cîteva puncte.

fost supus palatalizării mutative, devenind o nazală dorsopalatală: /ń/. Aceste graiuri sînt răspîndite pe o vastă arie care cuprinde Moldova, sud-estul Transilvaniei, estul Munteniei, Dobrogea și sudul Olteniei. Hărțile

ortografic *-ne*. (Prin *ĕ*, *ARL* notează o vocală intermediară între *e* și *ă*). Pronunțarea actuală [ne] — fără elementul *i* sau *e*, foarte scurt, de tranziție dintre consoana diezată și e *(ĕ, ă)* următor —, răspîndită în graiul muntenesc se datorește unei evoluții recente. Formele muntenești [kîine, mîine, pîine], au apărut datorită anticipării elementului palatul al lui *n* diezat al formelor mai vechi muntenești [kînie], [mînie], [pînie]. Se mai aud și aztăzi prin Muntenia forme ca [mîinie, mîińe].

nr. 1 şi 2 ne arată ariile în care fonemul /ń/ se opune fonemului /n'/. Pe hărţi sînt indicate şi ariile, relativ mici, unde *n* palatal, rezultat din palatalizarea mutativă a lui *m*, s-a confundat cu *n* diezat.

Iată cîteva exemple în care /n/, /n'/ şi /ń/ se opun fonologic unul altuia: /n/-o *dat* „n-a dat" — /n'/-o *dat* „ne-a dat" — /ń/-o *dat* „mi-a dat"[20]; /n/-*am dus* — /n'/-*am dus* „ne-am dus"[21] — /ń/-*am dus* (copilul la şcoală) „mi-am dus...". Cele trei varietăţi de *n* se află în aceeaşi poziţie, înaintea lui /a/, şi reprezintă trei cuvinte: /n/ „nu", /n'/ „ne", şi /ń/ „îmi". E evident că sîntem în prezenţa a trei foneme autonome[22].

Din faptele romîneşti expuse mai sus se poate deduce că şi alte limbi, ca de pildă limbile slave (vechea cehă sau vechea rusă), au putut poseda ca foneme autonome *n, l* diezaţi, opuşi atît lui *n, l* palatali, cît şi lui *n, l* nediezaţi (duri). Unele texte vechi ruseşti din secolele XI—XIII disting pe *n, l* înaintea lui *e, ě,* de *n, l,* palatali. Exemplul romînesc dă dreptate acelora dintre cercetători (Vasiliev, Jakobson), care văd în această distincţie o trăsătură a pronunţării rusei vorbite, faţă de aceia (ca de ex. Durnovo), care susţin că cele două moduri de a-l nota pe *n* redau pronunţarea artificială a slavonei bisericeşti de către cărturarii ruşi.[23] Din exemplul romînesc reiese aşadar, că atîta timp cît /n'/ şi /l'/ îşi păstrează articulaţia apicală, caracterul lor diezat fiind obţinut printr-o articulaţie suplimentară a dosului limbii la palat, diferenţa fonologică între /ń/, /l'/ şi /n'/, /l'/ se poate menţine chiar după ce ultimele două consoane, din variante combinatorii cum au fost la început, au devenit foneme corelative autonome (de exemplu după căderea ierurilor neintense în limbile slave)[24].

Catedra de slavistică
Universitatea „Victor Babeş"

[20] Cf. *SCL*, VIII, p. 67.

[21] În formele literare scrise *ne-a, ne-am,* vocala pronumelui personal aton (pers. I pl.) la dativ se elimină în rostire, dar în acelaşi timp *n* — care e o apicală — îşi păstrează diezarea (timbrul palatal). Acesta este fonemul /n'/. În scris se păstrează litera *e*, a cărei funcţiune este aceea de a marca diezarea lui *n* precedent. Şi în forma atonă de dativ *vă* (a pronumelui personal pentru pers. a II-a pl.) se elidează vocala în aceleaşi condiţii: *v-a, v-am.* Vocala *ă* este omisă şi în scriere, deoarece caracterul nediezat al consoanelor romîneşti n-are nevoie să fie marcat în scris. *Ne-am* se pronunţă exact ca substantivul *neam* sau ca adjectivul ням „mut" în rostirea literară bulgară, adică [nᵉam], în transcriere fonologică (n'am).

[22] Şi înaintea formelor moldoveneşti *ăl* „îl" şi *ăi* „vei" (de ex. *ăl dă* „îl dă", *ăi da* „vei da") se pot întîlni cele trei foneme /n/, /n'/, /ń/: /n/-*ăl dă* „nu-l dă" — /n'/-*ĕl dă* „ni-l dă" — /ń/-*ĕl dă* „mi-l dă"; /n/-*ăi da* „nu vei da" — /n'/-*ei da* „ne vei da" — /ń/-*ei da* „îmi vei da". După /n/, fonemul vocalic „ă/e" prezintă varianta [ă], după /n'/, /ń/, înaintea unei consoane cu timbru nepalatal, varianta [ĕ], iar după /n'/, /ń/, înaintea unei consoane cu timbru palatal (în speţă un iod), varianta [e].

[23] În ceea ce priveşte discuţia dacă vechea rusă distingea sau nu din punct de vedere acustic şi fonologic un *n* diezat de un *n* palatal, vezi R. J a k o b s o n, ***Rem. s. l'évol. phon. du russe***, p. 61 şi 107, nota 39. E de la sine înţeles că distincţia fonologică presupune şi distincţia acustică: /n'/ era o apicală diezată, iar /ń/ o dorsopalatală dezapicalizată. Ulterior cele două foneme s-au confundat fiziologic şi acustic într-o nazală apicală diezată, ceea ce a dus la fuziunea lor fonologică. Vezi R. J a k o b s o n, ***op. cit.***, p. 61.

[24] Pe lîngă fonemele /n/, /n'/ şi /ń/, graiurile dacoromîne sus-amintite posedă şi fonemele corespunzătoare bemolate (rotunjite): /n°/ /n'°/ şi /ń°/, de exemplu în

ФОНОЛОГИЧЕСКОЕ РАЗЛИЧЕНИЕ МЕЖДУ ТРЕМЯ РАЗНОВИДНОСТЯМИ *n* И *l* — НЕДИЕЗИРОВАННЫЕ, ДИЕЗИРОВАННЫЕ И ПАЛАТАЛЬНЫЕ — В РУМЫНСКОМ И В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

(Краткое содержание)

Арумынский и мегленорумынский диалекты имеют три разновидности *n* и *l*, недиезированные, диезированные и палатальные, которые часто находятся в одном и том же положении, но с разными фонологическими функциями. Значит, эти разновидности *n* и *l* являются самостоятельными фонемами.

Фонемы /n/, /n'/, /ń/, /l/, /l'/, /l′/ существовали и в дакорумынском языке вплоть до XVI-го века (в Банате до XVII-го века).

Противопоставление этих трех согласных фонем /n/, /n'/ и /ń/, как вытекает из прилагаемых карт, часто встречается и сейчас в некоторых дакорумынских говорах.

В связи с существованием этих трёх разновидностей *n* и *l* в некоторых славянских языках мнения разделены. Некоторые слависты предполагают, что даже если и существовали когда-то три разновидности *n* и *l* в славянских языках, их сосуществование не было продолжительным. Славянская фонологическая система не имела места для этих трёх разновидностей согласных фонем. Другие утверждают, что в некоторых славянских языках (например, древнечешский и древнерусский) как *n* и *l* диезированные, так *n* и *l* палатальные сосуществовали как самостоятельные фонемы на протяжении длительного периода.

Сосуществование этих трёх разновидностей назальных и боковых фонем в некоторых дакорумынских говорах может служить доказательством того, что и в славянских языках могли быть, в качестве самостоятельных фонем, диезированные *n*, *l* противопоставленные палатальным *n*, *l*, а также и недиезированным (твёрдым) *n*, *l*.

LA DISTINCTION PHONOLOGIQUE ENTRE TROIS VARIÉTÉS DE *n* ET DE *l* — NON-DIÉSÉS, DIÉSÉS ET PALATALS — EN ROUMAIN ET EN SLAVE

(Résumé)

Les dialectes aroumain et mégléno-roumain possèdent trois variétés de *n* et de *l* — non-diésés, diésés et palatals — qui se trouvent souvent dans les mêmes positions, mais avec des fonctions phonologiques différentes. Ces variétés de *n* et de *l* sont donc des phonèmes autonomes.

Les phonèmes /n/, /n'/, /ń/, /l/, /l'/, /l′/ ont existé aussi en daco-roumain jusqu'au XVIe siècle (dans le Banat jusqu'au XVIIe).

cuvinte ca *noapte, sprinte*/n'°/*oră (sprintenioară), ini*/ń°/*oră* (= *inimioară)*. În dialectele aromîn şi meglenoromîn există şi /l°/, /l′°): de ex. ar. *că*/l°/*are (= căloare)* „căldură", *tă*/l′°/*asă* (în grafie tradiţională: *tălioasă* „tăioasă").

L'opposition des trois phonèmes consonantiques /n/, /n'/ et /ń/, ainsi qu'il résulte des cartes annexes, est encore très fréquente ajourd'hui dans certains parlers daco-roumains.

Touchant la coexistence des trois variétés de *n* et de *l* dans certaines langues slaves, les avis sont partagés. Certains slavistes supposent que, même si les trois variétés de *n* et de *l* ont existé dans les langues slaves, leur coexistence a dû être très brève, car le système phonologique slave n'avait pas de place pour ces trois variétés de phonèmes consonantiques.

D'autres soutiennent que dans certaines langues slaves (comme l'ancien tchèque et l'ancien russe), aussi bien *n* et *l* diésés que *n* et *l* palatals ont coexisté au cours d'une longue période comme phonèmes autonomes.

La coexistence, dans certains parlers daco-roumains, de ces trois variétés de phonèmes nasals et latéraux peut constituer une preuve que les langues slaves ont pu posséder elles aussi comme phonèmes autonomes *n* et *l* diésés, opposés respectivement tant à *n* et *l* palatals qu'à *n* et *l* non-diésés (durs).

NÉHÁNY IGEKÉPZŐS TÁJSZÓ ALAKULÁSMÓDJÁRÓL

SZABÓ ZOLTÁN

A *Szamosháti Szótár* anyagának alapján készített *A szamosháti nyelvjárás igeképzői* című dolgozatom megírásakor, valamint a kalotaszegi nyelvjárás igeképzőrendszeréről szóló kandidátusi értekezésem anyagának gyűjtése során gyakran találkoztam olyan igeképzős származékokkal, amelyek közismert köznyelvi képzett igék módosított hangalakú változatai. Az ilyen szók nagy része eleinte elemzési nehézséget okozott. Éppen ezért szükségesnek látszott tüzetesebb tanulmányozásuk. Alaposabb vizsgálatuk arról tájékoztatott, hogy a legtöbb esetben a származékszó igeképzőjét érintő különféle alakulásmódok következtében létrejött tájszókkal van dolgunk. Ezeknek az alakulásmódoknak a számbavétele egyúttal a tájszók keletkezésének néhány lehetőségét is a nyelvjáráskutatók elé tárja.

A különféle természetű alakulásmódok jelentkezésének helye szerint az igeképző hangtestében megfigyelhető változásokat három csoportban tárgyaljuk: 1. módosulás a képző hangtestén belül, 2. a képző hangtestének bővülése, 3. hangbetoldás az alapszóba.

1. A képző hangtestén belüli módosulás különböző természetü hatásokra történik. Legfontosabb ezek közül az alakvegyülés. Ugyanazon alapszóból való két különböző képzővel alkotott hasonló vagy éppen azonos értelmü származék képzőjének hangalakja egymásra hat. Az egymásra hatás következtében módosul a képző hangteste: új formánsváltozat születik. Pl. *sütkörözik* (Ksz)[1] 'sütkérezik' < *sütköl* × *sütkérezik; ezsdekél* (Ksz) 'lassan hull' (az eső) < *ezsdekel* 'ua.' × *ezsdegél* 'ua.'. Az alakvegyülés eredményeképpen a kalotaszegi nyelvjárásban a *-károz, -kérez* képzőnek új hangalakváltozata a *-köröz,* a *-dokol,* a *-dekel, -dököl* képzőnek pedig a *-dekél* formánsváltozata alakult ki.

Az alakvegyülés mellett szerepet játszhat az analógia is. Analógiás úton alakult ki a *-káz* képzőnek *-gáz* hangalakváltozata: *csicsongázik* (Ksz) 'csúszkál' (jégen). A kalotaszegi nyelvjárásban a *-káz* mellé a *-gáz* egyrészt a *-kál* és *-gál,* másrészt a *-koz* és *-góz* hangalak szempontjából egymással összefüggő formánsok párhuzamosságának analógiájára keletkezhetett. Ha ugyanis a kalotaszegi nyelvjárásban az *iszokál* 'iszogat'

---

[1] A két nyelvjárási egység nevének rövidítése: *Ksz* = Kalotaszeg, *Szh* = Szamosháť.

mellett van *iszogál* 'ua.', a *törülközik* mellett *törülgőzik,* akkor a *csicsonkázik* mellett is lehet *csicsongázik.*

Nemcsak alaktani, hanem stilisztikai oka is lehet a képző módosulásának. A *bokácol* (Ksz) < *bokácsol* 'böfög' és *gögicél* (Ksz) < *gögicsél* képzője egy mássalhangzójának *-c-* hanggal való felcserélése minden bizonnyal a kedveskedő, becézgető hangulat felkeltése céljából történt.

2. A képző hangtestének bővülése lényegében abban áll, hogy az alapszó és a képző közé egy hang vagy hangcsoport illeszkedik be. Ennek a hangbetoldásnak többféle oka lehet.

Szerepet játszhat itt is az alakvegyülés. Ezzel magyarázhatjuk, hogy a kalotaszegi nyelvjárásban a *-gat* képzőnek néhány származékban *-dogat, -deget*-re bővült a hangteste: *lébdeget* < *lépeget* × *lébdes; nyomdogat* < *nyomogat* × *nyomdos; tördöget* < *töröget* × *tördel.*

Az alakvegyülés mellett az elemismétlődés is oka lehet a hangalak bővülésének. A *köbdözsdödik* (Ksz) 'köpdösődik' *bodogorog* (Ksz) 'bódorog' fölös *d,* illetőleg *g* hangját elemismétlődéssel magyarázhatjuk.

Az alakvegyülés és elemismétlődés mellett a képző hangtestének bővülésében analógiás hatást is észlelhetünk. A *hajlandozik* (Ksz) 'hajladozik' és *borongat* (Ksz) 'borogat' *-n-* hangja a *hajlandó, borong* stb. képzett igék hangalakjának hatására kerülhetett be az előbb említett származékokban a képző és az alapszó közé.

Az esetek más részében stilisztikai okból kifolyólag bővült a képző hangteste, pontosabban: valamilyen alaki hatás következtében bővült a képző hangalakja, és ennek folytán a származék stilisztikai értéke megnövekedett. Az ilyen természetű bővülést úgy magyarázhatjuk, hogy nagyobb kifejező erő elérése céljából a beszélő nyújtott szóalakot teremtett, illetőleg valamilyen alaki hatás következtében létrejött bővülést erre használt fel, mivel a nyújtott szóalak kifejező ereje újdonságánál fogva nagyobb az eredetibb, rövidebb megszokott szóalakénál. Pl. *csuszinkál* (Ksz) 'csúszkál', *csuszinkázik* (Ksz) 'ua.', *hasingál* (Ksz) 'hasogat', *hasingat* (Ksz) 'ua.'.

A nyújtott szóalak nagyobb fokú expresszivitása miatt divatosak mindkét nyelvjárásban a gyakorító *-g* képzős származékokhoz viszonyítva hosszabb hangtestü *-rog* és *-rékol* képzős származékok: *bicereg* (Ksz) 'biceg', *csiporog* (Ksz) 'csipog', *sziporog* (Ksz) 'szipog', *toporog* (Ksz) 'topog'; *bizserékēl* (Szh) 1. 'zsibong, bizs-bizs hangot ad' (liba) 2. 'hangyamászáshoz hasonló érzést okoz' (vö. *bizseg* 'zsibong, bizs-bizs hangot ad' SzamSz.), *cserepékēl* (Szh) 'csepeg', *döcörékēl* (Szh) 'diceg-döcög' (szekér), *motyorékōl* (Szh) 'magában halkan, érthetetlenül beszél, motyog', *sustorékōl* (Szh) 'sistereg, serceg, sustorog' (pl. forró vasra öntött víz).

Maga a *-rékol, -rékel* képző két formáns (gyak. *-rél* + gyak. *-kol)* összeolvadásából keletkezett, és arról tanúskodik, hogy a képzők hangalakjának bővülése néha új képzők kialakulásához vezethet. Az említett módon kialakult sajátosan nyelvjárási képződmény a visszaható *-göz, -gőz* képző is. A kalotaszegi nyelvjárásból a következő származékaira van adatunk: *hevergözik* 'heverészik', *nyillalgózik* 'nyilalldozik', *ölelgözik*

'ölelgetőzik' *törülgőzik* 'törölközik'. A SzamSz.-ban pedig egy származékban szerepel: *erezgőüzik* 'lejtőn lefelé szánkózik'. A tárgyalt formáns a gyakorító *-g* és visszaható *-óz* képző összeolvadásából keletkezett. Kialakulásának módját a következőképpen magyarázhatjuk. Gyakorító *-g* képzős igékhez (pl. *dülöng, hengereg, szálling*~*szállong)* visszaható *-óz, -őz* képző járult (dülöngőzik, hengergőzik, szállingózik). E tovább képzett származékokból aztán a nyelvérzék egységes *-góz, -gőz* képzőt vont el. Ezt az elvonást az a körülmény segíthette elő, hogy a közbelső *-g* képzős származékok *(dülöng, hengereg, szálling* ~ *szállong)* általában alig használt igék, legalábbis sokkal ritkábban hallhatjuk őket, mint alapszavukat, illetőleg az alapszavuknak vélhető szóalakot *(dől*~*dül, henger, száll)*. Emiatt a beszélő az említett tovább képzett származékok *(dülöngőzik, hengergőzik, szállingózik)* alapszavának nem a ritkán vagy alig előforduló szóalakot *(dülöng, hengereg, szálling*~*szállong)* tekintette, hanem az ennél sokkal szembeötlőbb és önmagában jóval gyakrabban előforduló tőszót, illetőleg tőszónak tekinthető alakot *(dől*~ *dül, henger, száll)*. Az így elvont formáns önálló képző létét akkor kezdhette meg, amikor olyan alapszókhoz csatlakozott, amelyekhez sem *-g*, sem *-óz* képző nem járul. Az ilyen alapszókhoz való csatlakozását valószínüleg elősegítették az ugyanahhoz a szóalakhoz illeszkedő hasonló hangzású, hasonló hangalakú képzők (pl. *törölközik, nyilalldozik)*.

Képzők összeolvadásából alakult ki az *-icál* képző is. Ez a kicsinyítő *-ica* (l. TMNy. 551—2) és *-l* igeképzőből jött létre. A szamosháti nyelvjárásból két származékára van adatunk: *habaricáll* 'habargat, habarást keverget', *kavaricáll* 'kavargat'. A tárgyalt formáns származékainak kedveltségét és kialakulását — talán — az a körülmény magyarázza, hogy hangalakja miatt összefügg az *-ica* kicsinyítő képzővel, és emiatt a kicsinyítő képzőkre jellemző kedveskedő, becézgető hangulat társul hozzá.

Ehhez hasonló okkal magyarázhatjuk, hogy a köznyelvben sem ismeretlen *-cskál, -cskél* képzős származékokat mindkét nyelvjárásban nagyon kedvelik; használatára a következő példákat említhetjük meg: *firicskál* (Ksz) 'fürdik', *fujóucskáll*~*fuvóucskáll* (Szh) 'fújdogál' *hivóucskáll* (Szh) 'hivogat', *kóupicskáll* (Szh) 'gyöngén ütöget', *mericskéll* (Szh) 'mereget', *rágicskáll* (Szh) 'rágcsál', *szemecskéll* (Szh) 'szemenként eszeget'. A *faragcsál*-ban (NySz.) vagy ehhez hasonló képzésmódú (*-g* + *-csál, -csél)* igékben hangátvetéssel alakult *(farakcsál* > *faricskál* TMNy. 401; vö. *szökcse* > *szöcske)* és abból elvont *-cskál, -cskél* képző — amely különben *-cs-* hanggal bővült *-kál, -kél* képzőnek látszik — hangalakja miatt összefügg a *-cska, -cske* kicsinyítő képzővel. E diminutív formánssal való összefüggése következtében a cselekvés elaprózottságának, a gyöngédségnek, a kedveskedésnek a hangulata társul hozzá.

3. A szónyújtásnak másik módja az az eljárás, amikor a nyújtó hang vagy hangcsoport nem az alapszó és a képző közé, hanem magába az alapszóba toldódik bele (l. Thienemann: MNy. IX, 34; Gombocz: MNy. XII, 385). Ez a módosulás, bár közvetlenül nem érinti a képző hangalakját, mégis megemlítendő, mert amiatt, hogy az egész származék hangalakja módosul, a szó képzésmódjának a jellege látszólag

megváltozik, és legalábbis pillanatnyi elemzési zavart, nehézséget okoz. A két nyelvjárás nyújtott hangalakú igeképzős tájszói a következők: *csüllöŋg* (Szh) 'csüng', *galázōl* (Szh) ~ *galázol* (Ksz) 'gázol', *hirintázik* (Szh) 'hintázik', *mekkonyogatta* (Ksz) 'megkongat, megver', *mocsikolóudik* (Ksz) 'mocskolódik', *pitiszkáll* (Szh) ~ *pitiszkál* (Ksz) 'piszkál'.

A szónyújtásban a beszélő játékos szóalkotási kedve és ösztöne nyilvánul meg. A szónyújtás egy lehetőség a sok közül arra, hogy egy elkoptatott szót új mezbe lehessen öltöztetni, hogy így expresszivitását fokozhassuk. Nem meglepő az sem, hogy az így nyert nyújtott szóalakot rendszerint hangutánzó és hangfestő jellegű szavakban észlelhetjük. Ilyen jellegű szavakban van leginkább szükség arra, hogy a pillanatnyi beszédhelyzetnek, a pillanatnyi hangulatnak megfelelően valamit változtassunk a szó hangalakján.

A különféle alakulásmódokkal létrejött tájszók szociális érvénye nem egyforma. Lehetnek köztük olyanok, amelyeket a Szamosháton vagy Kalotaszegen széltében-hosszában használnak, nem egynek azonban ezek közül a pillanatnyi hangulatkeltés, a pillanatnyi érzelemkifejezés szükségessége volt a szülője, talán csak egyszer használta valaki. S ha néhány elterjedt is, felhasználási foka, elevensége térben és időben meglehetősen korlátozott.

Az igeképzős adatok természete (nehéz, szinte lehetetlen kérdező módszerrel tudakozódni utánuk) nem engedi meg, hogy szociális érvényük szerint értékelni lehessen őket. Tüzetesebb vizsgálat alapján az itt említett származékok közül csak a *-góz, -gőz* képzősökről tudunk annyit, hogy felhasználási fokuk nem mindegyik kalotaszegi faluban egyforma: Kalotaszeg nyugati részének falvaiban általában nagyobb, mint a Kolozsvárhoz közelebb eső keleti rész községeiben.

Bolyai Tudományegyetem
Magyar nyelvtudományi tanszék

О СПОСОБАХ ФОРМИРОВАНИЯ НЕСКОЛЬКИХ СУФФИКСАЛЬНЫХ ОБЛАСТНЫХ ГЛАГОЛОВ

(Краткое содержание)

В работе анализируется формирование нескольких суффиксальных глаголов в говорах из Калотасега и Самошхата. Трактуемые областные слова возникли вследствие изменения фонетической формы суффикса производного слова. По месту проявления различных способов оформления наблюдаемые изменения в фонеме глагольного суффикса трактуются в трёх группах: 1. Видоизменение внутри фонемы суффикса, 2. эпентеза между непроизводным и производным словом, 3. эпентеза в непроизводном слове.

1. Изменение внутри фонемы суффикса возникает в результате разных причин. Самой важной из этих является мешанина форм. В результате

этого в говоре из Калотасега имеется новое изменение формы суффикса *-károz, -kérez (sütkörözik,*'греться' на солнце), а в суффуиксе*-dokol, -dekél, -dököl* сформировался вариант *-dekél (ezsdekél* 'идёт дождь'). Помимо мешанины форм играет роль и аналогия. По аналогии сформировался в говоре Калотасега вариант суффикса *-káz -gáz (csicsongázik* 'кататься по льду').

2. Эпентеза между непроизводным словом и суффиксом причиняет увеличение суффикса. Это также имеет свои разные причины. И здесь может играть роль мешанина форм. Этим и можем объяснить, что в говоре Калотасега суффикс *-gat, -get* в некоторых производных словах увеличился на *-dogat, -deget (lébdeget* 'шагать'). Помимо мешанины форм играет роль и повторение элементов *(köbdözsdödik* 'плеваться') и аналогия *(borongat* 'застилать') в увеличении форм. Увеличение ферм суффиксов иногда приводит к формированию новых суффиксов. Таким образом возник свойственным образом областной суффикс *-góz, -gőz (hevergőzik* 'валяться') в обоих говорах, а также суффикс в говоре Самошхата *-icál (kavaricál* 'размешивать') и *-rékol, -rékel (döcörékel* 'трястись').

3. Эпентеза в непроизводном слове непосредственно не изменяет фонетической формы суффикса. Но всё же не можем оставить это без внимания, так как в таком случае характер способов образования слова, по-видимому, изменяется и по крайней мере причиняет моментальные затруднения в анализе. Такие областные слова бывают в обоих говорах, например: *csüllöŋg* 'висеть', *mocsikolóudik* 'загрязняться'.

LE MODE DE FORMATION DE QUELQUES MOTS DIALECTAUX À SUFFIXE

(Résumé)

L'étude analyse la formation de quelques mots dialectaux à suffixe des patois de Kalotaszeg et de Szamoshát. Ces mots se sont formés tous comme suite aux transformations de la forme phonétique du suffixe du mot dérivé. Selon les endroits où les différentes façons de formation se sont présentées, les transformations pouvant être relevées dans le phonème du suffixe sont traitées en trois groupes: 1. modifications dans le phonème du suffixe de formation, 2. intercalation phonétique (d'un son) entre le radical et le mot dérivé, 3. intercalation phonétique dans le radical lui-même.

1. Les modifications dans le phonème du suffixe de transformation sont dues à différents effets, dont le plus important est la contamination. Pour un pareil motif, dans le patois de Kalotaszeg le suffixe *-károz, -kérez* aura la nouvelle variante *-köröz* (par exemple *sütközik* 'se chauffer') et le suffixe *-dokol, -dekel, -dököl* aura la variante de formante *-dekél* (par ex. *ezsdekél* 'la pluie tombe en fines gouttelettes'). L'ana-

logie aussi peut jouer un rôle. Ainsi dans le patois de Kalotaszeg c'est par analogie que le suffixe *-káz* aura une variante *-gáz* (par ex. *csicsongázik* 'faire une glissade sur la glace').

2. L'intercalation d'un son entre le radical et le suffixe provoque une amplification du phonème de ce dernier. Cela peut avoir des raisons différentes, dont la contamination. C'est ainsi que nous expliquons le fait que dans le patois de Kalotaszeg le phonème du suffixe *-gat, -get* s'est amplifié, dans certaines variantes, en *-dogat, -deget* (ex. *lébdeget* 'marcher à pas lents'). L'amplification du phonème peut être provoquée encore par la réitération d'éléments (ex. *köbdözsdödik* 'crachoter' au lieu de *köpdösödik)* ainsi que par l'analogie (ex. *borongat* au lieu de *borogat* 'envelopper d'une compresse'). L'amplification du phonème des suffixes mène parfois à la formation de nouveaux suffixes. C'est ainsi qu'il s'est formé un suffixe spécifiquement dialectal connu dans les deux patois: *-góz, -göz* (ex. *hevergözik* 'paresser'), ainsi que dans le patois de Szamoshát *-icál (kavaricál* 'touiller') et *-rékol, -rékel* (ex. *döcörékel* 'aller en cahotant').

3. Bien que l'intercalation d'un son dans le radical ne modifie point directement la forme sonore du suffixe, nous ne pouvons ne pas en tenir compte, vu que dans un pareil cas le caractère de la façon de formation du mot se modifie apparemment, provoquant pour le moins un trouble momentané dans l'analyse. Pareils mots dialectaux à la forme sonore prolongée existent dans les deux patois. Par ex. *csüllöŋg* au lieu de *csüng* 'pendre', *mocsikolóu̯dik* au lieu de *mocskolódik* 'se salir'.

RAPORTURI LINGVISTICE ROMÎNO—GERMANE

de

MIRCEA ZDRENGHEA

Potrivit tradiției, sașii, originari din părțile apusene ale Germaniei[1], au început să vină în Transilvania (aducînd cu ei populație și din alte teritorii ale Germaniei prin care au trecut) pe la mijlocul secolului al XII-lea[2]. Ei au fost chemați de regii maghiari pentru a coloniza regiunile cele mai expuse din Transilvania — cucerită nu de mult — și pentru a întemeia centre mai mari (orașe) în care să se dezvolte meseriile.

Deși se aflau la mare depărtare de locurile de unde au plecat, nu au rupt legătura cu viața materială și culturală a poporului german și îi vedem astfel acceptînd luteranismul care le aduce, în secolul al XVI-lea, autonomia bisericească, pe care nu reușiseră să o obțină pînă atunci.

Dar, cu toate legăturile întreținute cu statele germane de către unii dintre oamenii de cultură și de afaceri, limba vorbită de populația săsească se deosebește atît de mult de cea germană încît s-ar putea ca un german, care nu vorbește în dialectul său, ci întrebuințează ca limbă de conversație limba literară, auzind doi sași vorbind în dialectul lor ,să nu știe că aceștia folosesc un dialect al limbii germane rămas aproape neevoluat.

La venirea lor, sașii au fost organizați în „scaune". Deși acestea erau unite între ele și formau o Obște (Universitas), graiul vorbit de sașii din diferitele „scaune" s-a diferențiat așa de mult, încît un sas din jurul Bistriței și altul din jurul Sibiului (dacă nu cunoșteau limba comună națională germană — azi, în afară de copiii de vîrstă preșcolară, o cunosc toți —), pentru a se putea înțelege între ei, vorbeau romînește.

Uneori diferă simțitor chiar graiul folosit în satele din același scaun.

În cei 800 de ani cîți au trecut de la venirea lor, sașii, deși au trăit relativ izolați, au avut totuși legături cu populația romînească din

[1] Din triunghiul format de Mosela, Rin și Luxemburg (cf. G u s t a v K i s c h, *Nösner Wörter und Wendungen*, Bistritz, 1900, p. 5).

[2] Primul document privitor la sașii din Transilvania e din anul 1224.

Transilvania, fapt ce a făcut ca limbile acestor două popoare să se influențeze reciproc.

*

La sfîrșitul secolului al XVII-lea, Transilvania intră sub stăpînirea Habsburgilor și fu organizată din punct de vedere administrativ și militar după model austriac.

Ca urmare a acestui fapt, mulți nemți (negustori, meseriași, mineri, funcționari, ofițeri și alții) se stabilesc acum în Transilvania. În urma relațiilor economice, sociale și culturale pe care acești germani le au cu romînii, are loc a nouă influență[3] a limbii germane asupra celei romînești.

În același timp însă și limba romînă a influențat limba vorbită de populația germană din Transilvania, îndeosebi limba vorbită de sași.

În cele ce urmează vom încerca să arătăm ce a făcut ca aceste limbi să se influențeze reciproc și cînd au început să se facă împrumuturi dintr-una în alta.

Felul de viață al romînilor diferea destul de mult de al sașilor. Primii erau mai ales păstori, dar și agricultori. Sașii erau și agricultori, dar unii dintre ei practicau și meserii necunoscute romînilor. În mod firesc ei au ajuns să facă schimb de produse. În perioada primului contact, cînd nu-și cunoșteau reciproc limba, deși credem că s-au făcut schimburi de produse, s-au împrumutat, cu siguranță, foarte puține cuvinte[4].

De împrumuturi mai numeroase dintr-o limbă în alta se poate vorbi, credem noi, numai cînd unii dintre vorbitorii acestor limbi devin bilingvi. În cazul nostru, sașii au învățat romînește (iar mai tîrziu și nemții veniți în timpul stăpînirii autriece)[5]. Dintre romîni foarte puțini au învățat săsește[6]. În secolul al XIX-lea, mulți dintre cărturarii romîni transilvăneni își însușesc limba germană.

Sașii bilingvi au fost deci aceia care au făcut împrumuturi dintr-o limbă în alta.

Negustori și meseriași, sașii, pentru a-și putea plasa mai ușor pro-

---

[3] Unii dintre cercetători cred că primele elemente de origine germanică în limba romînă sînt anterioare secolului al VI-lea. Alții contestă că am avea în limbă elemente germanice așa de vechi. Pentru raporturile acestea vechi, de care nu ne ocupăm in referatul de față, cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne*, vol. II, București, 1938, p. 67—72, unde se discută critic problema și se dă și o bogată bibliografie; precum și S. Pușcariu, *Limba romînă*, I, București, 1940, p. 272—274.

[4] Din această perioadă au, poate, sașii pe *pränts* (< rom. brînză). Schimbările fonetice suferite de acest cuvînt „arată vechimea mare a împrumutului" (S. Pușcariu, *L. r.*, I, p. 275). Cuvîntul a mai fost împrumutat de către sași ulterior sub forma *brînze* sau *brînzĕ*. Forma ultimă, cu *î* și *ĕ*, este folosită de către sașii care vorbesc bine romînește și care rostesc bine sunetele romînești *î* și *ă*.

[5] Nu toți, bineînțeles.

[6] Numărul acestora, mic și pînă la 1918 cînd a avut loc integrarea Transilvaniei la Romînia, scade după această dată și mai mult. În schimb crește numărul sașilor care au învățat romînește.

dusele, au învățat romînește ca astfel să se poată înțelege cu cumpărătorii, cărora, odată cu marfa, le dădeau și denumirea ei.

Lucrurile s-au petrecut la fel și cu negustorii și meseriașii nemți (veniți mai tîrziu în Transilvania) care au dat romînilor (dar și sașilor) numirile germane ale obiectelor[7] fabricate de ei.

Trebuie să spunem însă că unii termeni primiți de romîni se foloseau și se folosesc cîteodată și azi, numai între meseriașii de aceeași profesie[8].

Tot sașii (și nemții) bilingvi au fost aceia care au introdus în limba romînă termeni privitori la administrație[9], care, începînd cu

---

[7] De la acești bilingvi (sași și nemți) au împrumutat romînii cuvinte din diferite domenii de activitate. Vom da numai cîteva exemple. C o n s t r u c ț i a d e c a s e: *cáfăr* „căprior" (< săs. *kaičr*), *fárbă* „vopsea" (< germ. *'Farbe*), *gang* „coridor" (< germ. *Gang*), ghips (< germ. *Gips*), *máistăr* (< germ. *Meister*), *laț* (< săs. *latz*), *glaih* „nivelul peretelui la terminarea pivniței sau a casei" (< germ. *gleich*, „asemenea, la același nivel"), *pleu* „tablă" (< săs. *bleh* și *bleu*, germ. *Blech*), *șanț* (< săs. *schântz*, germ. *Schanze*), *șúră* „clădire pentru adăpostul vitelor" (< săs. *schûr*), turn (< săs. *tûrn*), *țiglă* (< germ. *Ziegel*) ș. a. G o s p o d ă r i e: *cóbără* „coviltir" (< săs. *'kobĕr*), *córfă* „coș de nuiele pentru transportul fructelor, zarzavaturilor etc." (< săs. *khorf*), *cúfăr* „geamantan din lemn sau din nuiele" (germ. *'Koffer*, săs. *'Kufĕr*), *jiț* „scaunul cu arcuri și învelit în piele, folosit la căruțe pentru a ședea pe el" (< germ. *Sitz*). Î m b r ă c ă m i n t e: *láibăr* „o haină albă, largă, din dimie, purtată pînă acum 20—25 de ani de către țărani" (< săs. *'leibĕl*), *ștrimf* „ciorap" (singular refăcut după pluralul strimfi), (< săs. *schtrimp*, cu sing. *schtrump*; germ. pl. *Strümpfe*, sing. *Strumpf*), șurț „șort" (săs. *schûrtz*, germ. *Schürze*), *șnaidăr* „croitor" (*germ. 'Schneider*), *a ștrincăni* „a împleti ciorapi" (< germ. *'stricken*), *șiifăr* „cămașă de noapte pentru femei" (< săs. *schlifĕr*), *flanél(ă)* (germ. *Flánell*) ș. a. P a n t o f ă r i e: *șústăr* (și *șuștăr*) „pantofar) (< germ. *'Schuster*), *bizéț* „bucată de piele cu găurele pusă la vîrful ghetelor" (< germ. *Besätze*), *ráșpăl* „o pilă lată" (< germ. *'Raspel*), *șpiț* „bucățică de talpă ce se pune la vîrful ghetei cînd e tocit" (< germ. *Spitze*) ș. a. P r e l u c r a r e a l e m n u l u i: *cloț* „buștean subțire de brad" (< săs. *klotz*), *fóstănă* „scîndură de brad sau din alt lemn, groasă de cel puțin 4 cm" (< germ. *'Pfosten*), *cástăn* „dulap" (< germ. *'Kasten*), *joagăr* „fierestrău mecanic pentru tăiat buștenii în scînduri" (dintr-un săsesc *săger*, corespunzînd germanului Säger D. A.), *lac* „substanță lichidă folosită pentru a se da lustru (< germ. *Lack*), *pláț* (și *plaț*) „loc întins pe care se depozitează buștenii la un joagăr" (< săs. *plátz*, germ. *Platz*), *puțurái* „locul dintr-o fabrică de hîrtie unde sînt curățiți buștenii de coajă și noduri" (< săs. *putzĕrâi*, idem), *găléndre* „balustrada unui pod" (< germ. *Geländer*), *firnais* și *firnis* „soluție din ulei vegetal folosită la prepararea vopselelor" (< germ. *'Firniss*).

[8] Dăm cîțiva din termenii aceștia: F i e r ă r i e: *rúnthamăr* (< germ. *Rundhammer*), *zéțhamăr* (< germ. *Setzhammer*), *falț* (< germ. *Falz*), *rúndșteclu* (< germ. *Rundstecher*), *handhamăr* (< germ. *Handhammer*), *șnéidersni* (< germ. *Schneiderschnitt*), *mútărdorn* (< germ. *Mutterdorn*), *vintaizăn* (< germ. *(Ge) Windeeisen*), ș. a.; T î m p l ă r i e: *róbanc* (< germ. *Rauhbank*, săs. *rôbânk*), *dópăl* (< germ. *Doppel* /hobel/), *șlict* (< germ. *Schlicht* /hebel/), *ștécmaizăr* (< germ. *Steckmeisel*), *hólcăr* (< germ. *Hohlkern*), *fúșfanț* (< germ. *Fuchsschwanz*) ș. a.; P a n t o f ă r i e: *fálțang* (< germ. *Falzzange*), *ácnemăr* (< germ. *Abnehmer*), *ámboș* (< germ. *Amboss*), *șnit* (< germ. *Schnitt*) ș. a.

[9] Iată cîteva cuvinte împrumutate din germană, datorită administrației: *aríște* „închisoare" (< germ. *Arrest* + sufixul rom. *-iște*. Poate fi și termen militar), *bețírc* „județ" (< germ. *Bezirk*), *crițár* „ban" (< germ. *Kreuzer*, și prin mijlocirea magh. *krajcár*), *iégăr* „paznic de vînătoare" (< germ. *Jäger*), *potrocól* „registru" (< germ. *Protokoll*), *rășpundénță* „corespondență" (germ. *Korrespondenz*), *ștémpăl* „timbru" (< germ. *Stempel*).

secolul al XVIII-lea, a fost organizată după model austriac. Funcționarii administrativi, în regiunile locuite de romîni și sași, erau — cel puțin la început — numai sași sau nemți din Austria, deoarece romînii, fiind considerați numai ca o națiune tolerată, nu aveau dreptul să ocupe funcțiuni administrative.

Situația se prezintă la fel și cu termenii tehnici și militari. În regimentele împărătești și crăiești (adică în armata comună) cu soldați de diferite naționalități[10], limba de serviciu (Dienstsprache), fie oral, fie în scris, era cea germană. Limba de comandă era de asemenea cea germană. Unitățile (regimentele) compuse din soldați de diferite naționalități aveau însă ca limbă de conversație (numită limba regimentului: Regimentssprache) limba naționalității din care erau cei mai mulți soldați (romînă, sîrbă, maghiară). Cînd într-un regiment erau reprezentate două naționalități printr-un număr aproape egal de soldați, regimentul avea două limbi de conversație (de ex. romînă și sîrbă). Aceasta însemna că trupa (soldații și gradații) putea să folosească și și folosea în rapoartele sale, precum și în convorbirile cu ofițerii, limba regimentului, cu excepția formulelor introductive care erau în limba germană. În schimb, la comenzi, despre care am spus că erau în limba germană, lămuririle („avizele") se dădea în limba trupei. În această situație, soldații romîni învățau (mai bine sau mai puțin bine) termenii germani de care se foloseau în conversațiile lor și după întoarcerea acasă sau în creațiile lor literare.[11]

În secolul al XVIII-lea, în urma dezvoltării capitalismului, are loc și trezirea conștiinței naționale la romîni. Ei încep acum să revendice drepturi egale cu ale națiunilor politice din Transilvania. În timpul domniei lui Iosif al II-lea, romînii reușesc să obțină unele drepturi în plus față de acela de a avea școli, printre care dreptul de a ocupa funcțiuni publice. Pentru aceasta era nevoie însă ca ei să termine o școală de un anumit grad. Cum școli secundare romînești erau puține și cum în școlile germane elevii învățau în limba oficială a statului, limbă care în timpul lui Iosif al II-lea a înlocuit-o pe cea latină în administrație, unii romîni se înscriu la școlile germane.

---

[10] Recrutările se făceau teritorial, adică băieții de pe un anumit teritoriu, indiferent de naționalitate, erau repartizați la aceeași unitate.

[11] Dăm cîțiva din acești termeni intrați în limba romînă, dintre care azi nu se mai întrebuințează decît puțini de către oameni bătrîni (60—80 ani), ceilalți fiind înlocuiți cu termenii respectivi folosiți în armată romînă: *căprár* „caporal", primul grad în armată (< germ. *Kapral, Korporal,* alterat prin etimologie populară), *grenadír* „soldat care aruncă grenade" (< germ. *Grenadier*), *haptác* „drepți" (< germ. *habt Acht*), *iúncăr* „elev stagiar" (< germ. *Junker), láinant* „locotenent" (< germ. *Leutnant,* rostit laitnant), *maiór* „primul grad al ofițerilor superiori" (< germ. *Major*), *obîștăr* „colonel" (< germ. *Oberst er*), *ofițîr* „ofițer" (< germ. *Offizier*), *patrúlă* (< germ. *Patrouille*), *răgútă* „recrut, soldat încorporat de curînd" (< germ. *Rekrut;* forma feminină e onientată după cătană, „soldat"), *spitál* (< germ. *Spital*), *străpáție* „oboseală din cauza drumului, marș" (< germ. *Strapaze), úrlaub* „concediu" (< germ. *Urlaub).*

Aceştia se află într-o situaţie diferită de restul populaţiei romîneşti. Buni cunoscători ai limbii germane, tocmai ei sînt bilingvii care au introdus în limba romînă cuvinte germane, ba chiar şi expresii pe care le-au calchiat.[12] Împrumuturile acestea, deşi foarte numeroase[13], nu s-au răspîndit în masele populare din Transilvania decît într-un număr foarte redus[14].

*

Dintre cuvintele împrumutate din limba germană şi folosite de romînii din Transilvania, numai unele, nu prea numeroase, au ajuns să fie folosite şi în Muntenia şi Moldova.

După 1918, influenţa limbii germane asupra limbii romîne (chiar şi asupra celei vorbite în Transilvania) scade simţitor. În prezent, împrumuturi din limba germană se fac aproape numai în domeniul tehnicii.

*

Mult mai puternică a fost influenţa limbii romîne asupra celei vorbite de saşii, şvabii şi nemţii din Transilvania[15].

Împrumuturile le fac aceiaşi saşi (nemţi) bilingvi, negustori şi meseriaşi de la oraşe şi sate, despre care am spus mai înainte că au introdus în limba romînă cuvinte germane. Acum joacă un mare rol şi ţăranii saşii, bilingvi, de la sate. Aceştia au împrumutat o mulţime de cuvinte de la romînii cu care au conveţuit timp îndelungat.

Multe dintre aceste cuvinte s-au răspîndit şi la saşii de la oraş (şi prin ei, uneori, şi la nemţii din oraşe).

Cele mai vechi cuvinte romîneşti pătrunse în limba saşilor au fost, credem noi, termenii privitori la păstorit.

Numărul acestora e mare[16] şi ele sînt aşa de bine intrate în limbă

---

[12] Influenţa limbii germane asupra celei romîneşti a fost studiată de către mai mulţi cercetători. Un „temeinic studiu" (cum îl caracterizează S. Puşcariu în *L. r.*, I, p. 274), este al lui Ion Borcia, *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen*, Leipzig, 1903; 117 p., în care se dă şi bibliografia referitoare la această problemă, publicată pînă la data apariţiei studiului.

[13] Încît Titu Maiorescu scrie *Limba romînă în jurnalele din Austria*, în *Critice*, vol. I, Bucureşti, 1931, p. 81—121, articol în care ia atitudine împotriva împrumutării exagerate din limba germană.

[14] Dăm cîţiva din aceşti termeni care au avut o circulaţie ceva mai largă: *caféi* „cafea" (< germ. *Kaffee*), *chélnăr* (< germ. *Kellner*), *clavír* „pian" (< germ. *Klavier*), *conţért* „concert" (< germ. *Konzert*), *fruştiúc* „aperitiv" (< germ. *Frühstück*), *şvárţ* „cafea neagră" (< germ. *Schwartz/ er Kaffee/*) *valţ* „vals" (germ. *Walzer*), *vánă* „cadă de baie" (< germ. *Wanne*) ş. a.

[15] Bine tratată este această influenţă în studiul lui Brendörfer János, *Román (oláh) elemek az erdélyi szász nyelvben* (Rumänische Elemente in der Sprache der Siebenbürger Sachsen), Budapest, 1902, 92 p.; cf. şi lucrarea lui A. Bena, *Limba romînă la saşii din Ardeal*, Cluj, 1925. În ambele lucrări se dă bibliografia privitoare la această problemă.

[16] Dăm cîţiva din termenii aceştia: bîrr!* (< rom. *bîrr!*), *ber'betsch* (< rom. *berbéce* cu pl. *berbéê*), *'brînzĕ* şi *'brînzĕ*** (< rom. *brînză*), *bur'duf* (< rom. *burdúf*), *'kaier* (< rom. *cáier*), *kâsch* (< rom. *caş*), *ke'tschulĕ* (< rom. *căcúlă*), *ko'rastĕ* (< rom

încît sașii, chiar cînd vorbesc limba germană literară, folosesc unii dintre acești termeni.

Foarte numeroși sînt termenii împrumutați de sași în domeniul limbajul afectiv[17]. Destul de numeroase sînt și împrumuturile care denumesc credințe și obiceiuri[18]. Sașii au mai primit din limba romînă cuvinte referitoare la situația materială a cuiva[19] sau care denumesc grade de rudenie[20], părți ale corpului[21], mîncăruri și băuturi[22], plante (frucie) și animale[23], obiecte[24] etc.

reg. *corástă*), *kóžok* (< rom. *cojóc*), *flur* (< rom. *flúier*), *hi!* (< rom. *hi!*, interjecție cu care se îndeamnă caii la mers), *o'pintsch* (< *rom. opînč*), *'stinĕ* (rostit și *'stinĕ* (< rom. *stînă*), *'strungĕ* (< rom. *strúngă*), *scher'par* (<rom. *șerpár*) *sĕr* și *ser* (< rom. *zăr*) ș. a.

* Interjecție cu care se mînă oile. În prezent se folosește de către sași și pentru păsările de curte.

** Cuvîntul brînză a pătruns chiar și într-o expresie săsească. Dacă un băiat se căsătorește cu o fată despre care lumea crede că nu e gospodină, se spune: *Męt dĕr virt ĕ net fil brînzĕ måhĕn* (în germ.: Mit der wird er nicht vill Käse machen) = Cu asta nu face brînză (nu face nici o ispravă). Dar uneori și nemții în loc de Käse, spun, în aceeași expresie, *brînze*.

[17] Dăm cîțiva din acești termeni, fără indicarea nuanței stilistice: *amĕ'rîlich* (< rom. *amărît*), *ba'žocrĕ* (< rom. *batjócură*, regional *bajócură*), *bažoko'rim* (< rom. *batjocorím*, regional *bajocorím*), *bĕr'bos*, *bĕr'bossich* (< rom. *bărbós*), *bĕ'tut* (< rom. *bătut*), *blĕstĕ'mĕm* (<rom. *blăstămăm*), *bu'sátich* (<rom. *buzát*), *drĕ'gutsen* „iubită" (< rom. *drăgúță*), *dragu'meń* (< rom. *dragul meu*), *'fâlĕ* (< rom. *fálă*), *fo'lossich* (< rom. *fălós*, *„mîndru"*), *fri'kos* (< rom. *fricós*), *(ge)nĕkĕ'žit* (< rom. *necăjít*, regional *năcăjit*), *(ge)nĕpus'tit* (<rom. *năpustit*), *(ge)prĕpĕ'dit* (<rom. *prăpădit*), *gloabĕ* „cal slab" (rom. *gloábă*), *harnik* (<rom. *hárnic*), *înkur'kĕm* (<rom. *încurcăm*), *ka'lik* (<rom. *calic*, *kĕsnin* (< rom. *căzmin*), *kir'patsch* „lucrător nepriceput" (< rom. *cîrpaci*), lipsit (< rom. *lipsít*), *minu'nat(ich)* (<rom. *minunát*), *mu'kos* (< rom. *mucós*), *muta'lô* (<rom. *mutalău*), *nĕ'dežde* (< rom. *nădéjde*), *ome'nim* „cinstim" (< rom. *omenim*), *pĕgu'bâsch* (<rom. *păgubáș*), *pre'tin* (< rom. *priéten*, reg. *pretin*), *prĕpĕdim* (< rom. *păpădim*), *prosta'lĕŭ* și *prostĕ'lĕŭ* (< rom. *prostalău*), *puĭo'meń* (< rom. *púiul meu*), *sĕrîn'tok* (< rom. *sărîntóc*, „termen de batjocură la adresa celor săraci"), *soko'tim* (< rom. *socotím*), *schtirb* (< rom. *știrb*), *tikĕ'los* (< rom. *ticălós*), *'tschinste* (< rom. *cinste*), *'tschudĕ* (< rom. *ciudă*), *u'rin* (< rom. *urîm*), *wes'tit* (< rom. *vestit*), *wĕ'ĭtan* (<rom. *văităm*), *zdren'zos* (< rom. *zdrențós*).

[18] *Afuri'ssim* (< rom. *afurisím*), *ba'laur* și *bĕ'laur* (< rom. *baláur*, reg. *băláur*), *boda'proste* „formulă de mulțumire folosită la țară' (< rom. *bodapróste*), *deo'kem* (< rom. *deochém*), *deskîn'tĕm* (<rom. *descîntăm*), *ferme'kĕm*, (<rom. *fermecăm*), *klakĕ* (<rom. *clácă*), *ko'lindĕ* (<rom. *colindă*), *mi'nune* (<rom. *minúne*), *petsi'tor* (< rom. *pețitór*), *po'weste* (< rom *povéste*), *spowe'din* (< rom. *spovedim*).

[19] *A'vere* (<rom. *avére*), *boĭér* (<rom. *boiér*), *bo'gatisch* (<rom. *bogát*), *bu'lendre* „haine rele" (< rom. *buléndre*), *bor'dei* (< rom. *bordéi*), *'sestre* (< rom *zéstre*).

[20] *'Babĕ* (< rom. *bábă*), *ko'pil* (< rom. *copil*), *flĕ'kĕŭ*, *fle'koŭ* (< rom. *flăcău*), *'tatĕ* (< rom. *tátă*).

[21] *'Busĕ* (< rom *búză*), *'buki*, *'butsch* (și cu sensul de burtă) (< rom. *buci*).

[22] *Bu'rets* (< rom. *buréți*), *kle'titen* (< rom. *clătite*), *momĕ'ligĕ* (< rom. *mămăligă*), *plĕ'tschintĕ* (< rom. *plăcíntă*), *'tzuĭkĕ* (< rom. *țúícă*).

[23] *Bu'ssĭok* (< rom. *busuióc*), *tri'foĭ* (< rom. *trifói*), *kretsa'wets* (< rom. *castravéți*, reg. *crastavéți*), *nutsch* (< rom. *nuci*); *muns* (< rom. *mînz*), *pur'tschelchen* (< rom. *purcél(úș)*), *'buhĕ* (< rom. *búhă*), *kokĕs'tîrk* (< orm. *cocostîrc*), *'pupĕs* (<rom. *pupăză*), *'flutĕr* (< rom. *flúture*).

[24] *Bitsch* (< rom. *bici*), *tscho'kan* (< rom. *ciocán*), *fede'lesch* „vas de lemn în care se duce apa de băut la cîmp" (< rom. *fedeléș*), *furk* (< rom. *fúrcă*), *fur'koĭchen* (< rom. *furcói*), *tîn'žalĕ* (< rom. *tînjálă*).

Au primit apoi multe expresii romîneşti. Pe unele le-au luat în întregime din romîneşte, iar pe altele le-au calchiat (păstrînd în multe dintre ele cuvîntul de bază romînesc)[25].

Trebuie să mai menţionăm că împrumuturile făcute de saşi nu se limitează numai la substantive, ci între ele se întîlnesc foarte multe verbe[26], cîteva adverbe[27] şi interjecţii[28], un numeral[29] şi un pronume nehotărît[30].

În afară de numeroasele cuvinte împrumutate, dintre care cele mai multe sînt cunoscute de toţi saşii, iar unele sînt folosite de ei chiar şi atunci cînd vorbesc nemţeşte, saşii au mai împrumutat şi sunetele romîneşti *ă*, *î* şi *j*. Primul este folosit şi în cuvinte săseşti, iar celelalte numai în cuvintele împrumutate de ei din romîneşte[31].

Desinenţa pers. I pl. prezent este *-n* atît la verbele săseşti, cît şi le cele primite de la romîni *(pronin)*[32]. La cei care vorbesc bine romîneşte ea este *-m* (porni*m*), cel puţin la unele dintre verbe. Această dezinenţă *(-m)* o credem romînească.

Unii dintre conducătorii naţionalişti ai saşilor nu vedeau cu ochi buni influenţa limbii romîne asupra celei vorbite de saşi şi încercau, prin mijloace artificiale, să oprească acest proces firesc determinat de convieţuirea îndelungată şi de relaţiile economice.

În lucrarea sa, amintită mai înainte, Brenndörffer ne povesteşte, la pag. 82, că într-o comună preotul „a dat ordin epitropilor ca aceştia să facă tot ce se poate ca atît ei cît şi ceilalţi credincioşi să nu mai întrebuinţeze cuvinte romîneşti şi săseşti amestecate. Unul dintre epitropi promite în felul următor că va îndeplini ordinul: *Ich gië me Wirt ī mer porninn* (rom, pornesc), mer wällen es na schi *muntschin* (rom. muncesc)". A. Bena în *Limba romînă la saşii Ardeal*, Cluj 1925, p. 7, reproducînd textul din Brenndörfer, în nota 4 dă următoarea traducere în limba germană şi romînă: „Ich geb' mein Wort, (noch) eh wir aufbrechen, wir wollen (wir werden) uns nun schon die Mühe geben!" Îmi dau cuvîntul (încă) înainte de a *porni*, de-acuma las'că ne vom *munci* (ne vom da toată silinţa).

În zilele noastre saşii, datorită justei politici a Partidului în problema naţională, îşi însuşesc cultura nouă socialistă în limba lor naţională (limba germană), dar, în acelaşi timp, lucrînd cot la cot cu romînii în

---

25 Dăm cîteva expresii: *frate de 'krutsche* (rom. *fráte de crúce), dakĕ dáĭ, n-áĭ* (< rom. *dacă dái, n-áĭ), ĕ huĕt ĕt pokĕ'lit* (<rom. *l-a păcălít), sĕ'raku de 'el* (< rom. *săracul de él).*

26 *Apu'kĕm* (< rom. *apucăm), asche'sĕm* (< rom. *aşezăm), go'lim* (< rom. *golím), grămă'dim* (<rom. *grămădim), mu'tan* (<rom. *mutăm), nime'rim* (< rom. *nimerim); pornin* (< rom. *pornim), poves'tin* (< rom. *povestím), (prăpă'din* (<rom. *prăpădím), trîn'tin* (<rom. *trîntim).*

27 *A'bĭa* (< rom. *abiá), a'scha* (< rom. *aşa), 'gata* (< rom. *gáta).*

28 *Haĭt!* (< rom. *hai!), hi!* (< rom. *hi!), moĭ!* (< rom. *măi!), vaĭ!* (< rom. *vai!).*

29 *Optsprĕsĕtsche* (< rom. reg. *óptsprĕzĕce).*

30 *Neşte* „unii" (< rom. *nişte*).

31 Ultimul fonem nu e folosit de toţi saşii, ci numai de cei care vorbesc mai bine limba romînă.

32 Datorită adaptării la sistemul morfologic al limbii vorbite de saşi.

fabrici, pe ogoarele gospodăriilor agricole de stat sau colective, în comerţ, se folosesc tot mai mult de limba romînă, împrumutînd din ea cuvintele de care au nevoie şi îmbogăţindu-şi-o astfel pe a lor. Iată cîteva cuvinte noi împrumutate de saşi: *kooperativă, kombinĕ, kolectivĕ, munka de lĕmurirĕ raion, sfat popular, schedinţĕ* ş. a.

*

Concluzia ce se impune, credem noi, din cele spuse mai înainte, e că împrumuturi dintr-o limbă în alta se fac atunci cînd unii dintre vorbitori devin bilingvi şi că împrumuturile vor fi mai numeroase în limba căreia îi aparţin cei mai mulţi dintre bilingvi. În cazul nostru, întrucît numărul romînilor bilingvi a fost mic, şi numărul împrumuturilor din germană (săsească) este mic. Dintre acestea, cele mai multe ne-au fost date de saşii bilingvi care, fiind mai numeroşi, au împrumutat din limba romînă cuvinte mai multe şi mai importante.

Catedra de limba romînă
Universitatea „Victor Babeş"

РУМЫНСКО-НЕМЕЦКИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

(Краткое содержание)

Согласно традиции, саксы, происходящие из западных областей Германии, начали переселяться в Трансильванию в XII-ом веке. Позднее, когда Трансильвания перешла к Австрии, переселились и другие немцы, увеличив таким образом численность немецкого населения в этой части страны.

Благодаря продолжительному совместному проживанию румынского населения с немецким, языки этих двух народов повлияли друг на друга.

Образ жизни румын, отличный от образа жизни саксов, привёл к тому, что очень рано начался между ними обмен продуктами, и вместе с тем и слова одного языка были заимствованы другим языком.

Румыны заимствовали у саксов (или у немцев, переселившихся позднее) особенно слова, относящиеся к промыслам (работа каменщика, портного, сапожника, кузнеца, столяра и т. д.) или к администрации. Они заимствовали также и несколько военных терминов.

Влияние румынского языка на язык саксов (иногда и на немецкий язык) было сильнее. Заимствования происходили благодаря говорящим на двух языках, особенно саксам.

Первые слова, которые проникли из румынского языка в язык саксов относятся к скотоводству. Саксы также заимствовали из румынского языка слова из аффективной речи, слова, относящиеся к повериям и обычаям, к материальному положению, к степеням родства и т. д.

Заимствования из румынского языка не ограничиваются лексикой. Были заимствованы и звуки *e*(*ă*) и *î*, окончание *-m* в первом лице множ. числа в настоящем времени изъявительного наклонения, а также и числительное восемнадцать.

В заключении автор показывает, что влияние румынского языка было сильнее, так как особенно саксы говорили на двух языках.

RAPPORTS LINGUISTIQUES GERMANO-ROUMAINS

(Résumé)

Suivant la tradition, les „Saxons" de Transylvanie ont commencé leur immigration au XIIe siècle, en provenance des régions allemandes occidentales. Plus tard, après le passage de la Transylvanie sous la domination autrichienne, d'autres Allemands sont venus accroître la proportion de population germanique de cette province.

Par suite de la cohabitation prolongée des populations roumaine et allemande, les deux langues respectives se sont influencées réciproquement.

Le mode de vie des Roumains, différent de celui des Saxons, a provoqué très tôt des échanges de produits entre eux et, parallèlement, des emprunts de mots d'une langue à l'autre.

Les Roumains ont emprunté aux Saxons (ou aux Allemands venus plus tard) surtout des termes relatifs aux métiers (maçonnerie, confection d'habits, de chaussures, forge, menuiserie etc.) ou à l'administration. Ils ont emprunté aussi quelques termes militaires.

Beaucoup plus puissante fut l'influence du roumain sur les parlers „saxons", parfois même sur l'allemand de la province. Les emprunts sont dus aux sujets bilinques, qui sont surtout des Saxons.

Les premiers mots roumains entrés dans les parlers saxons sont des termes pastoraux. Ces parlers ont emprunté aussi des mots du langage affectif, des termes relatifs aux croyances et coutumes, à la condition matérielle, aux degrés de parenté etc.

Les emprunts faits au roumain ne se bornent pas au lexique: ont été empruntés aussi les sons *e (ă)* et *î*, la désinence *-m* de la 1-ère pers. du pl., indic. présent, ainsi que le numéral *optsprezece* (18).

La conclusion souligne que ce sont les Saxons qui ont subi la plus forte influence de leurs voisins, du fait que ce sont eux surtout qui ont été bilingues.

CU PRIVIRE LA TERMINAȚIA -ă A SUBSTANTIVELOR ROMÎNEȘTI DE ORIGINE MAGHIARĂ

de

KIS EMESE

Limba maghiară fiind o limbă aglutinantă nu cunoaște declinarea și nici categoria genului. Deoarece în limba romînă modificările formei numelui sînt în legătură cu cazul, numărul și genul, cuvintele maghiare intrate în limba romînă au primit desinențele cazuale romînești și categoria genului. Încadrarea substantivelor de origine maghiară într-una din cele trei declinări și în categoria unuia din cele trei genuri putea să fie determinată de mai multe împrejurări. Dacă admitem că substantivele maghiare au fost introduse în limba romînă de vorbitori bilingvi[1], putem presupune că împrumuturile care în limba maghiară au avut terminația -*a* și -*e* au fost adaptate declinării substantivelor feminine, fonemul -*a* (*ǫ*) fiind perceput fie ca o variantă fonetică a articolului hotărît -*a*, fie (la fel ca *ę*) ca o variantă fonetică a fonemului ă/e[2] care apare ca ă după consoane nepalatalizate.

Mult mai complexă este problema substantivelor care, deși în limba maghiară se termină *în consoană*, primind terminația -*ă*, au fost încadrate printre substantivele feminine. În cadrul lucrării de față se va examina problema acestor substantive avînd la bază, mai ales, materialul publicat de *Atlasul lingvistic romîn* Seria nouă.

Problema substantivelor care în limba maghiară au avut terminația în coansoană, și în limba romînă literară au primit terminația -*ă*, a fost ridicată pînă în prezent de lingviștii Tamás Lajos[3], J. Byck, Al. Graur[4], Szabó T. Attila[5], Márton Gyula[6].

---

[1] S. Pușcariu, *Limba romînă*, vol. I. București, 1940, p. 204.

[2] E. Petrovici, *Esquisse du système phonologique du roumain*, în *For Roman Jakobsen*, Hague, 1956, p. 385.

[3] L. Treml, *Die ungarische Lehnwörter im Rumänischen*, în *Ungarische Jahrbücher*, 1929, vol. IX. p. 305 și urm.

[4] J. Byck și Al. Graur, *L'nfluence du pluriel sur le singulier* în *Bulletin linguistique* (1933), I. p. 39—40.

[5] Szabó T. A., în *Magyar Nyelv* 1947, vol. XLIII, p. 148. și *Melich Emlékkönyv*, Budapest, 1942, p. 363 și urm.

[6] Márton Gy., *Ördöngősfüzes helynevei*, Kolozsvár, 1944, p. 6.

Tamás Lajos este primul care încearcă să soluţioneze problema acestor substantive. Terminaţia acestora el o numeşte un -*ă* neetimologic care s-a dezvoltat după labiale şi dentale[7]. În acelaşi studiu însă tocmai dînsul pomeneşte de cuvintele *harță* şi *palancă*[8] la care nu explică apariţia terminaţiei -*ă* şi pentru care nu e valabilă explicaţia dată pentru celelalte forme.

Problema acestor substantive a fost ridicată fără să fie rezolvată, şi de lingviştii J. Byck şi acad. Al. Graur care, înşirînd majoritatea acestor forme, au ajuns la concluzia că: „Există deci un fapt de ordin general, care nu a fost explicat încă şi care ne face să ne îndoim în ceea ce priveşte valoarea tuturor exemplelor de origine maghiară pe care le-am citat aici"[9]

Lingvistul Szabó T. Attila, explicînd unele forme romîneşti din toponimicele maghiare terminate în -*áj* „vale", constată că acestei terminaţii îi corespunde cînd -*ai̯*, -*ei̯*, cînd -*ai̯a*, -*ei̯e* în limba romînă[10] fără să lămurească cauza acestui fenomen.

Explicaţia acestui fenomen se pare că se datoreşte faptului că terminaţia din limba maghiară a fost identificată cu sufixul (lat. balc.) -*ai̯*, -*ai̯e* sau (sl.) -*ei̯*, -*ei̯e*, schimbul dintre corespondentele masculine şi feminine ale acestora, precum şi al sufixelor (lat.) -*oi̯*, -*oai̯e*, fiind un fenomen obişnuit în limbă[11]. Apropierea terminaţiei de un sufix poate contribui deci la încadrarea printre feminine, în ceea ce priveşte substantivele maghiare terminate într-o consoană palatală (*ny*, *j*).

Examinînd alţi factori posibili observăm că, potrivit tendinţei, ca numele pomului să aibă o formă distinctivă faţă de fruct, influenţa sensului a putut contribui la faptul că magh. *kajszin* să devină *caisínă*, -*sín'* ALR. SN I 205/64, 310 sau *caisînă*, -*sîne* ALR. SN I 205/27, 36, 47, 53, 76, 105, cu sensul „caisă" forma etimologică *căisin* ALR. SN I 204/36, 47, 53, 64, 76, 105 fiind păstrat pentru sensul „cais".

Pentru cîteva forme am putea admite influenţa sinonimului mai vechi[12]: *dărábă* ALR. SN I 9/272 < magh. *darab* s-a orientat după termenul *tablă* folosit în localităţile înconjurătoare, *cadă* ALR SN I 190/27, 36, 47, 64, 76, 105, 130, 141, 172, 228, 235, 279, 284, 574 < magh. *kád* a fost influenţată de *putină*.

În ceea ce priveşte influenţa pluralului, forma *gǫáză* ALR SN I 85/362, 987 nu poate fi explicată de la plural cum spun I. Byck şi Al. Graur, deoarece în materialul ALR e atestat numai pluralul *gózur'* ALR SN I 85/346 *gózur' la márhă pă iarnă* [p] ALR SN I 121/310. Formele

---

[7] L. Treml. *op. cit.*, p. 305.

[8] *Idem*, p. 313, 315.

[9] J. Byck — Al. Graur, *op cit.*, p. 40.

[10] Szabó T. A., Ibid.

[11] G. Pascu, *Sufixele romîneşti*, Bucureşti, 1916, p. 109, 199, 308—310. Fapt curios că ariile unor substantive în -*oai̯e* [sf] şi -*oi̯* [sm] în linii mari nu se suprapun. Forma -*oai̯e* e specifică teritoriului nordvestic şi central dacoromîn cf. hărţile LĂTUNOIU ALR SN II, 488, BULFEIE, ALR SN II, 336, şi ALTOIU, ALR SN I 219.

[12] Al. Rosetti, *Sur le traitement de v. sl.-ŭ en roumain*, în *Bulletin linguistique* (1938), vol. XIII. p. 162—163. J. Byck — Al. Graur, *op. cit.*, p. 15.

făcute după plural sînt mai degrabă masculine: magh. *bakancs* > vechiul plural. *bocanci* noul singular *bocanc;* magh. *takarmány* > vechiul plural *tăcărman'* noul singular *tăcărman* cf. *tocormánu*, ALR SN I 121/346 (cu pluralul ulterior *tocormánuri*); *tocormán* ALR SN I 121/325; *tăcărmán* ALR SN I 121/316. Uneori singularele făcute după plural ajung chiar să-și piardă terminația feminină, justificată din punct de vedere etimologic: *bog'* — *bóguri* ALR SN I 131/157, „claie" < magh. *boglya* „idem", *c'olomád* ALR SN I 120/47, *s'olomág* ALR SN I 120/182, „porumb semănat pentru nutreț" < magh. *csalamádé* „idem".

Nu e exclus ca la stabilirea formei romînești de singular să fi contribuit și alți factori, ca etimologia populară și contaminarea. De ex.: *adămană* < magh. *adomány*[13] s-a orientat după *pomană* și *mană; păsulă* < magh. *paszuly* s-a contaminat cu *fasole.*

În cazuri foarte rare forma terminată în *-ă* se explică prin existența și a unei forme dialectale maghiare terminate în vocală. De ex. forma *chesacă*[14] cu neputință de explicat de autori, ar putea să reprezinte nu magh. *keszeg*[15], ci varianta dialectală *keszege*[16].

De multe ori modificarea se explică nu prin acțiunea unui singur factor ci prin interferența de acțiuni a mai multora; toponimicul notat cu ortografia maghiară (a. 1807) rom. *Lápojáná verisori*[17] e și un caz de etimologie populară și schimb de sufix, poate și păstrarea unui sufix posesiv maghiar vechi deoarece (a. 1759) rom. *Lá Pojánâ-Veressájé* < magh. *Veress ájja* „Valea lui Veress".

Factorul hotărîtor care ar da o soluție satisfăcătoare problemei noastre ar fi crearea unui nominativ nou romînesc după o formă sufixată din limba maghiară: tema + sufixul posesiv personal (tő + birtokos személyrag). Márton Gyula a demonstrat acest factor explicînd toponimice ca rom. *Fundǫia lu Deneš Dani* < magh. *Dénezs Dani fundujja* și rom. *La fundǫie* < magh. *Kóróty fundujja* < magh .*funduj* (rom. *fund)* + sufixul posesiv personal *-ja*[18].

Sînt însă și substantive comune preluate în forma lor sufixată. Astfel cuvîntul *ságă* ALR SN I 239/325 provine din magh, *szaga,* fonetic *sǫ'gǫ,* din tema magh. *szag* „miros urît" + sufixul posesiv personal *-a*

---

[13] Șt. Pașca, *Glosar, dialectal,* București, 1928, p. 7.

[14] Cf. Sköld, apud Byck — Graur, *op. cit.,* p. 40.

[15] DA, p. 338, 384.

[16] Szinnyei J., *Magyar tájszótár,* Budapest, 1893, vol, .

[17] Szabó T. A. — Gergely B., *A Dobokai völgy helynevei,* Kolozsvár 1946, p. 65.

[18] Márton Gy., *Ördöngősfüzes helynevei,* Kolozsvár, 1944, p. 16. În favoarea acestei explicații pledează și faptul că printre împrumuturile din limba maghiară apar și alte forme sufixate cf. N. Drăganu, în *Dacoromania,* IV/2, p. 754, VI, p. 300—301; Márton Gy., *op. cit.,* p. 6 și în *Magyar Nyelv* XXXVII. (1941) p. 112; Szabó T. A., *Adatok a kolozsmegyei újabbkori rumén helynévkincs magyar elemeinek ismeretéhez,* în *Melich Emlékkönyv,* Budapest, 1942, p. 367 și 373. Un alt argument ar fi faptul că formelor maghiare terminate în consoană le corespund forme cu terminația *-a* și în alte limbi. De ex.: sloven. și ruten. *barda* din magh. *bárd* (DA 498); croat. *bota* tot din magh. *bot* (KNIEZSA 802), sudsl. *korda* tot din magh. *kard* (KNIEZSA 850). Ele ar fi putut să provină tot din formele sufixate la fel ca substantivele romînești corespunzătoare.

(fonetic *-ọ)* ceea ce înseamnă „miros de ceva, miros de...". Expresia *are sagă de hîrdău* este un calc după magh. *hordó szaga van* „are iz de butoi".

În opoziţie cu forma *sag*ᵘ ALR SN I 239/279 provenită din forma maghiară tip *szag*, forma *ságă* ALR SN I 239/325 provine din forma sufixată.

Se pare că uneltele casnice, numele de mîncări, cuvinte care reflectă îndeletniciri manuale, termenii militari, termenii referitori la agricultură au intrat în forma sufixată care arată că obiectul, unealta respectivă se găseşte în posesia cuiva: *fele, laboşă, haznă, sudalmă, şatră* etc. < forma sufixată magh. *fel + e lábos + a, haszn + a, szidalm + a, sátr + a* etc., cf. forma maghiară tip *fél, lábos, haszon, szidalom, sátor*. În ceea ce priveşte cei doi termeni referitori la părţile corpului *talpa* şi *laba* se folosesc şi ei de obicei în relaţii de posesiune *(eke talpa, lud lába)* „talpa plugului, laba gîştei", sau în relaţii instrumentale *(lábbal, talppal,* „cu laba, cu talpa"). Abstractele în graiul viu sînt folosite aproape exclusiv în formele sufixate în legături sintactice, în diferite construcţii: (cf. magh. *mi köze van hozzá, hasznot húz, haszna van belőle, mi az oka? okot ad rá, számot vet, se szeri-se száma, szidalmmal illet).*

Iată lista substantivelor care în limba maghiară se termină în consoană şi care în limba romînă au primit terminaţia *-ă* încadrîndu-se printre feminine:

adămánă, (adăman) (PAŞCA), 7) *ademánă* (DA) „cadou sau promisiunea unui cadou";

altuọna [a] (ALR SN I 219/833), *altọáịe* (ALR SN I 219/784; 219/762, 836, 876, 886); *hultuánă* (ALR SN I 219/514, 531) (variantele neutre sînt *oltuán* şi *altói);* (DLRLC);

bardă „un fel de secure cu tăişul lat, cu coada scurtă" (DLRLC);

boltă (şi *bold, bolt* n.) „prăvălie, dughiană" (DLRLC);

bótă „slobozitor" (ALR SN II 477/362, „baros" 360/574); *bóta [a]* „odîrjă la îmblăciu" (ALR SN I 76/346); *bótă* (ALR SN I 76/27); „cată, băţ cu cîrilg" (ALR SN II 395/2);

cádă, căzi „putină" (ALR SN I 190/27, 36, 47, 64, 76, 105, 130, 141, 172, 228, 235, 279, 284, 574, ALR SN II 414/157, 414, 574; (şi *cadu* n. 190/310); „vas mare (de doage)" (DLRLC);

chiúză „legătură" (PAŞCA, 16); *t'iuză (chiuz* n.) „cureaua care leagă hădăragul cu dîrjeaua" (DA);

coárdă „spadă" (DA);

corlátă „stăvilar sterp" (ALR SN I 152/102); „îngrăditură" (DLRLC).

cormánă, cormáne [p] (la plug) (ALR SN I 18/723, 728, 574; *cormánă, corméne* (ALR SN I 18/769, 784, 899, 987, 928 769); *córmană* (ALR SN I 18/531, 537, 605, 705); (restul teritoriului dacoramîn prezintă forme neutre (DLRLC);

dărábă „bucată, tablă (de pămînt)" ALR SN I 9/272; (restul teritoriului *dărab* n.) (DLRLC);

dóbă „batoză" (ALR SN I 83/76, 182, 228, 250, 260, 279, 284);

fel'ĕ „cupă în care se mulg oile" (ALR SN II 410/219);

gọázǎ „zoană" ALR SN I 85/987); *gọ́ọzǎ* (ALR SN I 85/362) *(goz* „zoană" (ALR SN I 85/705, 723, 260, 334); *gózuri* (ALR SN I 85/346, 272); „nutreț" ALR SN I 121/53, 64 ALR SN I 40 „buruiană" (DLRLC);
gurdună (DA), *burdună* „contrabas" (GÁLDI 133);
hadă (N. DRĂGANU, în *Dacoromania* IV, 764);
hămucă „nisip" (ALR SN I 10/325);
harță „luptă, bătaie, ceartă" (DA); (și *harț* n. DLRLC);
hazná „folos" (DLRLC);
holdă „semănătură de cereale; „pămînt cultivat" (ALR SN I 56/95, 57/353); (DLRLC);
labă „piciorul gîștei" (ALRM SN I 254 (DLRLC); (și *lab* n.) „tablă, lan" (ALRM SN I 6/235);
laboșă (și *labos* n.) „cratiță" (DA);
lăcată (și *lacăt* n.) (DLRLC);
lẹ́vẹșă „supă cu tăieței" (ALR II material necartografiat întrebarea 4080, punctul 28; (și *leveș* n.) GÁLDI, 142);
mihoală (și *mihalț* n.) „pește de rîu" (DLRLC);
morcọ̈áșe „măseaua coasei" (ALR SN I 51/836, 876);
morcoașă (și *morcoș, moarocàș* n.) (GÁLDI, 144);
nadă „acoperiș de stuf"; „surcea" (MARTON, 27);
oiagă, uiagă, iágă „sticlă" (DLRLC);
oácă „piază rea, necuratul, ființa mistică de care se tem copii să umble noaptea" PAȘCA, 44) *ocă* „pricină" (TIKTIN);
pălancă (și *palanc* n.) „gard de scînduri, ulucă" (DLRLC);
palască, pălască, pạlaṭcă „sticlă" (GÁLDI, 149; *palașcă* „cartușieră" (TIKTIN).
păsulă „fasole" (DLRLC);
rúdă „prăjină, par, drug" (ALR SN I 137/362 (DLRLC);
ságă „iz" (ALR SN I 239/325) (și *ṣág*ᵘ n.) (ALR SN I 239/279);
samă (DLRLC);
sudálmă „înjurătură" (DLRLC);
șatră „cort de tabără" (DLRLC);
tabără (DLRLC);
talpă, talpe [p] „plaz" (ALR SN I 22/27, 53, 64, 95, 105, 182, 279, 284, 551, 812); *tálpă [a]* „bîrsă" (ALR SN I 21/136 DLRLC);
vamă (la moară) (ALR SN I 180); (DLRLC);

Pornind de la faptul că 45% dintre aceste elemente sînt dialectale în limba maghiară și 75% dialectale în limba romînă, trebuie să presupunem că aceste forme de origine maghiară în majoritatea lor au fost introduse prin bilingvism natural[19]. Unele dintre ele (25%) s-au răspîndit apoi și în graiul acelor vorbitori care nu cunoșteau, sau cunoșteau, numai într-o măsură redusă limba maghiară sau au pierdut treptat legătura, cu masa vorbitorilor maghiari. Ele intră în categoria împrumuturilor din regiunile ai căror locuitori nu cunosc în mod practic limba maghiară[20]. De fapt răspîndirea teritorială a dubletelor cu și fără

[19] S. Pușcariu, *Limba romînă*, vol. I. București, 1940, p. 204.
[20] *Idem*, p. 205.

-*ă* final confirmă această ipoteză. Cuvîntul *cormană*, spre exemplu, e răspîndit în Moldova și Muntenia în opoziție cu forma *corman* atestat numai în Ardeal, cf. ALR SN I 18; ALRM SN I 13.

Acest lucru se explică prin faptul că termenul *cormană* provenit din forma sufixată a fost înlocuit cu termenul *corman*, provenit din forma tip, în regiunile în care, populațiile romînă și maghiară fiind în contact permanent, a existat în continuare posibilitatea confruntării termenului împrumutat cu etimonul tip.

Pentru vechimea formelor cu -*ă* pledează faptul că trei dintre ele au intrat în prima categorie a fondului principal lexical potrivit categorisirii acad. Al. Graur *(seamă, talpă, vamă)* și unul în cea de a doua categorie *(tobă, dobă)*[21].

Existența numeroaselor derivate de la aceste forme confirmă de asemenea vechimea lor. În ALR SN sînt atestate de pildă numeroase derivate de la cuvîntul *talpă*[22]. Faptul că numeroase dintre substantive au primit sensuri noi față de cel din limba maghiară dovedește vechimea lor (cf. *adămană, corlată, fel'e* etc.). O parte din aceste cuvinte cu terminația -*ă* sînt atestate în documentele slavo-romîne: *coardă, vamă*[23] *talpă, tabără*[24]. În unele localități[25] printre toponimicele atestate la începutul secolului al XVIII-lea, apar cîteva dintre aceste substantive *însă fără terminația -ă:* (a. 1775) *Lá Vigláb* (p. 13); *In láb lá Ploptyis* (p. 14); (a. 1789) *Lá vég láb* (p. 15) (a. 1942) *Labu Dubọie* < *Dobaji láb* (p. 16), acestea denumesc pămînturi arabile și fînețe. Ele sînt, la fel ca termenul *lab „tablă, lan"* (ALRM SN I 6/235) (din magh. *láb)*, împrumuturi mai recente decît termenul *labă* răspîndit pe întregul teritoriu dacoromîn (ALRM SN I 254). De asemenea (a. 1798) *La ritu távorului* (p. 15) e toponimic mai recent decît substantivul *tabără* atestat în monumentele vechi de limbă. Toponimicul (a. 1942) *Dant'uz* < *Dànköz* (teren arabil)[26] e fără îndoială un împrumut mai nou decît substantivul *chiuză* („legătură"). Vechimea fenomenului o dovedește și faptul că în ALR se atestă forma fără -*ă* chiar și atunci cînd corespondentele maghiare se termină în -*a*, -*e* (cf. *bic, bog', c'olomag)*.

Împrumutarea acestor substantive trebuie să fi avut loc înainte de dezvoltarea în limba maghiară a unui -*j*- între temă și sufixul posesiv personal, fenomen recent care acționează și e în curs de răspîndire

---

[21] Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*, București, 1954, p. 53—55.

[22] *tălpeți* ALR SN II 471/2, 848, 812; ALRM I, 301/2, 848, 812; „tălpile războiului"; *tălpițe* ALR SN II 474/172; ALRM I 302/172 „chingi la război": *tălpigi, tălpici, tălpițe, tălpeți* ALRM SN I 310 „iepe la război", pe tot întinsul teritoriului dacoromîn; *tălpălău* ALR SN II 519/362 „calapod", *tălpici, tălpeți* „tălpi la sanie" ALR SN II 356 ALRM SN I 240; *tălpig* ALR SN II 55; cf. și DLRLC; *cormană* are derivatul a *cărmălui* ALR SN 352/27, *rudă derivatul rudași* [p] ALR SN I 131/325; ALR SN I 88/325.

[23] L. Treml, *op cit.*, p. 313.

[24] D. P. Bogdan., *Glosarul cuvintelor din documentele slave*, București, 1946. p. 205. *Talpă* (a. 1628); *Tălpășești* (a. 1577); *Tabără* (a. 1613).

[25] Szabó T. A. — Gergely B. *A szolnokdobokai Tőki völgy helynevei*, p. 13—16.

[26] Szabó T. A. — Gergely B., *A Doboka völgy helynevei*, p. 52.

şi în prezent, coexistînd forme ca magh. *üvege* şi magh. dial. *üvegje*[27] E incontestabil faptul că rom. *uiagă, oiagă* au la bază forma mai veche fără *j* magh. *üvege*. Astfel formele româneşti *bardă, botă* nu pot fi explicate din magh. *bárd + ja*, forme actuale, ci din altele mai vechi, neatestate, dar posibile **bárd + a, *bot + a*.

Nu trebuie să scăpăm din vedere nici faptul că multe substantive maghiare au două teme, una scurtă (csonkatő) şi alta completă (teljes tő). Conform celor stabilite în paginile 1—2 ale acestei lucrări, substantivele terminate în *-ă* ar putea să reprezinte nu numai tema scurtă + sufixul posesiv personal pers. III sg., dar şi o altă formă sufixată cu tema completă care s-ar fi deglutinat printr-o analiză greşită din alte combinaţii sintactice după analogia formelor tip cu *-a*. Astfel rom. *talpă* nu ar reprezenta tema *scurtă* + sufixul posesiv personal magh. *talp + a*, ci prin analiză greşită tema completă *talpa* care s-ar fi desprins de la acuzativ, nominativ plural etc. magh. *talpa + t, talpa + k, talpa + m, talpa + d*, prin analogie cu forma tip[28] terminată în *-a* ca magh. *gazda*, de unde *gazdá + t, gazdá + k, gazdá + m, gazdá + d*. Acest proces morfologic a fost uşurat de faptul că în sistemul fonetic romînesc nu există vocala *ǫ* (= magh. *a*).

E de remarcat că sunetele *-a, -e, -o* ale temelor complete sînt de fapt aceleaşi sunete care s-a scurtat, s-au închis, s-au redus, au amuţit şi au dispărut din temele scurte în cursul evoluţiei limbii maghiare[29]. În documentele de limbă maghiară notate cu ortografie franceză, acest sunet e redat printr-un -e. În ultimul stadiu, după părerea majorităţii lingviştilor maghiari, în sec. al XIII-lea, toate finalele s-au redus şi au devenit un *-ü̦, -u̦, i̦*, final[30]. Ca atare însă ele trebuie să se fi confundat cu *u̦, -i̦* final romînesc de origine latină.

*

În concluzie, un mare număr de cuvinte maghiare s-au introdus în limba romînă în forma lor sufixată (temă + sufixul posesiv personal) şi nu în forme tip, fapt care a influenţat încadrarea lor în sistemul romînesc de declinare, în sensul că, deşi în limba maghiară ele prezintă terminaţia consoană, în limba romînă au intrat printre substantivele feminine primind terminaţia *-ă*. Fiind considerat ca factor dominant crearea unui nominativ nou dintr-o formă sufixată, nu se exclude

---

[27] Berár Jolán, *Történeti mondattan*, Budapest, 1955, p. 27. Se arată că dezvoltarea unui *j* între temă şi dezinenţa personală posesivă e un fenomen recent. Kniezsa I., *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* I. köt. 1. rész. Budapest, 1955, p. 282 admite posibilitatea ca v. magh. *korman* să fi terminat în consoana *-n* care s-ar fi muiat ulterior, rom. *cormană* ar putea oglindi eventual această fază anterioară.

[28] În lucrare aşa zisul nominativ singular e considerat ca formă tip. Pentru a nu încărca expunerea cu o terminologie greoaie se va face abstracţie de faptul că pentru limba maghiară se folosesc impropriu termenii de *cazul nominativ, acuzativ* etc.

[29] Tendinţa de scurtare, de închidere şi de amuţire a vocalelor finale din limba maghiară continuă şi astăzi după cum o dovedesc cercetările recente ale tovarăşilor Márton Gyula şi Gálffy Mózes. La întărirea acestei tendinţe contribuie probabil şi influenţa limbii romîne asupra limbii maghiare.

[30] Bárczi G., *Magyar hangtörténet*, Budapest, 1954, p. 12.

posibilitatea ca încadrarea substantivelor să fi fost influențată de alți factori de ordin fonetic, morfologic și semantic. Factor de ordin fonetic putea să fi fost accentul, care însă nu s-a studiat în prezenta lucrare, nu s-au studiat nici posibilitățile de rimare a terminației cuvintelor de origine maghiară cu cea a cuvintelor de origine latină sau de altă origine, însă încetățenite mai adînc în limba romînă. Ca factori de ordin morfologic am amintit influența pluralului și schimbul de sufixe. Factorii amintiți de natură semantică: evoluția unui sens nou ca motiv al schimbării genului, schimbarea de gen sub influența sinonimului, etimologia populară au putut contribui de asemenea la modificarea terminației consoană în terminația *-ă*. De multe ori modificarea se explică nu prin acțiunea unui singur factor ci prin interferența de acțiuni a mai multora.

Oricare ar fi explicațiile prin care tindem să cunoaștem mai adînc complexitatea factorilor care au contribuit la încadrarea acestor substantive în sistemul limbii romîne un lucru este sigur: acești factori au putut acționa numai în limitele fixate de morfologia limbii romîne. Acțiunea lor a fost posibilă numai în măsura în care s-au adaptat sistemului morfologic al limbii și au întărit normele lui.

Catedra de limba romînă
Universitatea „Bolyai"

ABREVIERI

ALR SN	=	Academia R.P.R. *Atlasul lingvistic romîn. Serie nouă*, vol. I—II. București, 1956.
ALRM SN I	=	Academia R.P.R. *Micul atlas lingvistic romîn. Serie nouă*, vol. I, București, 1956. Exemplele luate din ALR SN sînt date în majoritatea cazurilor într-o transcriere mult simplificată.
DA	=	Academia Romînă, *Dicționarul limbii romîne, tom.* I—IV. București, 1913—1949.
DLRLC	=	Academia R.P.R. *Dicționarul limbii romîne literare contemporane*, vol. I—IV, București, 1955—1957.
GÁLDI		Samuelis Kleini *Dictionarium valachico-latinum*, bevezető tanulmánnyal közzéteszi Gáldi L., Budapest, 1944.
KNIEZSA	=	Kniezsa I., *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, vol. I—II, Budapest, 1955.
MÁRTON	=	Márton Gy. *A rumén nyelvatlasz első három kötetének magyar eredetű anyaga*. Kolozsvár, 1942.
PAȘCA	=	St. Pașca, *Glosar dialectal*, București, 1928.
TIKTIN	=	H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bukarest, 1903—1924.

ОКОНЧАНИЕ -ă В РУМЫНСКИХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ ВЕНГЕРСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

(Краткое содержание)

Настоящая работа занимается вопросом тех румынских существительных венгерского происхождения, которые, хотя в венгерском языке оканчиваются на согласный, были включены в группу существительных женского рода на -ă. После изложения мнений языковедов, в работе показываются некоторые правильные замечания, сделанные до сих пор, относительно этой проблемы.

В продолжении представлены факторы морфологического и семантического порядка, которые в некоторых случаях могли бы объяснить появление этого конечного -ă. В заключение автор предлагает более действенное решение: обработку венгерской суффиксальной формы. За списком этих существительных на ă изложены выводы к их распространению и древности.

SUR LA TERMINAISON -ă DES SUBSTANTIFS ROUMAINS D'ORIGINE HONGROISE

(Résumé)

L'article traite des substantifs roumains d'origine hongroise ayant en hongrois une terminaison en consonne, lesquels en roumain ont été compris parmi les substantifs féminins à terminaison en -ă. L'auteur passe en revue les avis des linguistes et énumère quelques observations judicieuses mais sommaires faites jusqu'à présent sur ce problème.

L'article présente les facteurs d'ordre morphologique et sémantique qui, en quelques cas sporadiques, seraient à même d'expliquer l'apparition de cet -ă final. En conclusion l'auteur admet une solution plus généralement valable: en roumain on a emprunté une forme suffixée hongroise (en l'espèce avec le suffixe possessif personnel). Après l'énumération de ces substantifs à terminaison en -ă, l'auteur expose ses conclusions concernant leur diffusion et leur ancienneté.

A SVÁB NYELVI ALAPRÉTEG HATÁSÁRÓL MEZŐFÉNY TÁJNYELVÉBEN[1]

TEISZLER PÁL

Nyelvcserének lehetünk tanúi, ha a Nagykároly környéki magyar nyelvjárással foglalkozunk, ugyanis az itteni sváb eredetű lakosság többsége rövid idő alatt elmagyarosodott. Célom, hogy felvessek néhány kérdést a Nagykároly környéki sváb települések lakóinak nyelvében a nyelvi alaprétegnek a nyelvcsere következtében beállott és beálló hatásáról. A tanulmányozás helyéül Mezőfényt választottam, mivel átmeneti állapotot képvisel a már teljesen elmagyarosodott, valamint a sváb nyelvjárást meg a magyar nyelvet többé-kevésbé egyformán ismerő és beszélő lakosságú községek között.[2]

1. A sváb artikulációs bázis hatása legszembetűnőbben a mássalhangzók körében jelentkezik. Ismeretes, hogy a magyar nyelvben nagy szerepet játszik a rövid és hosszú mássalhangzók korrelatív viszonya. A sváb nyelvjárás nem ismeri a hosszú mássalhangzót. Erre utal Révai Józsefnek az a megállapítása is, hogy a csenei német nyelvjárás nem ismer hosszú mássalhangzókat és geminátákat (*A csenei német nyelvjárás hangtana.* Bp., 1910. 7).

Vonház István, *A szatmármegyei sváb nyelvjárás hangtana* című tanulmányának végén néhány magyar jövevényszót közöl. E szavakban a hosszú mássalhangzó helyén rövidet jelölt. Ilyen szavak pl: *„ālāš* 'állás', *tšilåg* 'csillag', *gālēr* 'gallér', *mårgrēta* 'Margitta', *tęšik* 'tessék', *vilânyoš* 'villanyos'. Az artikulációs bázis e falvak nyelvjárásában létrehozott egy olyan hangtani sajátságot, tendenciát, mely ennek a helységnek a tájnyelvét szembetűnően elkülöníti az északkeleti nyelvjárás többi településén beszélt nyelvjárástól. A tendencia teljes érvényű, kiterjed min-

---

[1] A nyelvi alapréteg hatásával, a nyelvkeveredés elvi kérdéseivel foglalkozó források közül a következőket használtam fel: Horger Antal: A nyelvtudomány alapelvei. Bp., 1926; Bárczi Géza: Bevezetés a nyelvtudományba. Bp., 1955; Alexandru Graur: Studii de lingvistică generală. Bucureşti, 1955.

[2] Az elmagyarosodás a múlt század végén indul meg (a 70-es években bevezetik a német mellé a magyar nyelvű oktatást), és a XX. században mind intenzívebbé válik. E folyamat egybeesik a falu és a város (Nagykároly, Szatmár) kapcsolatának, a piacnak a fejlődésével, ahol a svábok főként magyar anyanyelvűekkel érintkeztek. A közeli, magyarul beszélő falvak lakosságának is nagy szerepe volt a sváb telepek elmagyarosodásában.

den hosszú mássalhangzóra. Hosszú mássalhangzó nagyon ritkán hallható, legfeljebb félhosszút ejtenek.[3]

2. A sváb nyelvi alapréteg hatását a magánhangzórendszerben is megfigyelhetjük. Mint ismeretes, a vidék nyelvjárásában a középső nyelvállású hosszú magánhangzók helyén záródó eső diftongusokat: *óu̯, őü̯, éi̯* találunk.[4] Ha ezeket abból a szempontból vizsgáljuk, hogy mennyiben közelednek a monoftongus felé, megállapíthatjuk, hogy a simuló elem az *óu̯*-ban a legerősebb, az *őü̯* és *éi̯* pedig már elindult az egyhangúsodás útján. Az *óu̯* elevenségét és erősségét elősegítette a sváb nyelvi alapréteg hatása is, mivel a Nagykároly környéki svábok nyelvjárásában a középfelnémet *ô* helyén *ō*-t, de sok esetben *ōu̯* diftongust ejtenek. Pl.: *brôt* > *brōt,* de: *grōu̯s, rōu̯t* (vö. Vonház i. m. 16). Ha a környező területek nyelvjárási szövegközléseit vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy sok helyütt az *óu̯, őü̯* megtalálható, az *éi* diftongus viszont hiányzik mind az *í-ző,* mind a nem *í*-ző nyelvjárásból. A mai mezőfényi tájnyelvben az *éi̯* diftongus eleven volta egyrészt azzal magyarázható, hogy a sváb nyelvi alapréteg elősegítette, illetőleg erősítette a diftongus használatát, mert a sváb nyelvjárásban Vonház szerint „sokszor hallható *ē̜* helyett *ēi* diphtongus". Pl: *klê* > *glē̜* > *glēi* 'kicsi', *mê* > *mē̜* > *mēi* 'több', *sêle* > *zē̜l* > *zēil* 'lélek' (i.m. 15).[5]

A sváb nyelyvjárásból átvett, illetőleg megmaradt szavakkal — melyek ma már mint tájszavak élnek a nyelvjárásban — átkerültek olyan hangok, melyek az északkeleti nyelvjárás más területein (tehát ott, ahol magyar eredetű lakosság él) nem találhatók meg. Ilyen hang például a tökéletlenül képzett *ə*~*e̥.* Ez néhány helynévben és közszóban fordul elő: *bódəgráz* 'fűfajta', *brecse̥lázik*~*brecsalázik* 'paszulyt bont', *fenste̥rlázik* 'az ablak alatt udvarol', *Laŋe̥to̥àj* 'Hosszúrét"', *Milḙrgeszili* 'Malomrét' *mĕcke̥rzupa* 'disznótor', *nĕce̥ta* 'fonáskor az ujjak közt sodródó szöszre tett nyál', *rēbe̥gàn* 'tövi szöszből való kenderfonal' stb. Ilyen szavakban ejtik a rövid illabiális *á* hangot is pl. *ràpa* 'tengeri-csutka', *futèrgàng*~ *futèrgàn*~*futèrgàm* 'a lóistálló etető része', diftongusban: *àu̯gusztus, àu̯tóu, àu̯zrumota* 'csutkaízék', *ràistini* 'vászonból való'; továbbá *o̯a*-t, tehát nyitódó emelkedő diftongust is ejtenek pl. *to̯àjgli* 'tésztapép', *kofloàjs* 'a disznó fejhúsa' stb. Különben a Nagykároly környéki sváb nyelvjárásban még más nyitódó emelkedő diftongus is van.

3. A hosszabb népi érintkezés eredményeképpen az artikulációs bázis hatása alaktani jelenségben is érvényesül: például a képző átvételében.

---

[3] A mezőfényi tájnyelv rövid mássalhangzós tendenciájával, annak rendszerszerű vizsgálatából következő esetekkel külön cikkben foglalkoztam (Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények I, 1. szám 105). Ebből jól kiviláglik, hogy a hosszú mássalhangzók mindegyik fajtája megrövidül a szótőbeli hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben, szó végén, szuffixumok előtt és szuffixumokban egyaránt.

[4] A diftongusokkal bővebben foglalkozom a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények II. évfolyamában megjelenendő: A mezőfényi tájnyelv kettőshangzói című cikkben.

[5] Vonház az egyik legkonzervatívabb sváb falu, Mezőpetri tájnyelvének vizsgálata alapján írta hangtanát. Ma Mezőfényen (szomszédos Mezőpetrivel) általában *gláj,* nem pedig *glḙi* hallható.

A sváb nyelvjárásra annyira jellemző *-li* kicsinyítő-becéző képző nem csak a svábból megőrzött szavakhoz (pl. *cùbili∼cubìrli* 'mosóteknő', *gēbili* 'fulánk', *gibli* 'a ház homlokzata', *gukili* 'töltött káposzta', *glęcli* 'favágó tőke', *hēvili* 'csupor', *sājtli* 'felvágott tűzifa'), hanem magyar közszavakhoz és tulajdonnevekhez is járulhat. Magyar szavakhoz járulva minden esetben kicsinyítést, becézést fejez ki: Pl.: *has: hasili* 'hasika', *fej: fejili* 'fejecske', *kacsó: kacsili* 'kezecske', *Manci: Mancili* 'Mancika', *Marcsa: Marcsili* 'Marika', *Jancsi: Jancsili* 'Jancsika', *Miska: Miskili* 'Misike'. Magyar szavakban a *-li*-t kicsinyítésre, becézésre inkább csak a dajkanyelvben használják. Ha felnőttet szólítanak *Miskili*nek a Miska helyett, pejoratív árnyalatú, lekicsinylést jelentő a képzős alak.

A nyelvi alapréteg alaktani hatásának részletesebb vizsgálata több pontról és több irányú anyaggyűjtés alapján válik majd lehetségessé. Mindenesetre az eddigi megfigyelések is igazolják *Bárczi Gézá*nak azt az állítását, hogy nyelvi keveredéskor „ritkább és rendesen csekélyebb mértékű a formánsok átadása", de ekkor a hatás okát már a beolvadó nyelvközösségben kell keresnünk, akik már anyanyelvükként beszélik azt a nyelvet, amelybe az átvétel történik. (Bevezetés a nyelvtudományba. Bp., 1955. 21.) Tehát a *-li* kicsinyítő-becéző képző akkor járulhatott magyar szavakhoz is, amikor a magyar nyelvet már elsajátították, amikor ez vált a gondolatközlés mindennapi eszközévé. A tárgyas igeragozású alakoknak az alanyi igeragozásúakkal történő helyettesítésével már csak a magyarul tökéletesen nem tudók beszédében találkozunk. Ez a nyelv bensőségesebb megismerésével fog csak eltűnni.

4. Különböző ajkú népek érintkezésének, a nyelvkeveredésnek legszembetűnőbb eredménye az idegen eredetű szavak átvétele. Az idegen szavakat elsősorban a kétnyelvű beszélők veszik át vagy azért, mert nincsen anyanyelvi szó a kérdéses fogalom megnevezésére, vagy mert a fogalom idegen neve azonos érvényű az anyanyelvi szóval; mivel azonban a nyelvkeveredés egy bizonyos fokán a volt anyanyelvi (ez esetben a sváb) szó megszokottabb számára, azt használja. A mai mezőfényi magyar tájnyelv sváb eredetű szavainak egy része ilyen jellegű; azaz a beszélő a magyar szót is ismeri, de megszokásból, vagy gyakran az egyszerűségre való törekvés miatt a sváb szóval él. Vannak ugyanis olyan szavak, amelyeknek magyar megfelelőjét legtöbben ismerik, de a magyar szó használata „uraskodást" jelent szemükben. Ezért egymás között a *csuha* helyett *kholbeláb*-ot, a *császármorzsa* helyett *unkréįc*-ot mondanak. Amikor azonban idegen, városi emberrel beszélgetnek, igyekeznek kerülni a sváb szavakat. Ez a szócsoport annyira meghonosodott már a magyar beszédben, hogy a magyar szót legfennebb rákérdezéskor mondják. Ilyen még pl. a *blecli∼blěčli* 'vágott tészta', *bróudèr∼blóudèr* 'a tűzhely sütője', *knẹ̄fli* 'galuska', *koflājs* ∼ *koflọ̀js* 'a disznó fejhúsa', *mëckẹrzupa* 'disznótor', *sēva* 'paszuly-hüvely', *spóurhāka* 'piszkavas', *stimpli* 'tuskó'.

Van olyan svábból örökölt szó is, amelynek magyar megfelelőjét nem ismerik; pl. *bùrgili* 'dísztök', *futèrgàng* ∼ *futergàn* 'a lóistálló etető része', *glájbèr* 'bojtorján', *feca* 'a paraszt szőnyeg készítéséhez felvágott

rongy', *fecázik* 'fecát vág és sodor a szőnyeghez', *hekili∼hehla* 'gereben', *hehlázik* 'gerebenel', *khentli* 'ételhordó edény', *mìldisli* 'tejesdudva', *rēbegàn* 'a tövi szöszből való fonal', *svárta* 'a megfőzött hasi szalonna bőre', *svártázik* 'a megfőzött (disznó) aprólékból eszik'.

Szép számmal találunk olyan sváb szavakat is, amelyek mellett párhuzamosan használják a magyar nyelvi megfelelőt. E szópárak használatában észlelhető eltérés függ a beszélő életkorától, de váltakozik falurészenként, sőt családonként is. Ilyen szópárt alkotnak a falu mai nyelvhasználatában pl.: a *bróutkhèrbli: kenyérkosár, gremehál∼gremahál: ítet, kvákér: vàrju, sérlumpa: mosogatóuronygy, stàfla: lípcsőü, stubekhamer: őüdàlszoba* stb.

A sváb nyelvjárás szókincsbeli hatása főleg a háztáji foglalatosságok, a ház körüli tárgyak meg a kenderfeldolgozás szókincsében észlelhető.

Az említett és más ide sorolható szavak mint jövevényszavak szerepelnek Mezőfény mai tájnyelvében, a köznyelvhez viszonyítva pedig tájszók. Ezek a sváb szavak annyira meghonosodtak, hogy az ifjabb nemzedékhez tartozók beszédében, akik már nem tudnak svábul, sváb eredetük egyáltalán nem tudatos. Így történhetett meg az, hogy egy-egy gyermek beszédében például a *tisládból* 'asztalfiók' *kisládlett*. Meghonosultságuk mellett tanúskodik az a tény, hogy e szavakhoz magyar ragok, és — ami fontosabb — magyar képzők járulnak. Így szerepel a *feca* mellett *fecázik,* a *sàjtli* névszó mellett *sàjtlizik* 'tűzifát hasít', a *pisili* mellett *pisilizik* 'rőzsét készít', a *hehla* 'gereben' mellett *hehlázik* 'gerebenel'.

Az eddig tárgyaltak után felvetődik az a kérdés, hogy el fognak-e tűnni a sváb nyelvi alapréteg okozta hangtani sajátságok, kivesznek-e az átkerült képzők, meg a nyelvjárásban ma tájszavakként élő jövevényszók: egyáltalában csak átmeneti-e a sváb hatás, vagy meg fog maradni a sváb nyelvjárás teljes eltűnése után is.

A hosszú mássalhangzók rövid ejtése minden bizonnyal sokáig megmarad a sváb nyelvjárás végleges eltűnése után is. A köznyelv hatására később fog eltűnni, mint például az egész északkeleti nyelvjárásterületre jellemző *i*-zés, mert a nyelvjárást beszélők ma már tudatában vannak annak, hogy a köznyelvi *é* helyén ejtett *i* nyelvjárási sajátság, és ha „helyességre" törekszenek, az *i*-zhető szavakban *é*-t ejtenek *i* helyett. Azt azonban nem tudják, nem érzik, hogy a hosszú mássalhangzó helyett ejtett rövid mássalhangzó is nyelvjárási sajátság, és a köznyelvhez viszonyítva „helytelenebb" mint az *i*-zés. A tovább tanuló ifjak például hamar leszoknak az *i*-zésről meg a zárt *ú*-zásról, *ű*-zésről, de a hosszú mássalhangzók rövid ejtése megmarad a középiskola elvégzése után is. Az egymást követő nemzedékek jó ideig a rövid mássalhangzós ejtésmódot fogják megtanulni.

Más a helyzet a sváb szavak révén bekerült hangokkal, amelyek az északkeleti nyelvjárás más pontjain ismeretlenek. Ezek a sváb eredetű szavak eltűnésével maguk is kihalnak. Sok esetben már most olyan hangokkal helyettesítik őket a beszélők, amelyek a vidék nyelvjárásában megvannak. Például az *oa* diftongus helyét a labiális *a* foglalja el: *toàjgli* ∼

tājgli, Roltọàj~*Roltāj*. A tökéletlenül képzett *ə* hangot a köznyelvi *e* mindinkább kiszorítja, mégpedig *ẹ* közbeeső fokkal, vagyis *ə* > *ẹ* > *e* fejlődés figyelhető meg; pl. *knitlə, Milẹ̀geszili*, de a családnevekben már *Milèr, Bigèr* stb. Ezek a hangok ezért valóban kérész életűek, addig léteznek, míg a lakosok ismerik és elvétve beszélik is a sváb nyelvjárást.

Az alaktani hatásként meghonosodó *-li* kicsinyítő-becéző képző sem fog kiveszni a sváb nyelvjárás eltünésével, egyrészt azért, mert gazdagítja a vidék eléggé szegényes kicsinyítő-becéző képzőhasználatát; másrészt akadályozza eltűnését az is, hogy inkább csak a dajkanyelvben él, és emiatt az új nemzedék mindig át fogja venni; megmarad élő képzőnek. Megmaradását elősegíti az a tény, hogy használói élő magyar képzőnek érzik (már most, bár a sváb nyelvjárást még til-túl ismerik.)

A sváb eredetű szavaknak az a része, mely ismert magyar megfelelő mellett él, nem lesz hosszú életű. Háttérbe szorulása már most megfigyelhető. Pl.: *bróụtkhèrbli: kenyérkosár, tisládː asztàlfija: asztalfijóụk* stb. alakok élnek egymás mellett. Más részük csak akkor fog eltünni, ha a köznyelvi magyar megfelelő válik uralkodóvá. Bár egyesek megmaradása azután is elképzelhető.

Végezetül meg kell állapítanunk, hogy a sváb nyelvi alapréteg hatása leginkább a hangrendszerben érvényesül, mivel teret nyitott olyan hangfejlődési tendenciának is, mely hosszú ideig megmarad a falu, illetőleg a vidék nyelvjárásában.

Bolyai Tudományegyetem
Magyar nyelvtudományi tanszék

О ВЛИЯНИИ ШВАБСКОГО ЯЗЫКОВОГО СУБСТРАТА В ГОВОРЕ ФОЙЕНЬ

(Краткое содержание)

Переселённые, начиная с 1711 года, швабы в уезде Сату Маре сегодня большей частью мадьяризированы. В этом процессе совершается обмен языками, смешение языков. В венгерской речи здесь живущего населения швабского происхождения осталось и остаётся много следов из говора швабов. Автор изучает влияние швабского языкового субстрата в фонетике, морфологии и лексике. Фонетическое влияние появляется в кратком произнесении длинных согласных, морфологическое — в некоторых суффиксах, влияние же, наблюдаемое в лексике, проявляется в укоренении многочисленных слов швабского происхождения.

ÜBER DEN EINFLUSS DES SCHWÄBISCHEN SUBSTRATS IN DER FOIENI-ER UNGARISCHEN MUNDART

(Kurze Zusammenfassung)

Die nach 1711 in das Komitat Satu-Mare eingewanderten Schwaben sind heutzutage grösstenteils vollständig magyarisiert. Im Laufe dieses Prozesses hat sich ein Sprachtausch und eine Sprachmischung vollzogen. In der ungarischen Sprache der hier ansässigen Einwohnerschaft schwäbischen Ursprungs sind viele Spuren der schwäbischen Mundart aufrechtgeblieben und werden auch weiterhin bestehen. Der Verfasser untersucht den Einfluss des schwäbischen Substrats in der Lautlehre, Formlehre und im Wortschatz. Der phonetische Einfluss offenbart sich in der kurzen Aussprache der langen Selbstlaute, in wenigen Fällen in der Suffixübernahme (in der Formlehre), im Wortschatz aber durch die Einbürgerung von zahlreichen Wörtern schwäbischen Ursprungs.

MAGYAR NÖVÉNY- ÉS GYÓGYSZERNEVEK A XVI—XVIII. SZÁZADBÓL

SZABÓ T. ATTILA

Még valamikor 1937 táján Herepei János, akkor a kolozsvári református kollégium levéltárának őre a kollégiumi könyvtár anyagából felhívta a figyelmemet néhány olyan XVI. századi latin természetrajzi műre, amelyben különböző korokból származó magyarnyelvű széljegyzetek és sorközi bejegyzések voltak. E kötetek átvizsgálása után az egyik XVI. századvégi bejegyzéseket tartalmazóból kiírt növény- és gyógyszernevekből már régebben egy kisebb szójegyzéket tettem közzé (MNy. XXXIX. 331—3, 391—7). Akkortájt félretettem feldolgozás céljaira egy másik XVI. századi kötetet is, de az valamiképpen úgy elkerült a szemem elől, hogy tökéletesen meg is felejtkeztem róla. Hosszas lappangás után 1947 táján ismét ráakadtam e munkára. Az újabb átvizsgálás során kitűnt, hogy e kötet is több, mint félszáz olyan XVI. századi növénynevet őrzött meg, amelyet az előbbi közleményemben közölt jegyzék nem tartalmaz; ezen kívül azonban néhány száz jobbára XVII., jóval kevesebb XVIII. századeleji magyar növény- és gyógyszernév is olvasható benne. Ilyenformán ezekből a bejegyzésekből egy egész szép kis növénynév-jegyzék kerekedik ki.

A szóban forgó kötet Dioscorides *De Medicinali Materia Libri Sex* című munkájának Joannes Lonicerustól bővített, görög, latin, héber és német növény-, gyógyszer- és állatneveket tartalmazó kiadása Marburgban 1543-ban jelent meg. A könyv tulajdonosai közül a bejegyzésekből csak Varsoczi Miklós állapítható meg; ő 1632-ben és 1642-ben a kötet több helyén névaláírásával ellátott bejegyzéseket tett. Mindjárt a címlapon a következő tulajdonjelző bejegyzés olvasható: *Ex libris Nicolai Varfolczi Albae Iuliae Anno Domini 1632 Mense Augusto.* — A kötet előszavának befejező lapjára és a hátulsó tábla felső felére írt bejegyzésekből megállapítható, hogy a könyv e XVII. századközepi tulajdonosa 1642 táján Gyulafehérvárt a fejedelmi kancellária íródeákja és hites jegyzője volt. A bejegyzésekből az is kiderül, hogy Varsoczi[1] — mint egyébként nevéből is sejthető — a szilágysági Var-

[1] Nevét sajátkezű aláírásában háromszor így, egyszer *Varsolczi* alakban írja.

solcról kerülhetett a fejedelmi udvar hivatalnokai közé[2]. A kötet vagy tőle, vagy valamelyik későbbi tulajdonostól már 1658 táján a kollégiumi könyvtárba juthatott (Régi jelzete: F. 50). Ez és az alább hivatkozott Dioscorides-kötet ma az RNK Akadémiája kolozsvári fiókja könyvtára 2. részlegének tulajdonában van.

A Varsoczi birtoklását megelőző időből tulajdonjelző bejegyzésre a munkában nem akadtam. Így csak az írásjellegből ítélve állapíthattam meg kétségtelen bizonyossággal, hogy a kötet mintegy nyolcvan XVI. századvégi magyar növénynév-bejegyzést is tartalmaz, de e bejegyzések leírójának személyét éppen úgy nem állapíthattam meg, mint ahogy nem tudtam nyomára akadni a XVII—XVIII. századi bejegyzések leíróinak nevére sem. A Varsoczitól ismert sajátkezű bejegyzések írásjellegének útmutatása alapján a XVII. század közepe tájáról való jónehány növénynevet a kötet 1642 tájáig egyetlen ismert tulajdonosától bejegyzettnek kell tartanunk. Az e kötetből alább közlendő jegyzékbe nagyon kevés, a XVII. század végénél későbbi, a XVIII. század legelejéről való bejegyzés került bele. E szótáracska anyagát azonban kiegészítettem Dioscorides munkájának egy előbbi, Velencében 1527-ben megjelent kiadásából[3] kiírt több XVIII. század eleji bejegyzőtől származó növénynév-adatával. Ez utóbbi kötetnek már egyetlen egykori tulajdonosát sem ismerjük, s nem a bejegyzések leíróinak nevét sem.

Az alábbi szótáracska 1. részében külön szótári rendben közlöm a XVI. századi növénynév-adatokat. A 2. részbe foglalt adatok legtöbbje a XVII. századból való. E részbe iktattam be azt az előbb jelzett, jóval csekélyebb számú XVIII. századi adatot, amelyet az 1542-i és főként az 1527-i kiadásból bányásztam ki. A közlésben a ( )-be tett részek tőlem származnak; a növénynevek testében ugyancsak ( )-ben oldottam fel a nyomdamüszaki okokból nehezen vagy egyáltalán nem jelezhető rövidítéseket. Az egyes tételek után álló apróbetűs bejegyzésekben az *Ua.* jelzés ugyanabban a korban tett bejegyzésre, de nem természetszerüen ugyanarra a kézre utal, amely az előbb hasonló jelzéssel közölt név-bejegyzést írta. A latin nevek, illetőleg más szövegrészek után ( )-be tett arabszámos utalások az 1543-i, a II-vel megkülönböztetettek pedig az 1527-i Dioscorides-féle kiadás lap-, illetőleg levélszámaira utalnak. (Az 1543-i kiadásnak hibás lapszámozásait minden külön jelzés nélkül a kötetben ismeretlen kéztól helyesbített alakjában közlöm.) Természetesen a növénynevek közlésekor a bejegyzések eredeti helyesírásának pontos megtartására törekedtem.

1.

Apro eb teÿ meȷeÿ: Peplus (369).
Baba fuue: Herba Sabina (50).
Alatta XVII. századközepi kézzel: *Sabinai fu.*

[2] Az előszó után álló latin versezet alá ugyanis ezt írta Varsoczi: *Scribebat in aedibus paternis Nicolaus Varsoczi Illustrissimi ac Celsissimi Principis Transylvaniae etc. Cancellariae Scriba ac Juratus Notarius In Varsocz Anno Domini 1642 die 7 Juny.* (A bejegyzés rövidítéseit magam feloldottam.)

[3] E kötet könyvtári jelzete: XI. 782.

Berkenÿe fa: Sorba (84).
E növény-bejegyzést egy XVII. századi kéz kihúzta, és helyébe ezt írta: *Berkenye fa.*
bÿkfa: Fagus (70).
borostyán 1. *folyóborostyán.*
chÿpke Bokor: Rubus canis (60).
chorofnÿe fa: Cerasia (77).
Egy későbbi kéz az o-kat ő-re javította.
chÿerfa: Quercus (70).
ebtej 1. *apró ebtej, nagyobb ebtej.*
edes gÿoker: Polypadium (379).
fa moh: Muscus (17).
fagÿal fa: Terebinthus (44).
Egy XVII. századközepi kéz áthúzta e nevet, és ezt írta mellé: *Terpentina fa*
farkaf fw: Thymelaea (371).
Alatta XVII. századközepi kézzel: *Farkas hars.*
feÿer hunyor: Veratrum album (356).
Ua.: *Földi boroftyan* és *Zaʒpa.*
feyer ßolo: Vitis syluestris (375).
fekete hunÿor: Veratrum nigrum (357).
Fygefa: Ficus (80).
fedor kapoʃta: Brassica (149).
Folyo borostyan: Hedera (190).
fordulo fw: Phu (9).
foldÿ mogÿoro: Apios (373).
Ua.: *ßar tök* és *olaz tök.*
foldÿ tok: Vitis alba (376).
Egy XVII. századi kéz kihúzta ezt a nevet, s helyébe ezt írta: *Veneke.*
foldon teryedo malwa: Malua uulgaris (147).
Alatta XVII. századközepi kézzel: *Papsailya.*
Fygefa: Ficus (80).
fwʒ fa: Salix (68).
gerparéj 1. *turbolya.*
Geftÿnÿefa: Castanea (71).
gyökér 1. *édes-, örvény-.*
giomber eʒ aʒ ky lattÿa: Gingiberis (177).
Ua.: *Gyömber.*
gÿongh: Viscum quercinum (70).
Gheongÿ wiragh: Lilium conuallium (346).
Ua.: *Kakuk viragh.*
hárs 1. *farkashárs.*
hunyor 1. *fehér-, fekete-.*
kakwkfw: Lauer seu sium (155).
Kaponyak (!): Asarum (8).
XVII. századi kézzel: *Capotnyiac ugian;* más, ugyane tájról való kézzel: *Mogyoro allia.*

Kaporna: Casparis.
káposzta l. *fodorkáposzta.*
Kek lÿlÿwm: Iris Germanica (1).
kemenyto (?) fw: 1. Eruca satiua (165). 2. Irio (175).
kyſſeb ßar fw: Lathyris (369).

Uo.: *Nagyob eb tej.*

Keokeorchinÿ wiragh: Anemone (188).
koroſz fa: Fraxinus (53).
kozmethe: Vua crispa (58).
Laboda: Atriplex (149).
liliom l. *kékliliom.*
Lomentha: Lauer seu sium (155).
lwch fenÿon termo magh: Picea et Pinus (42).
mályva l. *földön terjedő mályva.*
mogyoro: Nuces auellanae (88).
mogyoró l. *földimogyoró.*
mondula: 1. *Amygdalinum* (24.) — 2. Amygdala (86).
Nad: Harundo.
Nap wtan jaro fw: Cichorium latifolium sativum (158).
Noſpolÿa: Mespilus (82).
nyaranch: Mala (79).
Nÿar fa: Populus (53).

Ua.: *Nyárfa.*

olaÿ fa: 1. Omphacinum. 2. Syluestris olae (68).
oloz orßagj kakwk fw: Epithymum (374).

Ua.: *Iſten ßakala.*

olasztök l. *földimogyoró.*
Eókkór fark: Verbascum (338).
ordogh oldala: Sonchus sylvestre (137).
oregh ßarfw: Ricinus (365).

Egy XVII. századközepi kéz e nevet kihúzta, és felé ezt írta: *Czioda fa.*

Orvon fw: Helium (20—21).

Utána egy XVII. századi kéz hozzátoldotta a *gyöker* szót. Két más, XVII. századi kéz bejegyezte az *Orvcn giókér* és *Eőrveny fü* nevet is.

paprad. Filix (377).
parga: Asparagus (153).

Ua.: *Nyul arnyek.*

porch fw: Portulaca syluestris (153).
retek: Myrteum (26).
roz: Siligo (131).

Uo. XVII. századközepi kézzel: *Eoßi rós.*

sáfrány l. *vadsáfrány.*
ßalatha: Lactucae (162).
ſolÿfa?: Ilex (70).
ſomfa: Cornus (83).
ſparga: Asparagus (153).

Sÿlwafa: Prunus (84).
XVIII. századvégi kézzel: *Szilva fa.*
szabinai fü l. *bábafüve.*
szarfű l. *kisebb szarfű, öregszarfű.*
ſʒÿl fa: Vlmus (55).
ßodor fa: Morus arbor. Maulber. Maulberbaum.
szőlő l. *fejér szőlő*
tengerÿ ßolo faÿa: Ribes (60).
terpentinafa l. *fagyalfa.*
tök l. *földi tök, olasz földi tök, szartök.*
turbolÿa: Gingidium (164).
XVII. századközepi kézzel: *Ger parej.*
wthÿ fw: Plantago (154).
wad cjpros: Cupressus (49).
wad len: Osyris (353).
wad fafranÿ: Cnecus uel Cnicus. Carhamus. Crocus hortensis (378).
Ua.: *Vad faphranÿ.*
virág. l. *gyöngy-, kakuk-, kökörcsinvirág.*
woros gÿomolchw folÿo fw: Ruscus (354).

2.

Abram faja: Vitex (67).
A latin név mellé ez van írva: *Egy óreg csómóte. Abram faja. Keczkerágó fa.*
Acza lapü: Personata, siue Lappa (340).
Uo. a *Keserü lapu* név is.
agar mony: Testiculus. Orchis (370).
alakor: Trimestre (228).
Alóés fa: Agallochum (17).
álomhozófü l. *nadragulya.*
anisum
E latin név mellé a *Kapor* nevet írták. Fölötte ez a gyógyszer-leírás áll: „Avena ellen. Az apro malva levelet 's anis magot fózzenek megh borban kenyer hej alat uj csuporban, annak a levet igya reggel es estve" (228). Más, XVIII. századeleji kézzel: *Maj gyogyitó fü. Maj fü.*
Appro boÿtorÿan: Eupatorium. Hepatorium (305, II, 126b).
aprómályva l. *anisium.*
Arabiai fanak az enyve: Cancamum (18).
Arabiai ßagos fü: Costum (II, 8a).
Aranyas paprad: Fidicula, seu Trichomanes (351).
Arva leany haia: Adiantum (351).
atracel l. *ebnyelvü fű.*
Baba jeggü gomba: Fungi (329).
bab levelö fü: Telephium.
E név mellett ott a *Kövér fü* név is.
bagoly borso: 1. Album (138), 2. Cicer (II, 61a).
Bai fü: Laurus Alexandrina. Laurus Alexandrinae (349, 355).

Bák ßakala: Barbula hirci (167).
Bak ſzaro fü: Foenum graecum (136).

Ugyanez a név a másik forrásban *Bak ßarva (!) fü* alakban olvasható (II, 60b). A címszóbeli név mellé még a *Görög ßena* nevet is odaírták.

Balha fü: Persicaria (269).
Balha üző fü, keserüfü: Hydropiper (177).
Balſamum fa: Xylobalsamum (II, 9a).
Balſamum fw: Balsamum (15).

Ua. a kéz: *Balſamum vize:* Opobalsamum (16).

Balſamum leve: Opobalsamum (II, 8b).
Baraczk: Persica (80).
Barany üröm: Absinthium (209).
Barſonÿuiragh: Amaranthus purpureus (312).
Baſa roſa: Paeonia foemina (278).
Beka fü: 1. Thalietrum (337). 2. Hybeus (186).

Ua. a. kéz eléje a *Sömör fü,* utána a *vizi apium* nevet írta (186).

Beka lencze: Lens palustris (331).

Uo. más, közel egykorú kézzel: *Vizi lenczie.*

Beka tassolÿ. Iſten taskaia: Tragium (309).
Belend olaj: Hyosciaminum oleum (II, 13a).
Belend, bolonditó fü: Hyosciamum (136).
Belendből czinalt olaj: Hyosciaminum (25).
Belind fü. Bolondeto fu: Appollinaris siue hyosciamus (319).
Berekenye. Sorba (II, 38b).
Berekenye fa: Sorba (84).

Egy XVII. századi kéz kihúzta a XVI. században bejegyzett *Berkenÿe fa* alakot, s helyébe írta a címszóbelit.

Beruengh: Polygonatum (292).
Bik mák: Nux iuglans (87).
Birs alma: Cotonea mala (II, 37b).
Bis alma fa: Mala Cydonea (79).
bocza fa: Sambucus (372).
Bodogh Aßony czipkeje: Rubus Idaeus (304).

E nevet a *Szederj in* név után írta egy XVII. századi kéz.

Bodogh Aszszonÿ mentaÿa: Mentha (215).
Bogacz koro. szamar tövisk: Dipsacum, siue labrum Veneris (202).
bolonditófü l. *belend, belindfü.*
borjúláb l. *sülfü.*
borkeoles: Panicum (235).
Boroſtian fa: Laurus (51).
Boroſtyan levelü hoßßu fü: Lepidium, Gingidium (II, 78b).
Boroſtÿan olaj: Laurinum (26).
borsfü l. *csombor*
Bors fü: Hybeus (186).
Büreők: Cicuta (327).
Cedrus fa: Cedrus (51).
Czekla fünek neme: Limonium (297).

Chelidoniai fű: Chelidonium (191).
Cziaba ire: Pimpinella (234).

A XVII. században bejegyzett magyar név mellé egy más, XVII. század eleji kéz ezt a szöveget jegyezte be: „Pimpinella, nomen habet a Chaba minore filio Atillae, qui cum de imperio dimicaret cum frater Aladario vulneratus suos milites 15000 hac herba dicitur curasse, circiter annum Christi 450".

Csialan: Urtica (333).

Más, egykorú XVII. századi kézzel: *Czalan.*

Cziengeő fü: Hypericum (285.)
Czipkebokor: Rubus (303).
Czipros. Cypros: Copressus (48—9).
Csiombor, auagÿ Bors fü de Erdeÿ: Thymum (217).
Czombor. Pŭtnok fŭ: Pulegium (213).
Daru orru fü: Botrys (263).

Az alatta leírt Geranium neve mellé is ezt a nevet írta egy XVIII. század eleji kéz: *Daru orru fŭ.*

disznókenyér l. *földikenyér.*
Dißno kömeny: Peucedanum (242).
Diszno mogioro: Xanthium siue lappa (352).
Eben(us) fa: Ebenus (63).
Eb kapor: 1. Cotula foetida (278). 2. Parthenium (II, 115a).
Eb nyelvŏ fŭ. Atraczel: Buglossum (348).

Uo. XVII. századeleji kézzel: *Eőkeör nyeluü fü. Atraczel.*

Ebßölö, ßep ßölö: Hortense solanum (327).
Eger fark: 1. Mille folium (343). 2. Stratiotes (337).
Eger fül: Auricula muris (192).
Aegyp(tom) beli kókeni fa: Acacia (66).
Egy levelö perje: Gramen parnassi (301).

Uo. XVII. századközepi kézzel: *„Passinti Czeplye, perje,* has fajo es ighen eßi."

Eles saás, kakabot: Typha (265).
Eliin irö alma: A *De Malo* fejezet *De Praecocibus* alfejezet-címe mellé XVII. századi kéz írta be a címszóbeli nevet.
ordegh oldal: Sonchus sylvestre (137).

Uo. XVI. századvégi kézzel: *ordogh oldala.*

Erdei Baſilicum fü: Acinos (220).
Erdei kaposzta: Scandix (164).
Erdei lilium: Periclymenum (296).
Erdei puʒpáng: Lycium (65).
Ester pari: Blitum (II, 64b).
Etetes ellen való fü: Feczke fü. Papa fű: Asclepsias (250).
Ezerio fű: Dictamnum officinarum (213).
Ezerlevelö fü: Achillea (303).
Eʒerlevelü fü: Millefolium (338).
fá móh: Muscus (17).

fara folio borfo ez az kÿ lattia: Phasioli (140).

Alatta XVII. századközepi kézzel: *Török borso, haro(m) levelő.*

Farkas alma: Aristolochia (197).
Farkas borso: Lupini (141).

Egykorú kézzel írt névváltozata: *Keferű bab.*

Farkas hárs: Aconitum (II, 135b).
Farkas maßlagh: ua. (325).
Fagial fa: Ligustrum (61).
Fagialhoz hasonlo fa. Hárs fa: Phylirea (61).
fahej: Cinamomum (11).

XVI. századi kézzel: *fa he.*

Feczke fű: Chelidonium (191).
Fejer czekla: Beta candida (151).
fejer Hunyor: Helleborum album (II, 146b).
Fejer liliu(m): Leucoium album (268).
fejer malva: Althaea (281).
Fejér mustar: Eruca (II, 70a).
Fejér njárfa: Populus alba (II, 28a).
Feier tővis: Rhamnus (58, II, 29a).
Fejer tövisses koro: Leucacantha (206, II, 87b).
Fejer virago vizi tök: Nymhaea alba (274).
Fekete czekla: Beta nigra (151).
feketefenyőfa l. *fenyőfa.*
Fekete giopar: Oringanum (212).
Fekete Hunyor: Helleborum nigrum (II, 147a).
Fekete koriander ~ *Fekete coriandrum:* Gith, seu Melanthium (242, II, 102b).
feketementa l. *lómenta.*
Fekete nadaly fű: Symphytum petreum (294). 2. Symphytum maius.
Fekete nyár fa: Populus nigra (II, 28b).
fekete nerefcse(!): Baccharis (II, 94).
Fenio fa neme: Fekete fenio fa: Resinae aliae (45).
Fenió olaj: Picium oleum (46).
fodormenta l. *lómenta.*
Fogh hagyma: Allium (171).
fogoly fű I(ste)n poharkaja kinek az apro magvai a ruhaban ragadnak: Helxine (304).
Folyo fű: Laenis smilax (354).

Alatta más, közel egykorú, XVII. századvégi kézzel: *Momortika.*

Feold epeje: Fumaria, fumus terrae (341).
földmérge l. *vérállató fű.*
Feőldi Borostian: Haedera terrestris (347).
Feöldi füst: Fumaria (341).
Feoldi kenyer. diszno kenyer: Cyclaminus (178).
Fül fű, köverfű, reti zöld: Semperuiuum, seu sedum (332).

Galamb, Gelyva fö: Polemonia (293).
Gomba fü: Androsaces (275).
Gombolyag perje: Cypirus (II, 4a).
Gordon, mohar: Atractylis (250).
Görögh dinnye: Melopepo (162).
görögszéna l. *bakkszarófü.*
Gummi fa: Euphorbium (245).
Gyalog fenyö: Juniperus paruus (II, 26b).
Gialog fenió fa: Juniperus (50).
Giapiu mofo fü: Radicula seu laniaria herba (178).
gyékfü, gyikfü l. *szilvafü.*
Gyolcȝ galler kemenyitö lyßt: Lolium (136).
Gÿopar: Stoechas (211).
Gyömber: Gingiberis (177).
Gyüßü fü: Digitalis (338).
E XVII. századi bejegyzés mellett jóval későbbi, XVIII. századeleji kézzel: *Uj fü.*
Haidina: Ocimum cereale (166).
Haliog'fa: Pistacea Germanica (86).
Alább, XVII. századközepi kézzel: „Az Z. Janoſi erdőn Varadon alol egy mel'földel eleg vagyion, latta(m), es ßettemis."
Halyogh fü, ragado veres viragh: Ocimastrum (301).
hangafa l. *tamaria-csemete.*
hársfa l. *fagyalhoz hasonló fa.*
Hegyi Spicinard: Montanum Nardum (8).
Ighen keserü nedvö fü: Aloe (207).
Iglice. Szamar tövisk: Spartium (362).
Iglicze fü: Anonis.
Indiai dio: Nux Indica (88).
Indiai fa level Szaga ollian mint a Spicinardnac: Malabathrum (10).
Indiai io ßagú fú: Narcaphtum (17).
Iſten nyila, miſe gyertya: Orobanche (166).
Iſten poharkaia: Helxine (330).
Uo. más, egykorú, XVII. századvégi kézzel: *Tik hur.* L. még *fogolyfü.*
Isten szakala l. *sülfü.*
Isten táskája l. *békatassoly.*
Jericobeli rosa: Amomum (II, 7b).
Jo ßagú Sás: Calamus odoratus (15).
káká vagy *Sás.* Cyprus ßagú: Odoratus iuncus (14).
kákabot l. *élessás.*
Kakukfü: Serpyllum (218).
Kalincza: Aiuga, siue Chamaepitys (286).
kánábismag l. *magoskender.*
Kanna moso fü. Lo fark fü. Equisetum (308).
Kapor: 1. Anisum (228). 2. Anethum (229).
Kapotnyak: Asarum (II, 5b).
Kasa viragh, tavaszi elſeo viragh: Primula ueris.
Más, egykorú XVII. századközepi kézzel: *Sz. Geörgi Viraga* (338).

Katang l. *napranézőfű.*
kecskerágófa l. *Ábrámfája.*
kigyóhagyma: Kegio hagima: Ophioscorodon (171). *Kegyo hagyma:* Scilla (184). *Kegyohagyma:* Hycinthus Minor (315).
Kek liliu(m): Gladiolus (298).
Keresztes fű. Szent Ilona füve. Szent Laszló füve: Gentiana (196).
Kereßtfü: Polygala (353).
Kerti cziombor: Satureia (218).

Későbbi, XVIII. századeleji kézzel: *Bors fü.*

kerti keserü bab: Satiuus lupinus (II, 63a).
keserüfű l. *balhafű, balhaűzőfű.*
Keferü bab, l. *farkas borso.*
Keseró lapu: Personata, siue Lappa (340).

E XVII. századeleji bejegyzéssel együtt olvasható egy későbbi, e század végéről való kéz írásában: *Keserü lapu. Acza lapu.*

Kigio trangh(!): Colubrina (289).

Uo. e. XVII. századközepi bejegyzéssel együtt a XVIII. század elejéről való írással: *kegyo fű.*

Kiraly koronaia: Syluestris lotus (342).
kocsord l. *vadpetrezselyem.*
Konkoly: Melanthium, gith, nigella (243).
kókeni fa: kókeniec: Pruna sylvestris (66).
kêles: Milium (133).
Keömaguü(!) fü: Lithospermum (279).
Keömeny: Foeniculum (237).
Kórós fa: Fraxinus (52).
köronto fü: Empetrum seu calciftaga (375).
körtövely: Pyrum (II, 38a).
kövérfű l. *bablevelü fű, fülfű.*
Köver porczin: Beta nigra (152).
Kökökör nyelv: Echion domesticum (300).
Lab moso fw: Hemerocallis.

E XVII. századeleji bejegyzés mellett a század végéről való kéz írásában ugyanez a név olvasható *Lab mofo fü* alakban.

Lab moso fü: Scuridaca (273)
Lada fa': Ladamum (62).
Lenczeböl czinalt olaj: Lentiscinum (27).
Len fojto pußpang: Elatine (305).
Lēn levelö fü: Osyris: Linaria (353).
Leuendula ~ *Levendula* 1. Lauendula (211). 2. Narduum (6).
Levesticom: Lingusticum (224).
Lybiaban termö gummi: Ammoniacum (264).
lófark l. *kannamosófű.*
Lomenta, feketementa, fodormenta: Sisymbrium (215).

A kötet más részében ugyanehhez a növényhez ugyanaz a kéz még egyszer beirta e neveket; az elsőt *Lomentha* írásváltozatban, a többit ugyanúgy, mint itt (155).

Lomentha, vizi mentha: Calamintha (217).
Lo fofka, madar soska: Lapathum acutum (145).
Lotus fa: melynec edes giómólczeben mikoro(n) óttenec volna az Ulyfses tarfai, hazaiokban nem kevankoznac vala menni. Odyfs. I.: Lotus arbor (82).
macskagyökér l. *Szent Magdaléna füve.*
Maczkamez: Galiopsis (334).

Egy XVII. századi kéz kihúzta a latin név mellé előbb írt *Ighlicze* és egy másik, a kihúzás miatt olvashatatlan nevet.

macskatövis l. *szamártörvis.*
Matska tövisk: Eryngium (207).
Maczka tövisk: Parthenium (277).
madársóska l. *lósóska.*
Madra fü: Matracaria (277).
Magos kender. Canabis mag: Cannabis (282).
májfü l. *májgyógyító fű.*
Maj gyogyito fü. Mai fü: Eupatorium, uel Hepatorium (305).
Maiorant: Samsuchum (219).
Mãkk: Papauer satiuum (316).
Mondola: Nux graeca (28).
mondola olaj: Amygdalinum oleum (II, 13).
Medue lab: Antirrhinum (350).
Medve talp: Branca ursina (205).
Medvetalpo fü: Paliurus (59).

E XVII. századközepi bejegyzés mellé egy egykorú kéz ezt írta: *Tóvises ßederi ßabasu koro.*

mèdve'talpu fü: Acantha aut Herpacantha (II, 87a).
Meh fü: Aspiastrum (II, 108).
Melegh termeszetö fü: Pastinaca (225).
Merges fü: Aconitum (425).
metelö hagyma: Porrum capitatum sectiuum (170).
Mihalyka monia: Myrrhis (343).
Mindenkor eló: Semperuiuum, seu sedum (332).
Myrtus, Arabiaban termó czemete: Myrtus (76).
misegyertya l. *Istennyila.*
Mohar köles, vad lednek: Eruum (140).
momortika l. *folyófü.*
Mustar: Sinapi (172).
Nááď: Harundo.

E XVII. századeleji és egy *Nad* alakú XVI. századvégi bejegyzés mellett egy XVII. századközepi kéz írásában a *Vizi nád* név olvasható.

Nadragulya, alomhozo fü: Madragora (137).
Nadragulya. Nagÿ fü: Madragoras (323).
Nagy fü. Nadragulya: Madragora (427).
nagy illatu fü: Cardamomum (II, 4a).
nagy ßagu fás: Odoratus iuncus (II, 8a).

Napra forgo eb teü: Tithymali. Helioscopius. (367).
Napra nezö fü. Katang: Heliotropium (380).
Narcios (!) Liliumok: Narcissus (364).
Nafpóly (!): Mespillus (II, 38b).
Nemes Széèkfű: Chamomilla satiua (276).
Nozo fő: Satyrium (271).
Neőßeő fü: Testiculus. Orchis (270).
Nyularnyék: Sylvestris asparagus (153).
Nyul lab: Nyul lab fü: Lagopus (297).
Olai fóprólec: Amurca (69).
Olaß orßagi Ciprus fa: Cupressus (II, 26a).
Olaß Sarkerep: Sampsucus, uel sampsychon, amaracus (219).
Olaß uti fü: Plantago Italica (284).
Óruos fü egy mediabol hozott fü: Herba Medica (168).
Eőkeőr fark: Verbascum syluestre (339).
okőr fark fü: Hastula regia (II, 76b).
ökörnyelvüfű l. *ebnyelvüfű.*
ördögoldal l. *erdegoldal.*
Eorveny gyüker: Helenium (II, 11a).
Eótt leuelü fü: Pantaphyllon (306).
Palaszka fü: Thalaspiminus (174).

E XVII. századközepi bejegyzéssel egy lapon, két közel egykorú kéz a következő neveket jegyezte a Thlaspi fejezet-címszó mellé: *Palaczka fü. Vad torma.*

Palmafa: Palma (73).
pápafü l. *fecske fü.*
Papmonia fǜ: Hortense solanum (321).
papsajtja l. *földön terjedő málva.*
parhagyma: Capitatum porrum (II, 71a).
Parlagi Rosa: Rosa (64).
Pasinti Czeplye, perje, has fajos ighen eßi: Gramen (301).
Paßkonczakender: Canabis foemina (383).
perje l. *pázsinti cseplye.*
pipacs l. *vadmák.*
Pirito fü. Veres gyökerö fü: Anchusa (299).
Piros rofabol czinalt olaj: Rosaceum (28).
Platanus fa: Platanus (52).
Pomagranath: Malum punicum (75).
Poma granat viraga (62).
Porcz fü: Sanguinaria, seu Polygonum (293). L. még vérgyökér.
Porczin fü, uti porczin: Centum nodia (292).

E XVII. századvégi bejegyzés fölé egy közel egykorú kéz a *Salamon Peczelj* nevet jegyezte oda.

Ragado fü: Aparinae (248).
Repczin: Eruca (165).
A kötet más részében az Erica neveként a *Repísin* olvasható (57).

Riskása: Oryza (II, 59b).
Rhodusi fa: Aspalathus (16, II, 9b).
Romaÿ Sallÿa: Horminum satiuum (272).
Ronto fü: Galion (335).
Roſmarin, Rosmarinl: Rosmarin (240—1).
Rosabol czinalt kenet poguczíaczkac: Rosei pastilli (65).
Ruta: ua. (221).
Safranj: Crocum (19).
Salamonpecséti l. *porcsinfü.*
Sallÿa: Saluia (214).
Sár fü: Lathyris (369).
Sarga liliu(m): Acorum (II, 3b).
Sarga uiola: Leucoium luteum (267).
Sarga virago katangh: Condrilla (159).
Sarga virago viȝi tök: Nymphaea lutea (274).
Sarkantÿu Tarelÿ: Syluestre cuminum (230).

E XVII. századközepi név mellé ugyanaz a kéz a *Szarka láb,* egy másik XVIII. századeleji kéz pedig *Szarkaláb, sarkatnyu taraj* nevet írta le.

Saár kerep: Melilotos, siue sertula campana (219).
sás l. *káka.*
Saasa fü: Lepidium (186). *Sáasa fü:* Hiberis (93).
Seb fü: Betonica.
Sobrakbori fű: Ammi (231). *Sobrag bori fü:* Coriandrum (426).
sómörfü l. *békafű.*
Söveni fonni valo csemete: Halimus (59).
Sulyom: Tribulus (296).
Sül fü: Arum.

E XVII. századvégi adat mellett más, egykorú kéz a következő neveket is bejegyezte a kötetbe: *Böriu lab. Isten szakala.*

Szabinai fű l. *bábafüve.*
szamártövisk l. *bogácskóró, iglice.*
ßamar tövis macska tövis ßunyog tövis: Eryngion (II, 88a). *Szamar tövisk:* ua. (206).
Szapora fü: Verbenaca (313).
Szarka lab: Sylvestre cuminum (230). L. még *sarkantyútaréj.*
Szarvas eltetö fü: Elaphoboscum (236).
Szarvas nyeluü fü: Asplenum. Lingua Ceruina (275).
Szederj: Morus (II, 40a).
Szederjes uiola: Viola purpurea (346). *Szederyes Viola:* Leucoium purpureum (267).
szederjszabású kóró l. *medvetalpó fű.*
Szederÿ in. Szedery fa: Rubus frutex spinosus (303). L. még Boldogasszony csipkéje.
ßeles lapu: Personata (II, 140b).
Szent Benedek füue. Szekfü ßagu fü: Chrysogonum (312).
Szentgyörgy virága l. *kásavirág, vitézfű.*
Szent Ilona füve l. *keresztesfű.*

Szent Janos kenyere: Filicula, sue polypodium (377). trychon appellant (351).

Szent János füve: vel verallato fü: Androsaemum (285).

Másutt a Horminum, illetőleg a Corium vagy Coriannm neve a *Szent János füve* (273, II, 98b).

Szent Janos kenyere: Filicula, siue polypodium (377).

Másutt, XVIII. századeleji kézzel a *Sz. János kenyeré* bejegyzés a Siliquae magyar neveként áll.

Szent Janos viraga: Galion (335).

Szent Katalin Aszony füue: Catharinen blumen (230).

Szent László füve l. ***keresztesfü.***

Sz. Magdalena fóie. Maczka gyoker: Phu, Nardum sylvestre (9).

Az első név egy XVII. század első feléből való kéztől, a második egy valamivel későbbitol származik. Az előbbi még a következő bejegyzést tette ezen a lapon: „Szederjes viragu, ßaga mint a kerti spicʒinaranac. olhan az magva mint az komennek. Szara ires haso(n)lo a kocsordhoz."

szépszölő l. ***ebszőlő.***

Szereczien Dio: Macer (54).

A növény képe mellé egy XVII. századeleji kéz ezt írta: „Az Apam sem latot illient". Nyomban alá egy valamivel későbbi kéz ezt jegyezte a kötetbe: „Fia lévén lasd iol megh mert Szereczien Dio".

Sicyon Varasbeli kenet mely varosa Peloponesusnac, mosta(n) neve Clarentia: Sicyonium oleum (22).

Szyl fa: Vlmus (54).

Szilva fü, Gyek fa: Prunella (294).

Syriai gyanta vagy gummi: Galbanum (245)

Szölövel viraghzo fü: Oenanthe (266).

szunyogtövis l. *szamártövis.*

Szpikinárd l. *indiai falevél.*

Tamaria csemete, Hanga'fa: Myrica (56).

Tamarifc(us) fa: Myrica seu tamarix arbor (II, 29a).

Tangyér alma: Epirotica mala (II, 37b).

Tarkony: Pyrethrum (239).

Tatarka. Török buʒa: Frumentum Sarracenicum. Frumentum Indicum, Turciense (134).

E XVII. század második feléből való bejegyzés mellett valamivel előbbről való két kéz a *Teorȩk buza* és a *Tengeri buʒa* nevet is beírta.

Tatorian koro repa: Napus (142).

Tejes fü: Tithymali (366).

Temondat fü: Iberis (II, 42a).

Tengeri búza l. ***tatárka.***

Tengeri moh: Marinus muscus (336).

Tengeri üreöm: Marinum absinthium (209).

Tetü fü: Cucumis sylvestris (360).

Tik hur: 1. Alsine (331). 2. Anagallis purpurea (II, 80a). L. *Isten pohárkája.*

Tikszem: Anagallis (189).

Tißafa: Taxus (327).

A kötet más részén a Taxus magyar megfelelőjeként a *Tißa fa. Fenyő fa* nevet jegyezte bele egy XVII. századvégi kéz (426).

Tizstes fü: Sideritis (302).
Temien ßagu fü: Schwartz hirtz wurtz (240).
Török bab: Smilax hortensis (168).
Török bors: Piper Indicum (176).
törökborsó l. *fára folyó borsó.*
törökbúza l. *tatárka.*
Török tök: Cucrbita Indica (160).
Török zab: Isopyrum (346).
Töviskes lapü: Spina alba (202).
Tövisses lapü: Acanthium (204).
Turbith (?) fü: Alypum (374).

E XVII. századközépi magyar név fölé elkalmasint ugyanaz a kéz oda jegyezte a *Veres fü* nevet is.

Turbulya: Gingidium (II, 69b).
Tüdeő fü: Pulmonaria (311).
Ugorka: Cucumis satiuus (161).
újfü: l. *gyüszüfü.*
Urgomba: Fungi (329).
útiporcsin l. *porcsinfü.*
Vreöm: Absinthium (208).
Vad alma fa: Arbutus (84).
Vad boroſlyan (?): Daphnoides (356).
Vad fogh hagyma: Allium syluestre (172). L. még *vadruta.*
Vad füge fa: Sycomorus (89).
Vad katangh: Cychorea sylvestris (159).
Vad kender: 1. Alyssum (249). 2. Syluestris cannabis (282).
Vad kömeny: 1. Siser (144). 2. Seseli (226).
Vad laboda: Artiplex (148).

E XVII. század második feléből való bejegyzés alatt ugyanazzal a kézzel bejegyzett *Vajas laboda* név olvasható.

vadlednek l. *moharköles.*
Vad len: Osyris: Linaria (353).
Vad lencze: Aphaca (169).
Vad mäk. Pipacz: Carniculatum papauer (316).
Vad mez fü: Oreoselinum (235).
Vad eökör nyelv ßabasu fü: Lycopsis (300).
Vadpetrezselyem: Caucalis (164).
Vad petreselyem: Caucalis (164).
Vad ruta: Syluestris ruta (222).
Vád saphran. Vad fogh hagyma: Hastula regia (182). *Vad faphrany'* Cnecus uel cnicus (379).
Vad ßölöviragha: Oenanthe (382).
Vad spichinard: Montanum Nardum (II, 5a).
Vadtarkony: Ptarmica (178).
Vadtorma l. *palaszkafü.*

Vadugorka: Cacumer syluestris (359).
Vad ȝab: Aegilops (132).
vajaslaboda l. *vadlaboda.*
Varadicȝ koro: Artemisia (II. 110b).
Varju lab: Coronopus (157).
Variu magyoróbol czinalt olaj: Oenanthini compositio (29).
Varÿu mogioro: Tilipendula (266).
Vass fű: Sacra herba (314).
Ven(us) köldöke a ki n(em) lattal valaha neȝd megh moſtan jol.
E XVII. századközepi bejegyzéssel egy lapon egy közel egykorú kéz még egyszer beírta a *Venus köldöke* nevet.
Ver allato fű. Föld merge: Centaurium magnum (199). L. még Szent János füve.
Ver gyöker. Porcz fű: Sanguinaria, seu Polygonum (290).
veresfű l. *turbitfű.*
Veres gyopár. Zanoth: Ononis, aliter anonis (206).
Veres gieökerü fű: Rubia (208). L. még *piritófű.*
Viteȝ fű, agar mony, Sz. György viragha: Testiculus. Orchis (370).
viziápium l. *sömörfű.*
vizilencse l. *békalencse.*
Vizi mentha: Menthastrum (216). L. még *lómenta.*
vizinád l. *nád.*
Vizisaása fű: Gnaphalium (264).
Viȝi tök: Nymphaea (273).
Viȝi uti fű: Plantago aquatica (284).
Vórós festó fó: Rhus (72).
XVII. századeleji kézzel: *„Egy koro ki aȝ kóȝiklan ſokol nóni Vórrós festó fó"*
ȝalha fű: Conyza (266).
zanót l. *veresgyopár.*
Zsálya l. *sálya.*

Bolyai Tudományegyetem
Magyar nyelvtudományi tanszék

ВЕНГЕРСКИЕ НАЗВАНИЯ РАСТЕНИЙ И ЛЕКАРСТВ ИЗ XVI—XVIII ВЕКОВ

(Краткое содержание)

В одном экземпляре (хранящегося в Клуже) работы Диоскоридеса „De Medicinali Materia Libri Sex" изданной Иоанесом Лоницерусом (Марбург, 1543) и содержащей материал названий на греческом, латинском, израильском и немецком языках, в виде глосс осталось около 50 венгерских названий растений и лекарств из XVI века и несколько сот таких названий из VII—VIII веков. Не установлены авторы этих глосс, и мы знаем лишь одного собственника этого тома из середины XVII века (Варшольци Миклоша, княжеского канцеляриста и нотариуса). От него попал этот том ещё в 1658 году в библиотеку реформатской коллегии из Клужа. Большую часть материала этих названий составляют собранные из этого тома данные. Этот материал был дополнен глоссами, собранными нами из одного клужского экземпляра другого издания работы Диоскоридеса (Венеция, 1527). И этот том хранится в упомянутой библиотеке. Материал глосс этих двух томов опубликован нами в альфавитном порядке.

NOMS DE PLANTES ET DE REMÈDES HONGROIS DES XVIe—XVIIIe SIÈCLES

(Résumé)

À Cluj se trouve un exemplaire de l'ouvrage de Dioscoride intitulé *De Medicinali Materia Libri Sex,* comprenant des noms grecs, latins, hébreux et allemands, édité à Marbourg en 1543 par Joannes Lonicerus. Dans cet exemplaire, en annotations faites sous forme de gloses, nous trouvons á peu près une cinquantaine de noms hongrois de plantes et remèdes du XVIe siècle et quelques centaines de pareils noms datant des XVIIe—XVIIIe siècles. Leur auteur n'a pu être identifié, mais nous connaissons le nom d'un des propriétaires du livre, vers le milieu du XVIIe siècle, en la personne du scribe et notaire de la chancellerie princière, Nicolas Varsoczi. C'est de lui que le volume a dû passer dans la propriété de la grande bibliothèque du collège réformé de Cluj. Les noms publiés dans cette communication proviennent pour la plupart de ce volume. Ce matériel a été complété par les gloses recueillies dans un exemplaire d'une autre édition (Venise, 1527) de la même oeuvre de Dioscoride, exemplaire se trouvant également à Cluj, dans la même bibliothèque (à présent annexe n^{0} 2 de la Bibliothèque de la Filiale de Cluj de l'Académie de la République Populaire Roumaine). Toutes ces gloses ont été publiées par l'auteur sous leur forme littérale.

UN ECOU OVIDIAN ÎN TRANSILVANIA SECOLULUI AL XVI-LEA

de

SABIN BELU

Ajunsese o modă în epoca Renaşterii ca oamenii de litere — dar nu numai ei — în scrisorile ce şi le trimiteau, să folosească citate din autorii clasici, greci şi latini, iar unii, mai pricepuţi, chiar să încerce să scrie în maniera acestora. Mai ales versurile aveau căutare.

Aşa stînd lucrurile, e foarte natural ca să găsim imitatori şi după marele poet de la Sulmona. Cei călătoriţi sau cei obligaţi să petreacă o vreme departe de casă imitau versurile lui Ovidiu.

Răsfoind transcrierile făcute după documente medievale din secolul al XVI-lea, aflate în arhiva Colectivului de documente de la Institutul de istorie din Cluj, am dat peste o scrisoare cu data de 4 ianuarie 1588[1], scrisă de un tînăr, de loc din Transilvania, pe nume George Kornis, trimis tocmai pe malurile Neckarului, la Heidelberg, să înveţe carte. Tînărul învăţăcel trimite scrisoarea, cu data pomenită, tatălui său, ca fiu supus ce era *(filius ... semper obediens).*

Documentul conţine interesante informaţii, pentru istorici mai ales. Mă feresc însă să fac aici o analiză a documentului aşa cum o fac istoricii. Menţionez doar în treacăt, că în el se găsesc date asupra unei campanii din anul 1588, a unor contigente germane, în solda regelui Navarei, contra regelui Enric al III-lea, al Franţei *(... de exercitu germanico qui profectus erat in Galliam, contra regem Gallie ...),* al cărei sfîrşit n-a fost prea fericit *(... huius exercitus sane tristis est).* Apoi documentul mai conţine date, de altfel destul de alambicate, şi despre frămîntări religioase în care însuşi studentul George Kornis, precum şi alţi colegi ai lui, unguri, care se aflau la studii la Heidelberg, erau oarecum amestecaţi. Desigur, aceştia fiind calvini sufereau de pe urma prozelitismului şi şicanelor luteranilor. Pe cei cu care aveau neplăceri, de la Wittemberg, şi care voiau — ne spune pribeagul învăţăcel — să le „ronţăie conştiinţa" *(corrodere conscientias),* George Kornis îi numeşte

---

[1] Originalul în Arhiva Filialei Acad. R.P.R., Oklevelek törzsgyüjteménye, pe hîrtie, pecetea aplicată pe verso, în ceară (căzută).

„trîntori" *(crabrones Wittembergenses)*. Dar să lăsăm această parte a documentului pe seama istoricilor...

Interesant pentru noi în această scrisoare este începutul, pe care, răsturnînd rînduiala lucrurilor, l-am lăsat la urmă. Iată-l:

„Fie ca anul cel nou să-ţi aducă zodia dragă
„Şi ale mele urări să le-mplinească deplin
„Fie ca-n ani să întreci pe Nestor, bătrînul, vestitul
„Ca la al tău iubitor sîn să mă poţi strînge iar...!"

Îndureratul Ovidiu, care a petrecut atîţia ani, exilat, pe malul dobrogean al Pontului Euxin, a fost cel care a pus la îndemîna iubitorului fiu acest cald început de scrisoare.

Dar, după frumoasa urare în stil ovidian, învăţăcelul se plînge că lui nu-i merge prea bine şi găseşte chiar la poetul sulmonez cîteva versuri pentru a-şi tălmăci starea sufletească:

„Sînt bîntuit de atîtea rele... cîte pe ţărmuri
scoici se găsesc, cîte flori pajiştea o împodobesc
cîte seminţe cuprinde macul ce somnul aduce..."[2]

Mai departe însă, pentru a potoli spaima probabilă a îndepărtatului său tată, George Kornis se grăbeşte să arate că se foloseşte de aceste versuri, dar că ele sînt, ce-i drept, cam exagerate *(...hiperbolica locutione...)*.

În scrisoare se lămureşte apoi şi natura răului. Bietul tînăr căzuse bolnav, destul de grav, şi deşi pînă atunci fugise de medici „ca de Scylla şi Caribda", acum aceştia au ajuns să-i fie refugiul (*refugium meum secundarium*). Se pare însă că tînărul ştia mai bine decît medicii cauza bolii sale: nu-i priau nici clima, nici mîncarea şi nici băutura neobişnuită *(...inassueto äere, cibo, potu...)* de pe aceste „meleaguri getice" *(ad oras Geticas)*. Atît de tare era influenţat George Kornis de cîntăreţul iubirilor gingaşe, încît n-a ezitat nici măcar un moment să boteze frumoasele maluri ale Neckarului cu numele locurilor prin care şi-a purtat paşii neconsolatul Ovidiu.

Scrisoarea de mai sus nu este singura în care versurile exilatului de la Tomis au fost folosite pentru a ilustra, după cum am spus la început, necazuri. Atît în secolul al XVI-lea, cît şi în cel următor, apar destul de multe şi unele se găsesc în arhivele Transilvaniei. Ar trebui căutate...

Institutul de istorie al Academiei R.P.R.,
Filiala Cluj

[2] Ovidiu, *Tristia*, V. 2, v. 23—27 (Soţiei sale), în trad. prof. St. Bezdechi.

УПОМИНАНИЕ ОБ ОВИДИИ В ТРАНСИЛЬВАНИИ В XVI ВЕКЕ

(Краткое содержание)

Автор представляет документ от 4 января 1588 г., в котором идёт речь о трансильванском студенте Георгии Корнише, учившемся в Гейдельберге. Корниш переписывался со своим отцом. Документ — это письмо этого юноши.

В статье не выявляется историческая сторона документа, содержащего и несколько интересных данных для специалистов, а лишь тот факт, что Георгий Корниш, по моде времени, цитирует в письме стихи Овидия и сам пытается сочинять стихи, подражая сульмонскому поэту.

В заключении автор подчёркивает, что трансильванский студент в своем подражании называет и местность, где он тогда находился, Гейдельберг, названием мест ссылки сульмонского поэта.

UN ÉCHO OVIDIEN DANS LA TRANSYLVANIE DU XVI-ÈME SIÈCLE

(Résumé)

L'auteur présente un document daté du 4 janvier 1588, où il est question d'un étudiant originaire de Transylvanie, nommé Georges Kornis. Envoyé à Heidelberg pour y faire ses études, il écrit à son père. Le document est la lettre même du jeune étudiant.

L'article ne met pas en évidence la partie historique du document, qui présente quelques données intéressantes pour les spécialistes, mais seulement le fait que Georges Kornis, selon une mode du temps, utilise dans sa lettre des vers d'Ovide, bien plus, s'essaie à composer lui-même des vers imitant le poète.

En conclusion l'auteur souligne le fait que l'étudiant transylvain va même si loin dans l'imitation qu'il rebaptise les lieux où il se trouve, Heidelberg et ses environs, des noms des contrées où le poète de Sulmone exilé a porté ses pas *(ad oras Geticas)*.

CÎND A MURIT DIMITRIE ȚICHINDEAL?

— O precizare —

de

MIHAIL DAN

Țichindeal a fost, alături de Paul Iorgovici și C. Diaconovici-Loga, un reprezentant de frunte al ideologiei luministe în mediul bănățean. În scris și prin viu grai el a căutat, în cel mai autentic spirit al secolului luminilor, să contribuie la trezirea conștiinței naționale a romînilor bănățeni, la emanciparea lor culturală. Alături de corifeii Școlii Ardelene, deși cu posibilități intelectuale mai modeste, a susținut și el, în opera sa de caracter moralizator, ideea latinității noastre, pusă în slujba unui obiectiv politic: emanciparea națională a poporului romîn, și a exprimat în *Fabule* (fabula III) ideea unității naționale a romînilor de pretutindeni, pe deasupra trecătoarelor frontiere politice[1].

Bogată în implicații social-politice, dincolo de tendințele ei didactico-moralizatoare, opera sa dă expresie năzuinței maselor populare, împilate de jugul feudalo-habsburgic, de a se ridica din întunericul neștiinței la lumina științei de carte. Exponent al acestei tendințe legitime a poporului, el o proclamă hotărît în prefața lucrării sale *Adunare de lucruri moralicești* (Buda, 1808). Țichindeal scrie: „Cu puteri comune să se aducă poporul cest neglect în calea culturii mai departe, să fie de o lature celorlalte nații, care lui încă sînt datoare mulțămire pentru lumina cu carea ele lucesc"[2].

Pe această linie a aplecării lui spre glasul maselor, Țichindeal — cu toate micile lui exagerări latinizante — a înțeles să-și pună strădania în slujba poporului, scriind nu numai pentru popor, ci și pe înțelesul mulțimilor. În acest sens el arăta că scrie în așa fel încît „să poată desăvîrșit înțelege aceia care nu sînt desăvîrșit pricopsiți"[3]. Tocmai această preocupare a sa de luminare a poporului[4] îl definește ca un scriitor progresist la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea și precizează locul pe care îl ocupă el în istoria

---

[1] Cf. Ovid Densușianu, *Literatura romînă modernă*, II, ed. II, București, 1929, p. 94—95.

[2] *Ibid.*, p. 96.

[3] *Ibid.*, p. 96—97.

[4] „La loi pour laquelle il combat est le triomphe des Lumières" (D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*. Sibiu, 1945, p. 447).

noastră culturală. Caracterul militant al operei sale, destinată poporului, a atras asupra autorului nenumărate persecuții, care l-au mîhnit adînc și i-au scurtat firul vieții.

Deși data morții sale — și anume data de lună și an — a fost cunoscută cu exacitate de istoricii noștri literari, există totuși contraziceri în privința zilei cînd el a decedat. Ba, mai mult, nici una din datele de zi acceptate pînă azi nu corespunde realității. Dimitrie Popovici[5] și Gh. Adamescu[6] amintesc doar că el a murit în 1818, fără nici o altă precizare. În *Enciclopedia romînă*[7] a lui C. Diaconovici se amintește de asemenea numai data de an (1818). C. Fierăscu[8] afirmă că Țichindeal a murit în 18 ianuarie 1818. Cel care a insistat mai mult asupra împrejurărilor în care a murit fabulistul bănățean a fost Iosif Vulcan, în discursul său de recepție. Utilizînd comunicările preoților Svetoniu Petrovici și Petru Agrima, Iosif Vulcan[9] spune că în 19 august 1817, simțindu-se rău bolnav, Dimitrie Țichindeal s-a dus la un spital din Timișoara și a murit acolo cinci luni mai tîrziu, în ziua de 19 ianuarie 1818. Această dată a fost împrumutată de la I. Vulcan de O. Densușianu[10] și dela acesta de Traian Topliceanu[11].

Toate datele de zi de mai sus sînt însă greșite. În realitate D. Țichindeal a murit în ziua de 20 ianuarie 1818 în Timișoara, cum precizează un Extract de deces în sîrbește aflat de noi printre materialele manuscrise rămase de la Vincențiu Babeș. Extractul a fost eliberat la 3 octombrie 1887, adică la mai bine de 69 ani după moartea lui D. Țichindeal, de protopopul de Timișoara, Stanici. Deși atît de tîrziu, Extractul are totuși valoarea unui act autentic, întrucît a fost întocmit după matricola morților de la Biserica Înălțării Domnului din Timișoara, în care s-a înscris în 1818, la nr. 514, ziua morții și înmormîntării fabulistului nostru. Potrivit însemnării din matricolă, pe care Extractul din 1887 o reproduce întocmai, Dimitrie Țichindeal, de confesiune gr. cat., paroh în Becicherecul Mic, a decedat la 20 ianuarie 1818 la spitalul Misericordienilor din Timișoara. Extractul precizează de asemenea că D. Țichindeal a fost înmormîntat în 22 ianuarie 1818 în Becicherecul Mic, în cimitirul parohiei sale[12]. Trupul neînsuflețit al fabulistului a fost transportat la Becicherecul Mic și înmormîntat acolo în a treia zi de la încetarea din viață, cum arată însemnarea din matricola bisericii din Becicherecul Mic, unde la p. 121, sub nr. 633, și la data de 22.I.1818, se spune (în sîrbește): „Robul lui Dumnezeu Dimitrie Cichindeal, locuitor al Becicherecului Mic, < a fost > înmormîn-

---

[5] O. c., p. 446.

[6] *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Romînească*, partea a II-a, p. 1575.

[7] Tom. III. 1095.

[8] *D. Țichindeal. Contribuție documentară în Familia*, seria III, anul I (1934), nr. 4, p. 49.

[9] *Dimitrie Cichindeal. Date nouă despre viața și activitatea lui*, București, 1893, p. 325.

[10] O. c., p. 91.

[11] *Dimitrie Țichindeal*, Timișoara, (1932) p. 21.

[12] Mormîntul nu mai poate fi identificat azi. Cercetările intreprinse în 1932 au rămas infructuoase (*Vestul*, an. III. (1932), nr. 653, p. 1).

tat prin mine pr. gr. orient. Pavel Nadașchi"[13]. Într-o altă versiune însemnarea din matricola bisericii sîrbești din Becicherecul Mic ar fi aceasta: „Robul lui Dumnezeu iereul Dimitrie Țichindeal, locuitor din Becicherecul Mic, este înmormîntat prin iereul ortodox Pavel Madeschi parohul bisericii cu hramul sf. Nicolae. A decedat: 19 ianuarie 1818. Înmormîntat: 22 ianuarie 1818. Numitul este înmormîntat în cimitirul obștesc"[14]. Însemnarea, după cum se vede, este mai dezvoltată și are unele deosebiri de lectură față de cea reprodusă de Iosif Vulcan. Mai mult, ea dă și data morții lui Țichindeal: 19 ianuarie 1818, dată fără îndoială greșită din moment ce matricola bisericii din Timișoara, orașul în care a murit fabulistul, însemnează decesul lui la 20 ianuarie. Eroarea a provenit, se pare, din faptul că Țichindeal va fi decedat în timpul nopții din 19 spre 20 ianuarie și însemnarea în matricola din Becicherecul Mic s-a făcut cu trei zile mai tîrziu, în 22 ianuarie, ziua înmormîntării sale, cînd o confuzie era posibilă.

Prin urmare, „înmormîntarea faptică s-a făcut în Becicherecul Mic, ... distanță cam de 2 mile (15 km) de Timișoara", cum spune și Vincențiu Babeș în însemnarea făcută de el pe dosul Extractului eliberat în 1887 de protopopul Stanici. Înscrierea datei înmormîntării și în matricola bisericii din Timișoara nu poate fi explicată, în acest caz, decît fie prin aceea că protopopul timișorean Iovan Vasici îl va fi prohodit în Timișoara înainte de transportarea cadavrului la Becicherecul Mic, sau va fi slujit acolo împreună cu preotul Pavel Nadașchi, cu prilejul înmormîntării fabulistului în cimitirul fostei sale parohii.

Cît privește afirmația unora că D. Țichindeal n-ar fi murit la Timișoara, ci, simțindu-și sfîrșitul, ar fi fost dus la cererea lui cu un car cu boi la Becicherecul Mic și acolo ar fi încetat din viață[15], ea este dezmințită de faptul că ziua și locul încetării sale din viață sînt arătate neîndoielnic în protocolul decedaților de la biserica timișoreană.

Așa dar, rămîne stabilit în lumina celor de mai sus că D. Țichindeal a răposat în 20 ianuarie 1818 și a fost înmormîntat a treia zi, în 22 ianuarie, în cimitirul parohiei sale, Becicherecul Mic. Măraunta noastră contribuție intenționează să pună un mic amănunt biografic la îndemîna istoricului literar care va încerca o dată, pe baze mai largi, înfățișarea vieții și activității neobositului luptător bănățean pentru luminarea celor de jos.

Catedra de istorie universală
Universitatea „Victor Babeș"

---

[13] Ap. I. Vulcan, o. c., p. 325.
[14] *Vestul*, an. III (1932), nr. 537, p. 1.
[15] I. Vulcan, o. c. p. 325.

КОГДА УМЕР ДИМИТРИЙ ЦИКИНДЯЛ?

— Уточнение —

(Краткое содержание)

Несмотря на то, что жизнь и творчество Димитрия Цикиндяла часто привлекали любопытство историков литературы, исследования, предпринятые до сих пор, не смогли установить с точностью дату рождения и смерти писателя.

Пользуясь свидетельством на сербском языке, найденным среди рукописей Винценция Бабеша, автор исправляет старые данные и устанавливает точно день смерти баснописца. Д. Цикиндял умер в Тимишоаре 20 января 1818 г. и был погребен 22 января на кладбище своего церковного прихода, Бечикерекул-Мик.

SUR LA DATE DE LA MORT DE DIMITRIE ŢICHINDEAL

— Une précision —

(Résumé)

Quoique la vie et l'oeuvre de Dimitrie Ţichindeal aient souvent tenté la curiosité des historiens de la littérature, les recherches faites jusqu'à présent n'ont pas pu préciser la date de la naissance et de la mort de l'écrivain.

En se servant d'un Extrait de décès en langue serbe qu'il a trouvé parmi les manuscrits laissés par Vincenţiu Babeş, l'auteur corrige les dates anciennes et établit définitivement le jour de la mort du fabuliste. D. Ţichindeal est décédé à Timişoara le 20 janvier 1818 et a été enterré le 22 janvier dans le cimetière de sa paroisse de Becicherecul Mic.

ROMÁN TÜKÖRSZÓK ÉS TÜKÖRKIFEJEZÉSEK A MOLDVAI CSÁNGÓ NYELVJÁRÁSBAN

MÁRTON GYULA

A moldvai csángó nyelvjárást ért erős román nyelvi hatás nemcsak kölcsönszók átvételében nyilvánul meg, hanem számos román tükörszó és tükörkifejezés meghonosodásában is. *A Moldvai csángó nyelvjárás szókincsét ért román nyelvi hatásról* című tanulmányomban (MNy. LII, 92—110) több román tükörszó és tükörkifejezés található. E példákat most újabbakkal egészítem ki.[1]

ádám almája 'ádámcsutka' (Gîrleni). — Vö. r. *mărul lui adam* 'ua'.

bétakarül 'betakarózik' (Wichmann). — Vö. r. *se acoperă* 'ua'.

égedbor 'pálinka' (Gyoszény). — A r. *vin ars* 'ua' fordítása.

fiéltánc 'táncnév' (Wichmann). — Wichmann szerint a r. *jumătate joc* táncnév fordítása.

hordozódik 'viselkedik' (Nyr. IX, 530). — A r. *se poartă* 'ua' fordítása.

huzakodik 'származik' (Nyr. XXX, 230). — Az ugyancsak 'származik' jelentésű r. *se trage* fordítása.

jáccadólevél 'kártya' (Nyr. XXXI, 84). — Vö. r. *cărţi de joc* 'ua'.

járóhid 'komp' (Dózsa). — Vö. r. *pod umblător* 'ua'.

kapódik~kapózik 'kerül, akad'. *Kapódott ëty küs fijatal embër* (Lábnik, Hegedűs 219). *Menőleg az úton kapódott ëgy másik fijatal cseléd* (Lábnik, Hegedűs 220). *Ha kapózik ëgy ember* (Gajcsána—Magyarfalu, MNy. XXXVI, 207). — A m. visszaható alak a r. visszaható *se găseşte* 'kerül, találtatik, megtaláltatik' fordítása.

[1] Anyagom főleg az alábbi forrásokból való:
Yrjö Wichmann, *Wörterbuch des ungarischen moldauer nordcsángó- und hétfaluer csángódialektes.* Helsinki, 1936. (Röv.: Wichmann).
Hegedűs Lajos, *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések.* Bp., 1952. (Röv.: Hegedűs).
A kolozsvári Folklor Intézet (röv.: FolkInt.) kéziratos és magnetofonszalagra felvett mesegyűjteménye. Rendelkezésemre bocsátásáért Faragó Józsefnek, az intézet akkori igazgatójának e helyen is köszönetemet nyilvánítom.
Mikecs László, *Csángók.* Budapest, é. n. (Röv.: Mikecs).
A kolozsvári tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének birtokában található gazdag nyelvjárási anyagot szintén felhasználtam. Ezt a forrást külön nem jelzem.

kicsinál 'kinyit' (Bogdánfalva, FolkInt.; Klézse, Hegedűs 103; Gajcsána—Magyarfalu, Hegedűs 268). *Hát akkor a nagyob lány aszt a könyvet kicsinálta és hánni fokta a lapokad benne* (Gajcsána—Magyarfalu, Hegedűs 268). — Vö. r. *face* 'csinál', *desface* 'kinyit'.

kicsánolodik 'kinyílik, koválik (a dió)' (Bălusest). — Vö. r. *se desface* 'kinyílik, kibomlik'.

mekcsalatódik 'csalatkozik' (Klézse). — Vö. r. *se inşeală* 'ua'.

mekkapódik 'megkerül'. *Leültek enni, mikor abbul ittak, mekkapódott a gyürü, mid beleeresztet vót* (Nagypatak, Nyr. XXX, 227); *mëkkapódik* 'találtatik valahol'. *Három nap múlva — aszonygya — mëkkapódunk ëjen s ëjen korcsmánál* (Gajcsána—Magyarfalu, Hegedüs 283). — A szó mindkét jelentése a r. *se găseşte* 'találtatik, megkerül' fordítása.

megmozsdódik 'megmosakszik'. *Kiszëkëtt a hamuból, megmozsdódott.* (Pusztina, FolkInt). — Vö. r. *se spală* 'ua'.

mëgörvendi magát 'megörül' (Klézse, Hegedüs 81), *mëgörvëntë magát, mëgörvëntik magikat* ~ *megörventék magikot* (Bogdánfalva, Folk. Int). — A r. *se bucură* 'ua' szószerinti fordítása.

meksétálódik 'sétál' (Bogdánfalva, FolkInt). — Vö. r. *se plimbă* 'ua'.

mëktisztëlödnek 'isznak egymás egészségére' (Pusztina). — Vö. r. *cinste* 'tisztelet, tisztesség, megvendégelés', *cinsti* 'tisztel, megvendégel, iszik vkinek az egészségére'.

mënnyëm pusztákra 'ördög, rossz szellem'. *Nekëm ës mesélték, hoty hëzza járt az a -mënnyëm pusztákra!- az a lüdérc* (Somoska, Hegedüs 130). — Vö. r. *ducă-se pe pustii* 'ua'.

natyszekér 'göncölszekér' (Nyr. XXX, 177). — Vö. r. *carul mare* 'ua'.

napszëntület 'naplemente, napnyugat' (Tatros), *napszëntület* (Frumósza), *napszëntület* (Szerbek), *napszëntület* (Onest), *napszëntilet* (Szoloncka), *napszentült* (Esztrugár). — Vö. r. *asfinţitul soarelui* 'ua'.

segétődnek 'kölcsönösen segítenek egymásnak'. *Kësségësen dolgozunk, segétődünk* (Gajcsána—Magyarfalu). — Vö. r. *se ajută* 'ua'.

sétálodik 'sétál' (Bogdánfalva, FolkInt). — Vö. r. *se plimbă* 'ua'. Előfordul *meksétálódik* alakban is.

siratódik 'sír, panaszkodik'. *Mikor meghallán aszt, siratódott, mind e dzserekëk* (Szabófalva, Mikecs 265). — A r. *se plînge* 'panaszkodik' hatására alakult át visszaható igévé a szabófalviak nyelvében.

tudózik 'tudják'. *Nálunk nem tudózik* (Kalugarény), *tudózik* 'ua' (Wichmann). — A r. *se ştie* szószerinti fordítása.

történedbül ólt 'véletlenül történt' (Nyr. XXXI, 86). — A r. *din întîmplare* 'véletlenül' szószerinti fordítása.

virákhét 'húsvét nagyhete' (Pusztina, Hegedűs 67). — A r. *săptămîna florilor* 'ua' fordítása.

virágdzsermek 'fattyú' (Ploskucén), *virágbul van* (Kalugarény). — A r. *copil din flori* 'ua' szószerinti fordítása.

2. *ettől emëre* 'mostantól'. *Immá ettől emëre a menyecske ës a tihéd lëssz . . .* (Lábnik, Hegedűs 209). — A r. *de aici încolo* 'ua' fordítása.

katonaságot csinál 'katonáskodik'. *Ereggy és csináj katonaságot!* (Lábnik, Hegedűs 195). — A r. *face armată* 'ua' fordítása.

könyvet tud: levelet tud 'írástudó' (Szabófalva, Nyr. XXXIV, 418). — A r. *ştie carte* 'ua' fordítása.

kezet tesz vmire 'megfog vmit'. *A macska kezet is tett egy olan gurlánra* (Bogdánfalva, FolkInt). — A r. *pune mîna* 'megfog, hozzányúl' szószerinti fordítása.

mától eléfelé 'mától kezdve'. *Mától eléfelé ez a ti uratok* (Lábnik, Hegedüs 202). — A r. *de azi încolo, de azi înainte* kifejezés szószerinti fordítása.

számát veszi 'észrevesz, figyelembe vesz'. *Nẹm vëszitëk számát, mit mond mámánk* (Külsőrekecsin, FolkInt). *A gyẹrmëk számát vëttẹ, hogy valaki odajött hëzzája* (Trunk, FolkInt). Rubinyi 'megért' jelentésben közli (Nyr. XXX, 175). A r. *a lua seama* 'észrevesz, figyelembe vesz' kifejezés fordítása.

számára hagy 'ráhagy vkire'. *Az isten számára hagy* kifejezésben fordul elö. *El haták a ziszten számiára is a zödö törtinetire* (Szabófalva, Nyr. XXXIV, 417).

törvémbe ad 'beperel vkit'. *Ën a kalapot odaadom, de a fijadat törvémbe adom* (Lészped, Hegedüs 31).

tüzet ad 'meggyújt'. *Osztán... szàlmával béboriccsák, tüzët annak neki, és mëkpèrzselődik a szőre* (Lábnik, Hegedüs 198). — A r. *a da foc* 'felgyújt' kifejezés fordítása.

utána vevődik 'utána megy, utána ered' *Észrevëtte, utána vevődött és assz mondotta...* (Lábnik, Hegedüs 217). — A r. *a lua-o după cineva* 'ua' kifejezés szószerinti fordítása.

üręs szüvędrę: étlęnségrę (Kalugarény). — A r. *pe inima goală* 'éhomra' szószerinti fordítása.

Bolyai Tudományegyetem
Magyar nyelvtudományi tanszék

SZÓVEGYÍTÉSSEL KELETKEZETT HÓNAPNEVEK A MOLDVAI CSÁNGÓBAN

MÁRTON GYULA

A szeptember, október, november és december hónapot a moldvai csángó települések többségében román kölcsönszóval jelölik. A legelterjedtebb román jövevényszó-alakok ezek: *szëktembrije* ~ *szëktëmbri* ~ *szektembri* ~ *szëktëmvriё* ~ *szëktemvri* ~ *szektemvri* ~ *szeptembri; oktomvrije* ~ *oktomvre* ~ *oktomvri* ~ *oktombri; nojëmbri* ~ *nojëmvri* ~ *nojëmvrë; dëcsëmbri* ~ *dëcsëmbrë* ~ *dëcsemvrë* ~ *dëcsëmvri.* Néhány faluban használják még e hónapok magyar nevét is: *szëptëmber* ~ *szeptember* ~ *szeptembèr; októbèr* ~ *oktobër; novembër* ~ *novembèr; december* ~ *decembèr* ~ *dëcember.* A moldvai csángó nyelvjárás atlaszának anyaggyűjtése során több faluban találkoztunk e hónapoknak a román és magyar névből szóvegyítéssel keletkezett nevével. A következő adatokra hivatkozhatom:

szektember (Lészped, Pusztina), *szëktëmber* (Esztufuj), *szëktemvèr* (Jenekest, Váleá Kîmpuluj), *szëktëmvër* (Gajcsána—Magyarfalu), *szëktëmbër* ~ *szëktëmvër* (Onest).

oktombęr (Gidráska), *oktombęr* (Onest), *oktombęr* (Lészped), *oktombęr* (Szászkút), *oktombęr* (Váleá Száka), *oktombèr* (Csügés), *oktomvër* (Gajcsána—Magyarfalu).

nojembęr (Berzunc), *nojembęr* (Onest), *nojembęr* (Csügés), *nojëmbër* (Lészped), *nojëmbër* (Váleá Száka, Pakura), *nojemvër* (Gajcsána—Magyarfalu).

dëcsëmbër (Klézse, Lészped), *dëcsember* (Külsőrekecsin), *decsembęr* (Onest), *dëcsembër* (Csügés), *dëcsëmvër* (Gajcsána—Magyarfalu).

Bolyai Tudományegyetem
Magyar nyelvtudományi tanszék

A BIHARI ÉS SZILÁGYSÁGI SZLOVÁK NYELVJÁRÁS VIZSGÁLATÁNAK TERVE

BENEDEK GERGELY

Az RNK területén többféle és elég nagyszámú szláv lakosság él: szerbek, horvátok, bolgárok, oroszok, csehek, szlovákok és ukránok. Mivel ezek többé-kevésbé már évszázadok óta elszigetelődtek a nyelvi környezettől, s az itt lakó népekkel erős nyelvi kölcsönhatásban állanak, nyelvük tanulmányozása sok tekintetben gazdagította a hazai szlavisztikát. Egyes szláv nyelvjárásokat mégis csak hézagosan, másokat egyáltalán nem ismerünk. Ilyen elhanyagolt terület az erdélyi szlovák nyelvjárások is.

A szlovákok Erdély nyugati peremén két nagyobb tömbben élnek: Nagyvárad tartományban (Margita, Szilágysomlyó, Élesd rajon), valamint Aradtól nyugatra, Nagylakon és környékén. A bihari meg a szilágysági szlovákok nyelvjárása területileg és nyelvileg önálló egységet, szigetet alkot, a bánsági szlovákok nyelvjárása pedig valószínüleg hozzátartozik egyik MNK-beli szomszédos települési egység nyelvjárásához.

A szlovák köznyelvtől teljesen elszigetelt bihari és szilágysági szlovák nyelvjárásnak sok érdekes sajátossága van. Mivel az itt élő szlovákok közel kétszáz évvel ezelőtt telepedtek le hazánkban, s teljesen idegen nyelvi környezetbe ékelődtek be, nyelvükben valószínüleg sok megőrzött régiség és számos külön képződmény keletkezett. Ezek az okok indítottak arra, hogy az eddig elhanyagolt bihari és szilágysági szlovák nyelvjárás tanulmányozását B á n E l e k munkatársammal tervbe vegyük.

A nyelvjárássziget vizsgálata alapos településtörténeti kutatást tesz szükségessé, mivel a nyelvjárás jelenlegi állapotát csak abban az esetben lehet megérteni, ha tudjuk, hogy a különböző tájszólást beszélő szlovák telepesek honnan érkeztek mai lakóhelyükre, melyek voltak azok a társadalmi, gazdasági tényezők, amelyek a mai szlovák falvak nyelvjárásának kialakulásához vezettek. A nem egységes nyelvjárást beszélő volt Zólyom, Abaúj-Torna, Zemplén és más megyékből betelepült szlovákok nyelve kezdetben minden valószínüség szerint igen tarka képet mutatott, de az új lakóhelyük gazdasági fejlődésébe való bekapcsolódás, a hosszas együttélés feltétlenül éreztette egységesítő hatását. Figyelembe kell venni azt is, hogy idővel több, egymástól jól elhatárolható település-

központ alakult ki (Bodonos, a Réz helységben található Huták stb.), és ez az egységesülésnek (vagy éppen a régiségek megőrzésének?) többféle irányt szabott. Erre utalnak a nyelvjárásban meglévő tájnyelvi különbségek is.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján tudjuk, hogy a bihari és szilágysági szlovákok a XVIII. század utolsó negyedében szivárogtak délre, először a Réz hegység bihari oldalára, majd később keletebbre.[1] Alapfoglalkozásuk az erdőkitermelés volt, de új lakóhelyükön a hamuzsírhutákban, üveggyárakban, fűrésztelepeken is ők dolgoztak, sőt nem egy településük, — mint amilyen pl. Bodonos, Magyarpatak, Hármaspatak — éppen ezek köré a kezdetleges ipari központok köré történt tömörülésből nőtt ki.[2]

A szlovák lakosság közel két évszázad alatt végigszenvedte a tőkésföldesúri kizsákmányolás és nemzetiségi elnyomás sokféle formáját. Nyomorukat fokozta a terület gazdasági, művelődési és földrajzi elszigeteltsége, elmaradottsága. Helyzetükben lényeges javulást csak a népi demokratikus rendszer hozott. Megszűnt a nemzetiségi elnyomás, s az ötéves tervek keretében az ezen a vidéken megindult iparosítás számukra jól fizetett munkát biztosít, megszünteti a környék gazdasági és művelődési elmaradottságát.

Mivel a szlovák lakosság számára, területi megoszlására vonatkozóan nagyon kevés, nyelvállapotára nézve pedig semmilyen adatunk sem volt, 1957 nyarán kilenc napos tájékozódó kiszállásra mentünk. Ennek során bejártuk a legfontosabb szlovák falvak egy részét.[3] Első kiszállásunk lévén, tájékozódó utunk célja nem nyelvjárási anyaggyűjtés volt, hanem csak egy ilyen gyűjtés lehetőségének a felmérése, s az esetleg adódó köznyelvitől eltérő, legfeltűnőbb sajátosságok megfigyelése. A gyűjtést megnehezítette, hogy az egymástól távol fekvő és nehezen megközelíthető szlovák falvak gyalogszerrel való bejárása sok időt vett igénybe. Így megfigyeléseink jobbára véletlenszerűek, ellenőrzésre és módosításra szorulnak, ezért nyelvi adatok felsorolásától egyelőre tartózkodunk.

Tapasztalataink alapján megállapítható, hogy a terület nem egységes, az egyes vidékek nyelvében nemcsak a köznyelvitől, hanem egymástól is eltérő hangtani, alaktani, szóföldrajzi sajátosságok figyelhetők meg (így például több faluban a diftongusok helyén monoftongust hallottunk, egyes igék jelentő mód jelen idejének többes szám harmadik személyében meg a szabályos *-ia* személyrag helyett a többi igék analógiájára *-u*-t ejtenek.)

---

[1] Jakó Zsigmond, *A magyarpataki és kalini hamuzsírhuta története.* Bukarest, 1956. 38 kk. és Petri Mór, *Szilágy vármegye monográphiája.* 1902. 1. 158.

[2] Jakó i.m. 46 kk.

[3] Ezek: Bodonos (Budoiu), Verzár (Vărzari), Baromlak (Borumlaca), Szocset (Socet), Almaszeghuta (Huta Voivozi), Sólyomkő (Şinteu), Magyarpatak (Valea Ungurului). Az említetteken kívül még sok olyan helység van, amelyben csak szlovákok laknak, vagy keverednek magyarokkal, illetőleg románokkal. Pl. Fegyvernek (Fegherníc), Kővág (Chioag), Újsástelek (Sacalasău Nou), Terje (Tria), Hármaspatak (Valea Tîrnei), Báród-Sárán (Borod-Şaran), Zoványfürdő (Băile Zăuan), stb.

Sűrűn fordulnak elő tulajdonképpeni és jelentés szerinti tájszók. Például a köznyelvi *maštal'* 'istálló' helyett Baromlakon *konic*-ot, Bodonoson és Sólyomkőn *chlev*-et mondanak. Bodonoson az *izba* szó jelentése nem 'szoba', hanem 'ház'; a *bratranec* és *sestrenica* jelentése nem 'unokatestvér' (fiú, illetőleg leány), hanem 'unoka'.

Az egész terület nyelvállapotára jellemző, hogy a nemek közötti különbségekből adódó eltérések a szokottnál is nagyobbak. A magyarul vagy románul jól tudó férfiak nyelvében, akik bányákban és a Kárpátok távoli erdeiben is dolgoznak, az évszázados magyar, illetőleg román nyelvi hatás fokozott mértékben érezteti hatását; ugyanakkor a nagyrészt csak szlovákul tudó nők nyelve konzervatívabb, az idegen hatásokkal szemben ellenállóbb.

Tájékozódó utunk alkalmával tett megfigyeléseink a következő feladatok megoldását teszik szükségessé: a nyelvjárás tagoltságából eredő jelenségek területi megoszlásának vizsgálata, a nemzedékek és a nemek közötti különbségekből adódó eltérések megfigyelése. Ennek érdekében mindenekelőtt egy főleg hangtani jelenségeket tartalmazó kisebb kérdőívvel végzendő, általános tájékozódást nyújtó gyűjtésnek kell sorra kerülnie.

Mivel sok helyen az első telepesek és mindmáig az egyedüli lakosok szlovákok, megvan a lehetősége annak, hogy a nyelvjárási jelenségek mellett összegyűjtsük a nyelvjárássziget gazdag szlovák helynév[4] és személynév anyagát.

A hazánk területén élő szlávok nyelvjárásának vizsgálata s a románszláv nyelvi kölcsönhatás tanulmányozása egyre fokozódik. Reméljük, hogy célkitűzésünk megvalósítása, még ha igen szerény méretekben is, hozzájárul a hazai szlavisztika műveléséhez.

Bolyai Tudományegyetem
Orosz nyelvészeti tanszék

---

[4] Ilyen vonatkozású adataink már a múlt század végéről is vannak. Boér Miklós feljegyzései szerint Magyarpatakon például ilyen határrésznevek fordulnak elő: *Zátká* 'hátulsó rész', *Pletyizá* 'forrázott hely', *Potskolá* 'iskola-alj', *Szálájká* 'hamuzsírfőző-hely', *Grohotys* 'sziklás puszta hely', *Tirimás* 'irtás', *Várátyik* 'kopár hely', *Doszokuty* 'félreeső szeglet', *Polánká* 'irtott térség', *Sztjásnó Jámka* 'ijesztő gödör', *Velká Vodá* 'nagy víz' (l. Boér Miklós, *Egy tót telepítés a Réz hegységben.* Erdély VII (1898), 91—2).

ИЗУЧЕНИЕ ЯЗЫКА СЛОВАКОВ, ЖИВУЩИХ В БИХОРЕ И САЛАЖЕ

(Краткое содержание)

Автор статьи с товарищем Бан Элек предложили изучение говора словаков, живущих в Бихоре и Салаже. Летом 1957 года они объехали несколько словацких деревень (Budoiu, Vărzari, Borumlaca, Socet, Huta-Voivozi, Şinteu, Valea Ungurului), чтобы ориентироваться в территориальном разделении и языковом положении словацкого населения. На основании опытов план изучения этого говора требует решения следующих задач: основательного исследования истории их поселения, предварительной ориентации на основании маленького вопросника, принимая во внимание территориальное разделение диалектальных явлений, а затем более основательного изучения фонетических, морфологических явлений, а также явлений лингвистической географии.

L'EXAMEN DE LA LANGUE DES SLOVAQUES DES RÉGIONS DE BIHOR ET SĂLAJ (RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE)

(Résumé)

L'auteur s'est proposé, avec Bán Elek, d'étudier l'îlot de dialecte slovaque de Bihor et de Sălaj. Dans l'été 1957 ils ont visité quelques villages slovaques (Budoiu, Vărzari, Borumlaca, Socet, Huta-Voivozi, Şinteu, Valea Ungurului) pour se renseigner sur la répartition territoriale de la population slovaque et sur l'état actuel de sa langue. Sur la base des expériences faites il faudra résoudre les problèmes suivants: la recherche approfondie de l'histoire des établissements humains, des recherches préalables à l'aide d'un petit questionnaire, tout en tenant compte de la répartition territoriale des phénomènes dialectologiques, ensuite l'étude plus ample des phénomènes phonétiques, morphologiques et de géographie lexicologique.

A NYELVÚJÍTÁSI SZÓK CSÁNGÓ MEGFELELÉSEIHEZ

MURÁDIN LÁSZLÓ

Csűry Bálint hívja fel először a figyelmet arra, hogy a nyelvjárások a nyelvújításnak számos alkotását átvették és használják, de ez a hatás mindmáig nincs kellőleg tisztázva (*A népnyelvi búvárlat módszere.* Bp., 1936. 15; SzamSz. 7). Ezt a szempontot a kérdőívük összeállításakor a Magyar Nyelvatlasz anyaggyűjtői is fölvetik. Szükségesnek látszik megvizsgálni egy bizonyos mennyiségű szóanyagon, hogy a nyelvújítási szavak népivé váltak-e már, vagy megrekedtek a köznyelvben (vö. *A Magyar Nyelvatlasz munkamódszere* 79). A Csángó Nyelvatlasz anyagának ellenőrzésekor Külső-Rekecsinben, egy teljesen magyarlakta csángó faluban magam is mintegy száz nyelvújítási szót kérdeztem ki. Kíváncsi voltam arra, hogy egy olyan peremnyelvjárásba, mint például a csángó, amelynek nagyon kevés kapcsolata lehetett más magyar nyelvjárásokkal, a nyelvújítási szavak mennyiben hatoltak be.

Az eredmény a következő: állomás: *gára* (vö. r. gară); állvány: *ëstyélyę* (vö. r. schelă); állam *ësztát* (vö. r. stat); anyakönyv: *rëdzsisztru* (vö. r. registru); alagút: *tunyël* (vö. r. tunel); beperel: *béaggya a tǫrvénybę.* A *beperel* 'törvényszéki eljárást indít' értelemben a NyÜSz. szerint 1853-tól előforduló nyelvújítási szó. A csángó helyettesítője lehet román tükörszó: *dă în judecată,* de valószínűbb, hogy idegen hatástól mentes kifejezés. Vö. a Szamosháton: *beaggya a törvëmbe* 'feljelenti a törvényszéken' (SamSz). Előfordul a *bępęrel* ~ *mękpęrel* szó is 'egyik gyerek beárulja, bevádolja a másikat' jelentésben; billentyű: *klápa* (vö. r. clapă); bizonyítvány: *írás;* bőrönd: *dzsàmàntàn* (vö. r. geamantan); csárdás: *csárdás.* Valószínűleg román közvetítéssel került a csángóba, a románban — *ceardaş* — magyar jövevényszó; csavar: *şurub: mutyëlka* 'anyacsavar' (vö. r. şurub, mutelcă); csendőr: *zsëndár.* Nem valószínű, hogy a román *jandarm* átvétele volna. Inkább feltehető, hogy azonos a magyar *zsandár* szóval. A szóban lévő *ë* hang más helyzetben is előfordul a köznyelvi, illetőleg nyelvjárási *a* és *ë* megfelelőjeként; csokor:

csokor. A szó székely tájszóként SzD. szótárából terjedt el az irodalmi nyelvben (EtSz.). Ebben az értelemben az irodalmi nyelvben mint nyelvújítási szót tarthatjuk nyilván. A székelyes jellegü Külső-Rekecsinben tájszóként van meg, s nem mint nyelvújítási szó hatolt be a falu nyelvjárásába; csőr: *csákkó* ~ *csákó*. A csákó szónak az EtSz. szerint megadott jelentéseihez társul a 'csőr' értelmű csángó *csákó* szó is. Szarvas Gábor magyarázata szerint (Nyr. XII, 481) a szócsalád *csák* alapszava a ném. *zack* 'scharf u. spitz verlaufender gegenstand' átvétele. Valamennyi jelentése az 1. él, hegy, ág, ék; csucsorodás; 2. 'csüngvény, függvény' jelentésre menne vissza. Ebből valamennyi jelentés — a 'csőr' jelentés is — megmagyarázható volna. Az EtSz. szerint azonban e magyarázat a magyar szóra vonatkozó nyelvtörténeti adatokkal ellenkezik (vö. még: *csákó* 'a kukorica címere' (Deme, NyA. 83); *csákkó* 'fullánk' Csángó tájszó); cikk 'gyümölcs cikk': *hilinka* ~ *hirinka*, 'szelet' jelentésben is. Nincs szótározva. Cím: *ádrész* (vö. r. adresă); cukorka: *bombonye* (vö. r. bonboane); doboz: *kårton kotyi;* dögvész: *tyugdǫg, marhadǫg*. Az összefoglaló név ismeretlen; elnök: *prësëdint* (vö. r. președinte); emlék: *àmintirë* (vö. r. amintire); érdemrend: *dëkorácẹ* (vö. r. decorație); esernyő: *kortẹ̈l* (vö. r. cortel); fagylalt: *inygyëcȧta* (vö. r. înghețată); falragasz: *ȧfis* ~ *àfis* (vö. r. afiș); fénykép: *póza: fotográfẹ;* (vö. r. poză, fotografie); föllebbezés: *rẹkursz: ȧpẹ̈l* (vö. r. recurs: apel); *furdancs: kòrbás furu* (vö. r. curbă 'görbe'); függöny: *pëgyëlyẹ* (vö. r. tbsz. perdele); füzet: *kȧjét* (vö. r. caiet); gyógyszerész: *fàrmàcsiszt* (vö. r. farmacist); halánték: *vȧkszëm;* iker: *ikrëk*. Csak többes számban. PP. már mint kihalt szót említi, a nyelvújítók elevenítették fel, és terjesztették el. A csángóban mint megőrzött régiség maradt fenn mindmáig, aligha kerülhetett nyelvújítási szóként a nyelvjárás szókincsébe. Kanyar: *kondorodás;* kérvény: *csërërë;* költemény: *pojëzija* (vö. r. poezie); golyó: *kȧrtus* (vö. r. cartuș); meder: *viszfolyás;* mérleg: *këntȧr* (vö. r. cîntar); mérnök: *inydzsinyẹ̈r* (vö. r. inginer); mozdony: *trinnak a mẹ̈sinnya* (vö. r. tren 'vonat' mașină 'gép'); naptár: *kàlëndȧr* (vö. r. calendar); nyugta: *dovȧda* (vö. r. dovadă); óvoda: *grẹ̈dinica* (vö. r. grădiniță); őr: *pȧznik* (vö. r. paznic); pata: *kapitạ* (vö. r. copiță); pénztár: *kȧsza* (vö. r. casă); perc: *minuta* (vö. r. minută); rendelet: *ǫrdin* (vö. r. ordin); szempilla: *szëmeszőre;* szivar: *cigȧra* (vö. r. țigară); szurony: *bànéta* (vö. r. baionetă); tanár: *licseu tanyito* (vö. r. liceu 'középiskola'); társadalom: *társaság*; titkár: *szëkrëtár* (vö. r. secretar); torlasz: *kẹrtëlés;* udvarol: *jȧr a lëjányhoz* (ugyanígy az aranyosszéki *Harasztoson: jár a lëjánhaz);* újság: *ziȧr: zsurnál* (vö. r. ziar, jurnal); végrendelet: *tësztàmënt* (vö. r. testament); vendéglő: *rësztàuránt* (vö. r. restaurant); vihar: *furtuna* (vö. furtună); vizsga: *igzám* (vö. r. examen); vonat: *trin* (vö. r. tren); türelmes: *türǫsz;* Tejút: *Rǫbǫk uttya.*

A következő fogalmakra nézve nem kaptam feleletet: álarc, alkotmány, anyag, bútor, csatatér, csontváz, éghajlat, évszak, főnök, ipar,

járda, járvány, minta, növény, őrmester, ripacsos, szálloda, színész, vízesés, tengerész.

Az adott feleletek, a gyűjtött anyag alapján a következő tanulságot vonhatjuk le: 1. A vizsgált csángó falu szókincsébe nyelvújítási szó nem hatolt be. Nyelvújítási szó az adatok között csak egy van, a *csárdás*, de ez is román közvetítéssel kerülhetett a csángóba. 2. Az esetek többségében a nyelvújítási szavaknak román jövevényszó megfelelőjük van. Ennek természetszerűleg az a magyarázata, hogy a csángó nyelvjárásnak a magyar köznyelvvel és más magyar nyelvjárásokkal való gyér kapcsolata miatt a fogalommal együtt a szót is a román nyelvből vették át. 3. Magyar megfelelőt csak néhány esetben találunk. Ez lehet több szóból álló kifejezés, tájszó, megőrzött régiség vagy újabb fejlemény.

Bolyai Tudományegyetem
Magyar nyelvtudományi tanszék

IN MEMORIAM

ȘTEFAN PAȘCA

La 6 noiembrie 1957, Facultatea de filologie, istorie și filozofie a Universității „Victor Babeș" din Cluj a îmbrăcat haina de doliu. O lungă și grea suferință l-a smuls pe Ștefan Pașca, șeful Catedrei de limba romînă și director adjunct al Institutului de lingvistică din Cluj, din mijlocul colaboratorilor săi, la o vîrstă cînd puterea creației științifice este în plină rodnicie.

Profesorul Șt. Pașca s-a născut la 20 martie 1901, în comuna Crișcior din regiunea Hunedoara. Fiu al unui miner modest, dînsul avea să întîmpine multiple greutăți pentru a cuceri treptele științei într-o orînduire socială vrăjmașă oamenilor simpli. Dragostea sa pentru învățătură i-a dat însă puterea necesară să învingă privațiunile de tot felul care i se împotriveau. Pentru a-și putea isprăvi cursul superior al liceului, nevoia l-a silit să lucreze ca învățător într-un sat. De atunci, probabil, a simțit în el acel glas lăuntric care l-a îndrumat spre cariera didactică. Obținînd o bursă la Facultatea de litere din Cluj, a reușit să urmeze cursurile acestei facultăți pe care a terminat-o cu distincție. Încă din vremea studenției s-a dedicat cu entuziasm cercetărilor de lingvistică. În 1927 și-a susținut cu succes teza de doctorat în filologie romînă. A urmat apoi doi ani de specializare la Școala romînă din Roma, unde s-a consacrat problemelor de onomastică și toponimie. În revista acelei școli „Ephemeris Dacoromania" (V), a publicat un prețios studiu de antroponomastică veche italiană: *Le denominazioni personali sardo-logudoresi dei sec. XI—XIII*. Întors în țară, și-a continuat cariera didactică, trecînd prin toată ierarhia funcțiilor universitare. După 1940 a fost numit profesor la Catedra de literatură veche, iar mai tîrziu șeful Catedrei de limba romînă. Timp de patru ani a îndeplinit și funcția de decan al Facultății de filologie.

Frumoasa activitate științifică desfășurată de Șt. Pașca se leagă în primul rînd de Institutul de lingvistică din Cluj, numit în trecut „Muzeul limbii romîne". Aici și-a început ucenicia ca secretar, terminînd prin a fi director științific adjunct, funcție pe care a deținut-o pînă la moarte. Tot aici a avut mult de învățat de la foștii săi profesori: Sextil Pușcariu, N. Drăganu, Th. Capidan, G. Giuglea, G. Serra ș. a. Înarmat cu serioase cunoștințe și întemeiat pe o impresionantă documentare, din 1928 a început să se afirme în știință prin publicarea *Glo-*

sarului dialectal. În 1936 şi-a tipărit cea mai importantă lucrare, *Nume de persoane şi nume de animale în Ţara Oltului,* care a fost distinsă cu premiul statului „I. Heliade Rădulescu". Această operă este primul studiu serios şi sistematic de onomastică romînească şi serveşte şi azi ca sursă de căpătîi pentru cercetătorii dornici să abordeze acest domeniu al limbii romîne. Deşi în introducere autorul, cu modestia-i caracteristică, nu consideră a fi depăşit nivelul unei monografii, totuşi, în lucrarea susamintită, cititorul poate observa şi o preţioasă contribuţie la cunoaşterea numelor proprii general răspîndite la romîni.

Ca cercetător pasionat al literaturii noastre vechi, a dat la iveală *O tipăritură munteană din sec. al XVII-lea: Cel mai vechi ceaslov romînesc* şi a extras un bogat material pentru o lucrare mai amplă privind istoria scrisului vechi romînesc, al cărei manuscris n-a mai ajuns să-l definitiveze. Doar un fragment, sub formă de studiu, a apărut în revista „Cercetări de lingvistică" (1956). În acelaşi buletin, pe care l-a condus în calitate de redactor responsabil, i s-a mai publicat o reconsiderare a activităţi filologului M. Gaster.

În paginile revistei *Dacoromania* se întîlnesc, începînd din 1927, numeroase studii, articole mărunte şi recenzii semnate de Şt. Paşca. Amintim doar cîteva titluri: *Terminologia calului (Părţile corpului), Contribuţii toponomastice, Note istroromîne, Supranume colective intercomunale, Sufixe care indică apartenenţa locală, Din „argot"ul romînesc etc.* Nu poate fi trecută cu vederea substanţiala sa contribuţie la „Dicţionarul limbii romîne" sau la „Atlasul lingvistic romîn" (partea II), căruia i-a oferit bogatul material cules cu ocazia anchetei întreprinse la romînii din Istria. Apreciind aportul său la dezvoltarea cercetărilor de lingvistică, Academia R.P.R. l-a răsplătit alegîndu-l în 1955 membru corespondent al ei.

În lunga sa carieră didactică, Şt. Paşca a predat felurite cursuri: derivaţie romînească, limbă italiană, istoria literaturii romîne vechi, onomastică, istoria limbii romîne literare şi gramatică istorică. Preferinţele sale mergeau însă vădit spre onomatiscă şi limbă veche. Adeseori, la curs, în focul expunerii pline de patos, faptele de limbă din trecut prindeau parcă viaţă şi, paralel cu interpretarea lor ştiinţifică, se strecura în inimile ascultătorilor dogoarea unui patriotism sincer şi respectul pentru creaţia poporului.

Profesorul Şt. Paşca lucra cu mult elan şi se simţea bine în mijlocul colaboratorilor tineri. În ultima vreme, în cadrul institutului conducea lucrările pentru *Dicţionarul de regionalisme* şi intenţiona să-şi alcătuiască un colectiv care să reia munca de alcătuire a *Onomasticonului.* Deşi cu puterile diminuate din pricina suferinţei, mai spera încă într-o refacere care să-l readucă la ritmul activităţii fructuoase de altă dată. Boala necruţătoare l-a doborît însă definitiv.

Prin moartea lui Ştefan Paşca, lingvistica romînească şi învăţămîntul nostru superior au pierdut un valoros om de ştiinţă şi un dascăl plin de zel, care şi-a închinat viaţa slujirii adevărului şi educării generaţiilor tinere.

POMPILIU DUMITRAŞCU

GIANDOMENICO SERRA

(1885—1958)

O telegramă din Napoli anunță încetarea subită din viață, la 23 februarie 1958, a profesorului Giandomenico Serra, lingvist cu renume mondial. Emoția stîrnită în sufletul colegilor, prietenilor și al foștilor săi elevi din R.P.R. este mărturia golului dureros pe care-l lasă cel care a fost timp de două zeci de ani profesor la Universitatea romînească din Cluj.

Născut la 4 august 1885 în Locana-Canavese, din provincia Torino, și-a luat doctoratul în filologie la Torino și și-a început cariera didactică ca profesor la Școala tehnică superioară din Novara.

La organizarea Universității romînești din Cluj i s-a încredințat catedra de limba și literatura italiană (la 1 dec. 1920), unde a desfășurat o fecundă activitate didactică (pînă la 1 sept. 1939), înconjurat de stima și iubirea colegilor și elevilor săi. Personalitatea sa s-a impus atît prin pregătirea riguros științifică cît și prin onestitatea și curajul atitudinii politice. A fost sincer democrat și un antifascist convins. Numai apropierea tulbure a războiului european l-a putut determina să se reîntoarcă în Italia, subjugată regimului fascist, ca profesor la Universitatea din Cagliari (Sardinia).

O bună parte din activitatea sa științifică din această perioadă a desfășurat-o în cadrul Muzeului Limbii Romîne, actualul Institut de lingvistică din Cluj. A fost unul din membrii fondatori și colaboratori permanenți ai Muzeului, unde și-a publicat o parte din lucrările sale științifice.

Regimul fascist instituise o „zonă a tăcerii" în jurul numelui său, care se bucura în schimb de aprecierea și prietenia celor mai distinși romaniști, ca Meyer-Lübke, Mario Roques și alții.

Cercetările sale au fost îndreptate mai ales în domeniul onomastic și toponimic. Din opera sa științifică monumentală, elaborată cu o erudiție riguroasă și cu o migăloasă răbdare, amintim aici studiul onomastic: *„Per la storia del cognome italiano: I. Cognomi canavesani (piemontesi) di forma collettiva in -aglia, -ta, -ato"*, în Dacoromania, IV, p. 523—54; II. *Sulla continuità dell'onomastica latina romanza nei nomi propri canavesani femminili piemontesi da nomi di paesi e città*

famose nel medioevo, ibidem, p. 517—640; III. *Nomi personali femminili piemontesi da nomi di paesi e città famose nel medioevo*, în „Revista filologică", 1927, p. 85—88. De o importanță excepțională este studiul toponimic: *Contributo toponomastico alla teoria della continuità nel Medioevo delle comunità rurali romane e preromane dell'Italia superiore"*, apărută la Cluj (în Biblioteca Dacoromaniei, nr. 4), în 1931, precum și lucrarea consacrată unei probleme mai speciale: *Contributo toponomastico alla descrizione delle vie romane e preromane nel Canavese*, apărută la Cluj, în 1927, în volumul colectiv „Mélanges d'Histoire Générale", tom. 5, p. 243—322. Din seria de etimologii amintim pe cele publicate în „Dacoromania", V, p. 426—467, sub titlul: „Ceneri e faville".

Dintre publicațiile recente apărute în Italia, sîntem în măsură să amintim aici monumentala lucrare de sinteză *Lineamenti di una storia linguistica dell'Italia medioevale"*, în 2 vol. (vol. I apărut deja în 1955).

Dar pe lîngă om de știință profesorul Giandomenico Serra a fost un om de conștiință. Lecțiile sale nu erau numai mărturia unui spirit enciclopedic, riguros științific, a unei fine intuiții de lingvist. Ele încercau să transforme „omul". Giandomenico Serra a îndrumat cu rară înțelegere pe studenții săi, urmărind evoluția lor la primii pași în universitate, pînă la consacrarea lor pe drumul specialității. Onestitatea profesională, bunătatea și modestia lui fără pereche au făcut să rămînă în amintirea elevilor săi, pentru totdeauna, maestrul venerat și iubit.

Moartea l-a surprins, la 72 ani, în plină activitate de creație științifică, fiind profesor la Universitatea din Napoli și director la Institutul de lingvistică al acestei universități.

Prin dispariția sa dintre cei vii lingvistica contemporană a pierdut pe unul din cei mai străluciți reprezentanți, iar poporul romîn un prieten sincer și neprețuit.

MARIA OPREAN

ȘTEFAN BEZDECHI

În ziua de 25 martie 1958 a încetat din viață profesorul Ștefan Bezdechi, titular, pînă în anul 1951, al catedrei de limba și literatura greacă de la Universitatea clujeană, catedră pe care a ocupat-o din 1919, data înființării învățămîntului romînesc superior în Transilvania.

Ștefan Bezdechi s-a născut la 24 aprilie 1888 la Ploiești dintr-o familie de mici meșteșugari. După terminarea studiilor liceale, la secția clasică a liceului din Ploiești, a urmat, obținînd prin concurs o bursă, Facultatea de filozofie și litere din București, specialitatea filologia clasică. Studiile de specializare, tot ca bursier al statului romîn, la Universitatea din Berlin, în seminariile celebrilor filologi clasici Eduard Norden și Ulrich Wilamowitz von Moellendorff, au fost întrerupte în anul 1916, odată cu intrarea Romîniei în război, cînd Ștefan Bezdechi s-a refugiat în Danemarca, rămînînd acolo pînă la sfîrșitul primului război mondial. Mai tîrziu și-a continuat studiile de specializare la Roma, făcînd parte din prima serie de membri ai Școlii Romîne.

În toamna anului 1919, cînd s-a organizat universitatea romînească din Cluj, Ștefan Bezdechi a fost numit agregat la catedra de limba și literatura greacă de la Facultatea de filozofie și litere, iar în anii următori a fost ridicat la rangul de profesor titular, funcționînd neîntrerupt în acest post pînă la sfîrșitul anului școlar 1950—1951, cînd s-a pensionat.

Timp de peste 30 de ani, profesorul Bezdechi a inițiat și format generațiile de studenți în domeniul atît de greu, dar atît de frumos al limbii, literaturii și în general al culturii grecești clasice. Muncind cu deosebită rîvnă pentru pregătirea tinerilor studenți, profesorul Bezdechi își împletea măiestria pedagogică cu dragostea părintească pe care o arăta învățăceilor săi, conducîndu-le cu multă răbdare și bunăvoință pașii pentru învingerea tuturor greutăților. Răsplata nu a întîrziat să se arate, căci profesorul Bezdechi a avut bucuria de a vedea tot mai mulți tineri grupîndu-se în jurul său, care au devenit apoi, sub îndrumările sale, încercați cercetători, în timp ce toți foștii lui elevi din învățămîntul mediu, datorită bunei lor pregătiri de specialitate, cu ocazia examenelor de capacitate care se țineau periodic pe țară, ocupau totdeauna primele locuri pe tabelele de clasificare. Per-

sonalitatea lui Ștefan Bezdechi a iradiat și în activitatea pe care a desfășurat-o în Consiliul facultății de filozofie și litere, care l-a ales decan și apoi prodecan. Și în aceste calități oficiale, profesorul Bezdechi i-a atras pe toți, profesori și studenți, colaboratori și subalterni, prin simțul său de dreptate și bunătate, prin firea lui deschisă și înțelegătoare, dar mai ales prin simplitatea și modestia în ținută și atitudini, trăsături caracteristice ale omului de valoare.

Pe lîngă conducerea catedrei, Ștefan Bezdechi a desfășurat o bogată activitate științifică, numele lui fiind cunoscut nu numai în țară, dar și peste hotare. Nenumărate sînt lucrările publicate de el în cele mai variate ramuri ale filologiei clasice, precum și în acela al literaturii noastre. În tratarea unor probleme de filologie clasică aflate în dezbaterea învățaților străini, Ștefan Bezdechi a folosit limbile de mare circulație științifică, făcînd astfel accesibile rezultatele cercetărilor sale. Printre acestea se numără lucrările publicate în limba latină, ca *Ioannes Chrysostomus et Plato, Nicephori Gregorae Epistulae Ovidiana, Marginalia ad Ovidii Tristia,* precum și altele publicate în limbile franceză și germană. În romînește au ieșit de sub pana lui Ștefan Bezdechi numeroase volume de studii, ca *Aristofan și contemporanii săi, Gînduri și chipuri din Grecia veche, Sportul la eleni* ș. a., ca să nu amintim decît pe cele mai importante.

Pătruns de importanța pe care o au pentru cultura noastră operele de seamă ale antichității clasice, Ștefan Bezdechi a îmbogățit literatura noastră cu traduceri din autorii greci, mai ales din filozoful Plato, din a cărui operă tradusă în întregime au fost publicate 6 volume, apoi din Euripide, două volume, din Aristofan, 3 volume, din Marc Aureliu, din Lucian, din Xenofon, din Hesiod și din Aristotel, a cărui operă *Metafizica,* aflată sub tipar, va apărea ca operă postumă, dimpreună cu alte două traduceri din Erasmus din Rotterdam și Thomas Morus. Din autorii latini a tradus cu predilecție din Ovidiu, publicînd *Tristele* în 1930, distinse cu un premiu al Academiei Romîne, iar, recent, cu ocazia aniversării bimilenarului nașterii poetului, *Ponticele,* rămase în manuscris. Toate aceste traduceri s-au bucurat de o largă răspîndire, făcînd cunoscute cititorilor noștri prețioasele comori ale literaturii clasice.

Nenumărate sînt articolele cu caracter beletristic ale lui Ștefan Bezdechi, semănate cu dărnicie în toate revistele literare și de cultură din țară, dar mai ales din Transilvania, care oglindesc vasta cultură generală a omului de știință și vederile personale ingenioase în atîtea domenii ale activității umane, scrise cu mult nerv și ascuțiș. Îndeosebi a militat pentru îmbogățirea literaturii și a culturii noastre cu valorile nepieritoare ale clasicismului antic.

Întreruperea firului unei vieți atît de laborioase și în plină activitate face ca golul lăsat prin dispariția lui Ștefan Bezdechi să fie simțit nu numai de aceia care l-au prețuit și l-au iubit, ci de întreaga știință romînească.

N. LASCU

Intreprinderea Poligrafică Cluj. 697/1960

ERATĂ — HIBAIGAZÍTÁS — СПИСОК ОПЕЧАТОК

Pag. Lap Стр.	Rîndul Sor Строка	În loc de: Hibás szöveg: Напечатано:	Se va citi: Helyes szöveg: Следует читать:
9	12 de jos	grave cu privire a	grave erori cu privire la
10	10 de sus	Innostranie	Innostrannîi
28	12 de jos	XVII	XVIII
37	18 de sus	Obserschulaufseher	Oberschulaufseher
86	23 снизу	Хоря	Хора
108	24 de sus	*coadra*	*coadre*
126	1 de sus	fonemului |n'|	fonemului |n'|
	14 de jos	|n|, |n'|, |ń|	|n|, |n'| |ń|
127	8 сверху	эначит	значит
133	13 сверху	ферм	форм
138	20 de sus	dădea	dădeau
142	5 de sus	*lămurirĕ*	*lămurire,*
143	5 de jos	*e*	*ĕ*
145	8 de jos	*Jakobsen*	*Jakobson*
147	14 de jos	1893, vol.	1843, vol. I, p. 1116.
194	1. felülről	helység	hegység
203	3 de jos	*—ta*	*—ata*

Babeş—Bolyai : Philologia 1958